

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXI. ÉVFOLYAM • 2020 • 4. SZÁM

„A modern technológiák és a jog”

TARTALOM

MEZEI KITTI Előszó „A modern technológiák és a jog” című tematikus számhoz	3
TANULMÁNY	
AMBRUS ISTVÁN A mesterséges intelligencia és a büntetőjog	4
ESZTERI DÁNIEL A blokklánc mint személyes adatkezelési technológia GDPR-megfelelőségéről	24
KECSKÉS GÁBOR Az autonóm járművek jogi kérdéseinek nemzetközi kontextusa, különös tekintettel a környezetjogi vetületekre	52
MEZEI KITTI A modern technológiák kihívásai a büntetőjogban, különös tekintettel a kiberbűnözésre	65
RÁCZ LILLA A személy és a dolog fogalmának (lehetséges) változásai a mesterséges intelligencia és a kriptovaluták világában	82
ZÓDI ZSOLT A robottanácsadók jogi problémái: hogyan szabályozzuk a robotokat?	108
RECENZÍÓ	
BALOGH LÍDIA Johanna Niemi – Lourdes Peroni – Vladislava Stoyanova (szerk.): International Law and Violence Against Women. Europe and the Istanbul Convention	129
FEKETE BALÁZS H. Szilágyi István – Kelemen László: Miként vélekedünk a jogról? Szociálpszichológiai kutatás 2018	142
HODULA MÁTÉ Gellér Balázs – Ambrus István – Vaskuti András: A magyar büntetőjog általános tanai II. Büntetéstan (A büntetőjogi jogkövetkezmények tana)	146
MATYASOVSKY-NÉMETH MÁRTON Mark Goodale: Anthropology and Law: A Critical Introduction	151
NEKROLÓG	
LAMM VANDA Búcsú Bragyova Andrástól	157

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Fábíán Adrián, Görög Márta, Hamza Gábor,
Harmathy Attila, Kiss György, Korinek László, Lamm Vanda,
Lévayné Fazekas Judit, Miskolczi Bodnár Péter, Sólyom László, Sonnevend Pál,
Szabó István, Szikora Veronika, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Fekete Balázs

Szerkesztőségi tagok: Gajduschek György, Ganczer Mónika, Hollán Miklós,
Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.mta.hu

A kiadvány az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatásával készült
A 2020. évi számok megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma támogatja.

Nemzeti Kulturális Alap

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.mta.hu

Kiadja a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Olvasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

MEZEI KITTI

ELŐSZÓ „A MODERN TECHNOLÓGIÁK ÉS A JOG” CÍMŰ TEMATIKUS SZÁMHOZ

A jogtudományban napjaink legaktuálisabb kérdésének számít a modern technológiák szabályozása. Az információs társadalom alapját képezik az új technikai vívmányok. Az innováció egyre inkább meghatározza valamennyi gazdasági ágazat működését, a vállalkozások versenyképességét, ez azonban felveti a stabil jogi környezetet az igényét is. A Jogtudományi Intézet ezért 2019. november 14-én, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmával rendezte meg „Az új technológiák és a jog” című konferenciát. Az előadók a technológiai fejlődés és a jogi szabályozás közötti kölcsönhatásokat elemezték a különböző területeken, különböző jogágakon keresztül. A konferencia „A jogrendszer reagálóképessége 2010–2018” elnevezésű NKFIH által támogatott FK 129018. számú kutatás keretében valósult meg. A jelen tematikus számban közölt tanulmányok közül öt az ezen a konferencián elhangzott előadások tanulmányra továbbfejlesztett változata.

A tanulmánygyűjtemény rendkívül izgalmas témákat jár körbe. A tanulmányok között olvasható több olyan írás is, amely a mesterséges intelligencia (MI) jogi vetületeit érinti. A szerzők a klasszikus jogterületek – mind a büntetőjog, mind a magánjog – fogalmi rendszerei, dogmatikája és az MI közötti összefüggéseket vizsgálják. Az MI területén belül az autonóm járművekkel kapcsolatos környezetjogi kérdések is helyet kapnak.

Az új technológiák biztonsági kockázatot is hordoznak magukban, amit tovább erősít a hálózati összekapcsoltság, illetve az MI-technológiák beágyazása a termékekbe és szolgáltatásokba. Ezért különösen fontos vizsgálni a legújabb kiberbiztonsági kihívásokat és ezek büntetőjogi vonatkozásait.

A Fintech innovációk felforgatták a pénzügyi szektort az elmúlt években. A gépi tanulás és az MI alkalmazása új alapokra helyezheti az intézmények és a befektetők döntéshozatalában alkalmazott modelljeit. Gondoljunk csak az egyre népszerűbb, algoritmussal vezérelt robottanácsadókra, amelyek jogi problémáival részletesen foglalkozik egyik szerzőnk.

A blockchain technológia felhasználása számos iparágat forradalmasíthat. A tanulmányok egy része érinti a blokklánc és az ezen alapuló kriptovaluták kurrens problémaköreit, mint például az adatvédelmi, büntetőjogi, illetve polgári jogi kérdéseit.

Ami a továbbiakat illeti, a Társadalomtudományi Kutatóközpont (TK) partnerként vesz részt a Mesterséges Intelligencia Nemzeti Laboratóriumában (MILAB). E projekt keretében a TK kutatói komplex módon vizsgálják az új technológiák nyújtotta lehetőségek társadalmi, gazdasági, politikai és jogi aspektusait. Ennek részeként a Jogtudományi Intézet az MI jogi környezetének a kihívásaival foglalkozik kiemelten.

AMBRUS ISTVÁN*

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS A BÜNTETŐJOG**

A mesterséges intelligencia (MI) a XXI. század második évtizedének végére a mindennapi élet megkerülhetetlen része lett, szinte valamennyi tudományterületen szükségszerűen mélyebben is felkeltette a kutatók érdeklődését. Nincs ez másként a jogtudomány esetében sem, amelynek nem csupán az MI-vel kapcsolatos saját elméleti paradigma létrehozása tekinthető fő feladatának. Emellett legalább ugyanekora súllyal esik a latba a jövőbeli jogalkalmazás számára alkalmas jogszabályi keretek kialakításának az igénye is. Korántsem elhanyagolható jelentőségű továbbá az a prognózis, amely szerint az MI a gyakorlati jogalkalmazást és végeredményben az egész jogéletet is átformálhatja. Az MI és a büntető anyagi jog összefüggéseiről szóló tanulmányomban átfogó dogmatikai rendszert kívántam kiépíteni a XXI. századi modernizáció egyik legnagyobb innovációja és egy modern formájában is legalább másfél száz éves, klasszikus jogterület fogalmi rendszere között. A büntetőjogot annak idején ugyanis alapvetően az ember bűnösen megvalósított cselekményeinek szankcionálására alkották meg, így fogalmainak eredeti tartalommal való alkalmazása az MI-vel kapcsolatos jogsértésekre várhatóan nem lesz elégséges a jövőben. Különösen ezt figyelembe véve újra kell gondolni a bűncselekménytan olyan alapvető elemeit, mint például a cselekmény és a tényállásszerűség; de a büntetethez való akadályokkal, illetve a büntetőjogi szankciókkal összefüggésben is számos olyan új szempont jelent meg, amely a büntetőjog kutatóját és a törvényhozót egyaránt kihívás elé állítja. Éppen erre tekintettel javasolható a technológiai változások folyamatos figyelemmel kísérése a büntetőjogi berkekben is, hiszen az ezekkel kapcsolatos, adott esetben büntetőjogi reakciót igénylő történések helyes megítéléséhez a törvényi és tudományos kereteket egyaránt időszerű lesz újraalkotni.

BEVEZETÉS

A mesterséges intelligencia (bevett angol kifejezéssel: *artificial intelligence*, rövidítve: AI; a németeknél: *Künstliche Intelligenz*, azaz: KI; magyarul röviden és a továbbiakban: MI) kérdésköréről napjainkban túlzás nélkül kijelenthető, hogy a híradások és a közbeszéd – különösen a közösségi média – egyik slágertémájává vált. Ami pedig a kapcsolódó tudományos diskurzust illeti, az MI-hez mint technológiához szorosabban kötődő tudományterületek már jóval korábban is elmélyülten vizsgálták

* PhD, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi docens, ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: ambrus.istvan@tk.mta.hu.

** A kutatást az NKFIH I28394. számú posztdoktori kiválósági programja támogatta.

e kérdést. Maga a – modern értelemben vett – kifejezés az irányadó tudományos status quo szerint 1956-ból származik.¹ Elsősorban a mérnöki és természettudományok, illetve a hozzájuk ezer szállal kötődő szatelit diszciplínák – mint például a kognitív pszichológia – tehát már bő fél évszázaddal korábban felfedezték maguknak, és próbáltak definiálni, valamint klasszifikálni az MI-t.² A XXI. század második évtizedének végére azonban e jelenség olyannyira a mindennapi élet megkerülhetetlen része lett, hogy szinte valamennyi tudományterületen – így olyan klasszikus társadalomtudományokban is, mint amilyen a szociológia vagy a (természettudományi jegyeket is magán viselő) közgazdaságtan – szükségszerűen mélyebben is felkeltette a kutatók érdeklődését.³ Nincs ez másként a jogtudomány és a jogászai professzió esetében sem, amelynek ugyanakkor nem csupán az MI-vel kapcsolatos saját elméleti paradigma kialakítása tekinthető fő feladatának. Emellett legalább ugyanekkorra súlyos esik a latba a jövőbeli jogalkalmazás számára alkalmas jogszabályi keretek kialakításának az igénye is. Korántsem elhanyagolható jelentőségű továbbá azon prognózis, amely szerint az MI a gyakorlati jogalkalmazást és végeredményben az egész jogéletet is átformálhatja.⁴

A kapcsolódó legújabb hazai jogirodalmat akár csak felszínesen áttekintve is megállapítható, hogy az MI témakörét szinte valamennyi jogág viszonylatában kiemelt figyelem övezi. Így az általános szabályozási/felelősségi kérdések⁵ mellett olvashatunk például klasszikus (szűkebb értelemben vett) polgári jogi,⁶ munkajogi,⁷ szerzői jogi,⁸ adatvédelmi,⁹ valamint sajátos, a jogászai szakma működéséhez kapcsolódó

¹ Stuart RUSSELL – Peter NORVIG: *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall 2010) 1.

² Kiemelhető ugyanakkor, hogy az intelligens gépek építésének és azok emberi tulajdonságokkal történő felruházásának ideája már az ókori és középkori gondolkodókat is foglalkoztatta. Lásd KLEIN Tamás: „Homunculum regulare necesse est – Adalékok egy jövőendő robotjog elé, különös tekintettel a jogalanyiség és a felelősség kérdésére” *Jogtudományi Közöny* 2018/9. 380.

³ Erre figyelemmel alapos tehát azon megállapítás, hogy az MI olyan *univerzális* kérdéskör, amely lényegében valamennyi tudományterület érdeklődését felkeltette. Lásd RUSSELL–NORVIG (1. lj.) 1.

⁴ Ehhez lásd ZÖDI Zsolt: „A digitalizáció hatása a jogászai szakmára” *Gazdaság és Jog* 2018/12. 7–8.

⁵ Monografikus formában lásd ZÖDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog* (Budapest: Gondolat 2018) és KLEIN Tamás – TÓTH András: *Technológiai jog – Robotjog – Cyberjog* (Budapest: Wolters Kluwer 2018). A folyóirat-irodalomból lásd pl. ESZTERI Dániel: „A mesterséges intelligencia fejlesztésének és üzemeltetésének egyes felelősségi kérdései” *Infokommunikáció és Jog* 2015/2–3. 47–57., UDVARDY Sándor: „Fémrabszolga vagy rivális életforma? A robotok jogi szabályozásának első lépései” *Gazdaság és Jog* 2018/12. 14–21., GASZT Csaba: „A mesterséges intelligencia szabályozási kérdései, különös tekintettel a robotikára” *Infokommunikáció és Jog* 2019/1. 21–26.

⁶ NÉMETH Gabriella: „Az általános szerződési feltételek alkalmazásának tapasztalatai az online térben” *Gazdaság és Jog* 2018/3. 11–16.

⁷ RÁCZ Ildikó: „A robotizáció hatása a munka világára” in MISKOLCZI BODNÁR Péter (szerk.): *Jog és Állam* 22. szám. XII. *Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója* (Budapest: KRE ÁJK 2018) 333–340.

⁸ KÓHIDI Ákos – SOMKUTAS Péter: „Az önvezető autó szoftvere magas szintű szellemi alkotás vagy kifinomult károkozó?” *In Medias Res* 2017/2. 232–269., NECZ Dániel: „A mesterséges intelligencia hatása a szerzői jogra” *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 2018/6. 51–76.

⁹ ESZTERI Dániel: „Hogyan tanítsuk jogszerűen a mesterséges intelligenciánkat?” *Magyar Jog* 2019/12. 669–681.

újszerű kérdésekről.¹⁰ Emellett természetesen megjelentek a büntetőjogi problémákat boncolgató írások is.¹¹ Jelen tanulmány ez utóbbi munkák sorába tartozik, tehát az MI és a (z elsősorban a szorosabb értelemben vett, tehát az anyagi) büntetőjog összefüggéseit vizsgálja. Néhány általános jellegű definíciós kísérlet és az MI főbb ismérvei, illetve a kapcsolódó csoportosítási lehetőségek körüljárása után a gyakoribb felhasználási területek rövid feltérképezése következik, továbbá kitérek a (tágabb értelmű) büntetőjogi szempontból leginkább releváns kérdéskörökre. A tanulmány gerincét az MI kapcsán felvethető büntető anyagi jogi kérdések vizsgálata képezi, amelynek keretében a büntetőjogi felelősség alanyával kapcsolatos elképzeléseket követően bemutatom a releváns bűncselekmény- és szankciótani, valamint különös részi problémákat, majd az MI elkövetési tárgykénti megjelenésének eseteit veszem górcső alá. A vizsgálódás körében a vonatkozó magyar, német és angolszász szakirodalom eredményei mellett felvázolom és értékelem a legújabb hazai jogirodalmi megállapításokat is. Teszem mindezt annak reményében, hogy e munka nemcsak további tudományos gondolkodásra inspirálhat, hanem talán arra is alkalmas lesz, hogy a jövőbeli büntető jogalkotás számára is fogódzoul szolgáljon.

1. AZ MI DEFINIÁLÁSI ÉS CSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI, ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A tanulmány ezen, az MI fogalmának általános megragadására törekvő pontjában a vizsgált kérdéskör más tudományterületi, illetve specifikusan a jogi irodalomban kiolvasható definíciós kísérleteit és klasszifikálási lehetőségeit követően annak legfontosabb ismérveit emelem ki. Ebben a körben, mint látni fogjuk, mindenekelőtt az erős és gyenge MI kategóriáinak megkülönböztetése, a lényegi jellemzők közül pedig a gépi tanulásra való képesség, és ennek nyomán az egyszerűen *automata* és a valódi *autonóm* cselekvés, valamint a *determinizmus* vagy az *indeterminizmus* talaján álló robotok közötti distinkció tekinthető a leginkább jelentősnek.

A hazai jogi irodalomban több leírás – részletesebb és egyszerűsítőnek tekinthető egyaránt – megjelent az MI-ről. Eszteri Dániel friss tanulmányában mérnöki és

¹⁰ Pl. HARMATI Barbara: „Az automatizált igazságszolgáltatás lehetőségei és dilemmái” *Belügyi Szemle* 2019/6. 30–42., PARTI Tamás: „Gondolatok a jogalkotás és a jogalkalmazás technológiai fejlődéshez való alkalmazkodásáról” *Gazdaság és Jog* 2019/9. 1–7.

¹¹ Szakkönyvben megjelent önálló fejezet formájában: MISKOLCZI Barna – SZATHMÁRY Zoltán: *Büntetőjogi kérdések az információ korában. Mesterséges intelligencia, Big Data, profillozás* (Budapest: HVGORAC 2018) 39–104. A tanulmányok közül – amelyek az eddigiekben elsősorban az MI egyik fő megjelenési területére, az önvezető járművek problematikájára fókuszáltak – lásd pl. AMBRUS István – KOVÁCS Gábor – NÉMETH Imre: „Az önvezető járművek kapcsán felvethető általános büntetőjogi problémák” *JURA* 2018/2. 13–31., AMBRUS István: „Az autonóm járművek és a büntetőjogi felelősségre vonás akadályai” in MEZEI Kitti (szerk.): *A bűnügyi tudományok és az informatika* (Budapest–Pécs: PTE ÁJK–MTA TK 2019) 9–26., HODULA Máté: „Az önvezető járművek és a büntetőjogi felelősség” *Jogelméleti Szemle* 2018/3. 68–78. Emellett több szakmai/tudományos konferencia is foglalkozott az utóbbi időszakban az MI büntetőjogi kérdéseivel. Ezek egy részének összefoglalásához lásd Kiss Anna: „A mesterséges intelligencia és a büntetőjog világa – beszámoló két konferenciáról” *Ügyészek Lapja* 2019/4–5. 87–90.

filozófiatörténeti alapú szakirodalmi megállapításokat is ismertet. Előbbi körében az MI-re mint az intelligens gépek gyártásának tudományára és mérnöki gyakorlataira hivatkozik. A filozófiai nézőpont az MI-t emberi módon, továbbá racionálisan gondolkodó, illetve cselekvő rendszerként írja le.¹² Lőrincz György szerint pedig az MI-n „olyan hardver/szoftver rendszereket [lehet érteni], amelyek képesek „emberi módon” akár bonyolult problémákat megoldani, az emberi gondolkodásmódra jellemző következtetések révén döntési alternatívák közül választani”.¹³

Az egyesült államokbeli szakirodalomban ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy az MI egzakt és valamennyi tudományterületen alkalmazható fogalmi meghatározása jelen viszonyok között nem olyan egyszerű vállalkozás.¹⁴ Ebből is fakadóan inkább azon hazai állásponttal lehet maradéktalanul egyetérteni, amely a pontos definíció megalkotását a jövő feladatának tekinti, a jelenkor vizsgálódásai számára pedig egy lényegében normatív megközelítésű MI-fogalmat javasol, amelynek értelmében „MI az, amit akként tartunk nyilván”.¹⁵ A jövőbeli definíció megalkotása – és akár jogi nyelvre történő „lefordítása” nyomán annak kodifikálása – reményében mégis érdemes röviden áttekinteni a szóba jöhető megközelítéseket és lehetséges ismérveket. Alátámasztja ezen igény alaposságát az Európai Parlament 2017. február 16-i Állásfoglalása is,¹⁶ amely Bevezetésének C. pontja szerint „meg kell alkotni a robotok és a mesterséges intelligencia általánosan elfogadott, rugalmas és az innovációt nem hátráltató” fogalmát. Erre vállalkozott az Európai Bizottság 2018. április 25. napján kiadott, *A közös európai adattér kialakítása felé* című közleménye, melynek definíciója szerint az MI „intelligens viselkedésre utaló rendszereket takar, amelyek konkrét célok eléréséhez elemzik a környezetüket és – bizonyos mértékű autonómiával – intézkedéseket hajtanak végre”.¹⁷ Ezen általános érvényű, definíciós minimumnak szánt meghatározás mellett ugyanakkor természetesen számos megközelítést alkalmazó körvonalazás és csoportosítás is lehetséges.

A fogalomalkotásnál érdemes lehet elsőként alapul venni az MI-vel régóta foglalkozó, már említett *kognitív pszichológia (és idegtudomány)* eredményeit. A matematikával és a számítógép-tudománnyal szimbiózisban lévő tudományterület hazai

¹² A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A közös európai adattér felé. Brüsszel, 2018.4.25. COM(2018) 237 final.

¹³ Lőrincz György: „A mesterséges intelligencia alkalmazásával hozott döntés jogi megítélésének egyes kérdései” *Gazdaság és Jog* 2019/3. 1.

¹⁴ Így Michael HATFIELD: „Professionally Responsible Artificial Intelligence” *Arizona State Law Journal* 2019/3. 1064.

¹⁵ MISKOLCZI Barna: „Az MI-vel kapcsolatos büntetőjogi felelősségi kérdések” in MISKOLCZI – SZATHMÁRY (11. lj.) 58.

¹⁶ P8_TA(2017)0051 Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2013(INL)).

¹⁷ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A közös európai adattér felé. Brüsszel, 2018.4.25. COM(2018) 237 final. Az EU kapcsolódó jogalkotási fejleményeihez lásd ZARA Orsolya: „Robo sapiens, avagy személy lesz-e a robot? – aktuális jogi és szabályozási kérdések az Európai Parlamentben” *Európai Jog* 2016/3. 48–51. és ZARA Orsolya: „Robo sapiens, második felvonás – aktuális jogi és szabályozási kérdések az Európai Parlamentben” *Európai Jog* 2018/2. 21–23.

doyenje, Pléh Csaba egyik alapművében, a számítógéptudomány atyjai, Alan Turing és Neumann János nyomán *erős és gyenge* MI között tesz különbséget, s kifejti: „[a]z *erős mesterséges intelligencia hipotézise* szerint a szimbólumkezelés kimeríti az emberi gondolkodást. Feladatunk az, hogy olyan gépezeteket hozzunk létre, amelyek az emberhez mérhető teljesítményekre képesek, és utána az erre felállított program elvei valójában meg fogják magyarázni és ki fogják meríteni az emberi gondolkodást.” E felfogással szemben ugyanakkor öt különböző ellenérvt is felhoz, amelyek alapján csupán a gyenge – tehát önálló tudattal nem rendelkező – MI-t látja jelenleg megkonstruálhatónak.¹⁸ Karakteresebben nemleges álláspontot képvisel e kérdésben Mérő László, amikor kifejti, hogy „egyértelműen nem ért [...] egyet az erős mesterséges intelligencia irányzatának híveivel, jóllehet nem a szokásos holisztikus és nem is a dualista (az anyag és a lélek kettősségét hirdető) érvek alapján”. Indokolása szerint „az emberi gondolkodásnak egyéb elveken alapuló működési mechanizmusai is léteznek, mint a pusztán racionális szimbólummanipuláció”.¹⁹

Rátérve a külföldi jogi munkákra, a legfrissebb angol nyelvű irodalomban olvasható rövid definíció szerint az MI lényegét tekintve olyan emberi gondolkodást modellező eszköz, amely képes például tervezni, stratégiát kidolgozni, döntést hozni és azt megindokolni. Példaként említik a sakkozást, a nyelvi fordítást, illetve a járművezetést. Harry Surden kiemeli ugyanakkor, hogy az MI-nek nevezett jelenség napjainkban a szó szorosabb értelmében intelligensnek – tehát ember módjára gondolkodónak – nem tekintendő, noha nagy teljesítményére és sebességére figyelemmel hasznos eredményeket produkálhat. Végeredményben tehát „csak” a gyenge MI (*weak AI*) áll rendelkezésünkre, az erős változat (*strong AI*) egyelőre nem több pusztán vágyakozásnál.²⁰

Egy másik tanulmány az MI-t azon szempont mentén is szembeállítja az emberi aggyal, hogy míg előbbi általában egyetlen vagy csupán néhány funkció betöltésére képes (*narrow AI*), addig a humán elme számtalan területen, akár egészen elvont gondolkodásra is alkalmas.²¹

A friss német szakirodalomban ugyancsak a fogalomalkotás nehézségeire hívják fel a figyelmet. A Staffler–Jany szerzőpáros szerint az MI-t mint kifejezést a mindennapokban elsősorban divatból és marketing célokra, inflálódnak módon, szinte bármely mai számítógépes eszközre használják. Kiemelik továbbá, hogy noha már az „intelligencia” kifejezésnek sincs általánosan elfogadott fogalma, az a jogi vizsgálódásoknál alapulhat a köznyelvi meghatározáson, amely nézetük szerint a kognitív erőfeszítésre való képességet jelenti. A korábban idézett szerzőkhöz hasonlóan rögzítik, hogy a csupán a betáplált adatok alapján – akár sok és gyors – döntéseket hozó számítógép mechanizmusa még nem tekinthető intelligensnek, csak automa-

¹⁸ PLÉH Csaba: *A megismeréstudomány alapjai. Az embertől a gépig és vissza* (Budapest: Typotex 2013) 193–197.

¹⁹ MÉRŐ László: *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai* (Budapest: Tericum 2001) 248.

²⁰ HARRY SURDEN: „Artificial Intelligence and Law: an Overview” *Georgia State University Review* 2019/4. 1307–1309.

²¹ DANIEL BEN-ARI et al.: „Artificial Intelligence in the Practice of Law: An Analysis and Proof of Concept Experiment” *Richmond Journal of Law & Technology* 2017/3. 8.

tizált működésnek. Sőt még akkor sem beszélhetünk intelligenciáról, ha a gép/robot szenzorain keresztül önállóan gyűjti és dolgozza fel az adatokat. MI-ről tehát csak akkor lehet szó, ha az alkalmazott algoritmus előre nem kiszámítható, tehát ismeretlen eredményekre jut. Ez a tulajdonság azonban jóval kevesebb eszközre igaz, mint ahányra a gyakorlatban használjuk az MI kitétel. A valódi MI legjellemzőbb tulajdonságainak a gépi tanulást és a „mély” tanulást (deep learning) – mint a struktúrálatlan adatokból történő, az ember által sem feltétlenül kiszámítható eredmények produkálását – tekintik.²²

Végül feltétlenül kiemelendő az MI jogi kutatásának egy új kézikönyvében is hangsúlyos szereplő szempont, amely szerint szintén éles különbséget szükséges tenni a csupán automatizmusok alapján működő, illetve a valóban autonóm módon cselekvő eszközök (ha úgy tetszik: robotok) között. Előbbire példa a nagy mennyiségű adatot („big data”) rövid idő alatt feldolgozó és e művelet eredményeképpen, de az előre betáplált szempontrendszer alapján döntést hozó gépek (konkrét példához lásd a következő pontot). Az ilyen robotok működésének legfőbb jellegzetessége, hogy a beléjük kódolt algoritmusok lefuttatását követően általában előre kalkulálható eredményre jutnak, tehát a *determinizmus* talaján állnak. Utóbbiak – tehát a valódi autonóm ágensek – viszont, miután legalább egy részterületen az emberi gondolkodást modellezik, kimenetük szempontjából többnyire nem kiszámíthatók (*indeterminisztikusak*).²³

2. AZ MI ÁLTALÁNOS ÉS BÜNTETŐJOGILAG RELEVÁNS FELHASZNÁLÁSI TERÜLETEI

Az Európai Bizottság által 2020 februárjában kiadott „Fehér Könyv” bevezetésében úgy fogalmaz, hogy az MI „[m]eg fogja változtatni az életünket azáltal, hogy javítja az egészségügyi ellátást [...], növeli a gazdálkodásunk hatékonyságát, hozzájárul az éghajlatváltozás mérsékléséhez [...], [...] javítja a termelési rendszerek hatékonyságát, növeli az európai polgárok biztonságát, és számos egyéb módon is hatással lesz ránk, amelyről még csak álmodunk”.²⁴

E szempontokat is figyelembe véve ebben a rövid, bevezető jellegű fejezetben csupán utalok arra, hogy milyen széleskörűen felhasználható már napjainkban is az MI-technológia. Ilyennek tekinthető mindenekelőtt az ipari felhasználás, elsősorban különböző földmunkák, a bányászat, de ugyanígy a nukleáris környezetben történő értékesítés is. Hasonlóan kiemelt jelentőségű az orvosi alkalmazás, elsősorban a mikroszkopikus pontosságú műveleteket igénylő speciális műtétek viszony-

²² Lukas STAFFLER – Oliver JANY: „Künstliche Intelligenz und Strafrechtspflege – eine Orientierung” *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS)* 2020/4. 164–166.

²³ Woodrow BARFIELD: „Towards a law of artificial intelligence” in Woodrow BARFIELD – Ugo PAGALLO (szerk.): *Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence* (Cheltenham: Edward Elgar 2018) 3–4.

²⁴ Európai Bizottság: Fehér Könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése. Brüsszel, 2020.2.19. COM(2020) 65 final. 1.

latában. Ugyancsak „slágertéma” napjainkban a kriptovaluták (úgy mint bitcoin és társai) kapcsán történő alkalmazásuk, amely szintén az egyik legnagyobb XXI. századi innováció, az ún. okosszerződések problematikájára is átvezet.²⁵ A közösségi oldalakon megjelenő, célzott reklámok fogyasztóhoz juttatását ugyanúgy MI végzi, mint az egyre szélesebb körben terjedő és államok által is használt arcfelismerő rendszereket. Ki kell még emelni az ún. MI-tanácsadókat és természetesen a már hivatkozott autonóm (önvezető) járműveknek az áru- és személyszállításban várhatóan mind nagyobb jelentőségét. Ráadásul az egyre kifinomultabban működtethető drónok szerepe is növekszik.

Ami pedig a tágabb értelemben használt büntetőjog, illetve más bűnügyi tudományok szempontjából releváns kérdéseket illeti, mindenképp említést igényelnek azon, MI által vezérelt tőzsdei műveletek, amelyek – jellemzően bünszervezetek által megvalósított – pénzmosásra vagy akár terrorizmus finanszírozására is felhasználhatók. A dark web mint alig lenyomozható, titkos internetes felület számtalan fegyverrel, kábítószerrel, gyermekek szexuális kizsákmányolásával stb. kapcsolatos bűncselekmények elkövetési fóruma.²⁶ Felmerülhet természetesen vagyon elleni bűncselekmények, így csalás, illetve ma már elsősorban információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás megvalósítása is. Az MI a bűnüldöző hatóságok kezében a számítógépes kockázatelemzés és a profilalkotás egyik hatékony eszköze lehet; ennek ellenpontjaként, a bűnelkövetők például a *deep fake*-et személyes adattal visszaélés, zaklatás és a már említett vagyon elleni támadások szolgálatába állítják. Az említett önvezető járművek révén a közlekedési bűncselekmények mellett foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés, de akár materiális sértő deliktumok (pl. emberölés) is megvalósíthatók. A drónok kapcsán pedig különböző titkosított, adatokkal visszaélésként értékelhető, illetve egyes alapvető jogokat támadó bűncselekmények megvalósítása merülhet fel.²⁷

3. AZ MI ÉS A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉG

3.1. AZ MI ÁLTAL ELŐIDÉZETT BÜNCSELEKMÉNY TETTESE

Jelen tanulmányban elsősorban büntetőjog-dogmatikai elemzésre törekedtem, így azon lényegében jogpolitikai előkérdést, hogy az MI működésével összefüggésben bekövetkező jogsértések kapcsán egyáltalán szükség van-e büntetőjogi felelősségre vonásra, részleteiben nem vizsgálom. Ennek eldöntése természetesen alapvetően jogalkotói állásfoglalás függvénye, az azonban a kérdéskör mélyebb megvizsgálása nélkül is kijelenthető, hogy a társadalmi állásfoglalás – például egy önvezető jármű

²⁵ Vö. MEZEI Kitti: „A kriptovaluták kihívásai a büntető anyagi és eljárási jogban” *Pro Futuro* 2019/1. 79–98.

²⁶ Lásd erről bővebben MEZEI Kitti: „A szervezett bűnözés az interneten” in MEZEI (11. l.) 137–144.

²⁷ Vö. CSÁK Zsolt: „A drónok kapcsán felmerülő egyes büntető anyagi és eljárási kérdések” in MEZEI (11. l.) 26–45.

által előidézett halálos kimenetelű baleset esetén – egyértelműen igenlő.²⁸ Ugyanakkor, mint arra egy szerzőtársaimmal írt tanulmányban rámutattunk, az ilyen járművekkel kapcsolatos prognózis szerint azok elterjedésével – az emberi hibák és figyelmen kívül hagyások kikapcsolása miatt – számottevően redukálódhat a különböző közlekedési jogsértések mennyisége. Ezt figyelembe véve legalábbis fel kell vetni, hogy ha „lényegesen csökken a sértő eredménnyel járó balesetek (és ekként általában a közlekedési deliktumok) száma, a büntetőjog ultima ratio jellegére is figyelemmel, beleférhet-e a megengedett kockázat mint jogellenességet kizáró ok fogalmkörébe, hogy büntetlenül maradjanak azok az ugyanilyen eredményt előidéző balesetek, amelyeket a jövőben az önvezető járművek okoznak (kiemelés megszüntetése: a szerző)”.²⁹ E gondolat absztrahálásával és az MI teljes problémakörére vetítésével pedig a kérdés röviden úgy fogalmazható meg, hogy *ha az MI révén biztonságosabb és könnyebb lesz az élet, akkor – paradox módon – nem a büntetőjogi eszközök mindenáron való erőltetésével jutunk-e hátrányos helyzetbe, semmint az azokról (vagy legalább egy részükről) való lemondással.* Amennyiben ugyanis az MI fejlesztésével foglalkozó szakemberek akár a börtöntől való fenyegetettség árnyékában kénytelenek végezni a munkájukat, az emiatti – érthető – óvatosságuk hátráltathatja az innovációs fejlődést, ami pedig végeredményben azt eredményezheti, hogy a társadalom biztonságának szintje csak tetemes késéssel lesz elérhető.

Kiindulási alapunk tehát az, hogy az MI által generált, büntetőjogi jogsértések állami reakciót igényelnek. Elsőként természetesen azt a kérdést kell tisztázni, hogy a büntetőjogi felelősségnek ki legyen az alanya, avagy kit (esetleg: mit?) tekintünk a bűncselekmény tettesének.³⁰

A legújabb angol büntetőjogban e kérdéskör kapcsán *négy modell* alakult ki. Thomas C. King és szerzőtársai munkája nyomán vizsgálható:

- az MI közvetlen (önálló) felelőssége (direct liability),
- a közvetett tettességszerű felelősség (preparation-by-another),
- az előjárói jellegű felelősség (command responsibility), illetve
- a gondossági köteleességszegésért való felelősség (natural probable consequence).³¹

A következőkben e négy kategóriát vizsgálom, a hazai szabályozás és büntetőjogdogmatikai szempontok figyelembevételével.

²⁸ Hodula megfogalmazásában „egy vezető nélküli jármű okozta baleset következtében megfelelő szabályozottság híján egymásnak ellentmondó ítéletek születnének, így könnyen „felelősségi vákuum” alakulhat ki, amely nagymértékben csökkentené a társadalmi támogatottságot az egyébként számos előnnyel járó technológia iránt”. Lásd HODULA (11. lj.) 68.

²⁹ AMBRUS–KOVÁCS–NÉMETH (11. lj.) 18.

³⁰ A tettesi alpbűncselekményhez járulékos jelleggel kapcsolódó részesi (felbujtói vagy bűnszegédi) magatartás mikénti értékelése alapvetően levezethetőnek látszik az általános elkövetői tanokból, így e kérdést részletesen jelen tanulmányban nem járom körbe.

³¹ Thomas C. KING et al.: „Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions” *Science and Engineering Ethics* 2019/1. 109–101. Az említett modellek közül korábban csak hármat nevesítettek, ezért jelen munkában a frissebb és emellett több modellt, részletesebben körüljáró szakirodalommal dolgoztam. A korábbiakhoz lásd MISKOLCZI (15. lj.) 58–61.

3.1.1. Az *MI mint önálló entitás büntetőjogi felelőssége* az uralkodó irodalmi nézetek fényében, illetve *de lege lata* is biztosan elvetendő modell. Ennek indoka abban keresendő, hogy kontinentális büntetőjogunk csak a bűnösen (szándékosan vagy gondatlanságból) elkövetett (és felróható) emberi magatartást tekinti bűncselekménynek. E nézőpont bölcséleti alapjai igen régre vezethetők vissza. Locke úgy foglalt állást, hogy embernek az tekinthető, akinek olyan akarata van, amely révén jutalom és büntetés címzettje lehet. Ehhez meg kell értenie a szabályok jelentőségét, valamint képesnek kell lennie öröme és szomorúságra.³² Mindez az MI kapcsán jelenleg bizonyosan nem állapítható meg. Locke-éhoz közel állt Kant nézőpontja, amely szerint „[a]z akarat a törvények, az önkény a maximák forrása; az önkény az emberben szabad; [...] az embernek mint *érzéki lénynek* a tapasztalat szerint megvan az a képessége, hogy ne csak a törvénynek *megfelelően*, hanem a törvénnyel szemben is válasszon”.³³ Az új német irodalomban Gless és szerzőtársai az MI-re vetítve fejtik ki, hogy „[e]gy robot nincs tudatában szabadságának, nem képes saját magára egy múlttal és jövővel rendelkező entitásként gondolni, továbbá képtelen megérteni a jogok és kötelezettségek jelentőségét”.³⁴

A hatályos hazai büntetőjogi szabályozás és a kapcsolódó szakirodalmi állásfoglalások alapján pedig azért zárható ki az MI önálló felelősségre vonásának lehetősége, mert a Btk. 4. § (1) bekezdésében írt bűncselekmény-fogalom – elsősorban az alanyi oldal megkövetelésével – kizárólag természetes személy büntetőjogi felelősségre vonását teszi lehetővé. A jogirodalom pedig a cselekményfogalmat is kizárólag emberi cselekvősekre szűkíti le (ehhez lásd a tanulmány következő fejezetét).

3.1.2. A második, a Btk. 13. § (2) bekezdésben írt *közvetett tettesség* konstrukciójára³⁵ emlékeztető modell az MI-t működtető személy, tehát az ún. „emberi operátor” felelősségre vonhatósága mellett foglal állást. Ennek lényege, hogy az operátor eszközként használja fel az MI-t a bűncselekmény tárgyi oldalának megvalósításához. Ez a megoldás a hatályos hazai büntetőjogi berendezkedés mellett is alapját képezhetné a büntetőjogi felelősség megállapításának, jöllehet kizárólag több korrekció elvégzésével. Egyrészt a közvetett tettességre vonatkozó törvényhely taxatív felsorolására (gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer és fenyegetés, tévedés) figyelemmel ilyenkor legfeljebb önálló (általános) tettesség [Btk. 13. § (1) bekezdés] jöhetne szóba. A valóban autonóm módon cselekvő MI kapcsán ugyanakkor legalábbis vitatható lehet az eszközkénti felhasználás megállapíthatósága, hiszen a „kvázi” tudattal rendelkező – bár láttuk, az uralkodó felfogás szerint jelenleg nem

³² John LOCKE: *An Essay on Concerning Human Understanding* (Pennsylvania: Pennsylvania State University 1690/1999) 325.

³³ Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikája* [ford. BERÉNYI Gábor] (Budapest: Gondolat 1797/1991). 320–321.

³⁴ Sabine GLESS – Emily SILVERMAN – Thomas WEIGEND: „If Robots Cause Harm, Who is to Blame? Self-Driving Cars and Criminal Liability” *New Criminal Law Review* 2016/3. 423–424.

³⁵ A hazai szakirodalomban lásd mindenekelőtt MÉSZÁROS Ádám: *A bűncselekmény elkövetői – elméleti és gyakorlati alapkérdések* (Budapest: Ad Librum 2008) 217–241. A hazai legáldefiníció kodifikálását megelőző – sajnos végül törvényerőre nem emelt – *de lege ferenda* elképzelések közül lásd SZOMORA Zsolt: „A közvetett tettesség de lege ferenda” *Büntetőjogi Kodifikáció* 2002/4. 25–28.

megkonstruálható – „erős” MI működése már kevésbé emlékeztet egy beszámítási képességgel nem rendelkező személy cselekményére. Emellett, mivel az ideális MI, mint láttuk, adott esetben előre kiszámíthatatlan döntéseket is hozhat, az emberi operátor erre vonatkozó bűnössége (szándékossága vagy legalábbis gondatlansága) lehet megkérdőjelezhető. Ezen ellenérv kiküszöbölésére ugyanakkor a magyar büntetőjogban is régtől fogva ismert dogmatikai konstrukció, az *actio libera in causa* siethetne segítségünkre. Eszerint nem azon időpont kapcsán állapítjuk meg a büntetőjogi felelősséget, amikor a káros eredmény bekövetkezik, hanem azon ún. *felróható előmagatartás* alapján, amely az elkövető beszámíthatatlan állapotát kiváltotta. Így például, ha valaki abba belenyugodva fogyaszt kábító hatású gyógyszert, hogy annak hatása alatt bűncselekményt követhet el, büntetőjogi felelősségét akkor is meg kell állapítani, ha a bűncselekmény elkövetésekor az említett szertől már beszámíthatatlan tudatzavarban van. Hasonlóképpen megkonstruálható az *actio libera in causa* gondatlan változata (lásd a saját maga által is ismerten nyugtalanul alvó, ám ennek ellenére, síró csecsemőjét az éjszaka folyamán maga mellé fektető, és őt álmában agyonnyomó anya esetét).³⁶ Ez az eljárás az MI viszonylatában jelentheti például az általa működtetett eszköz megvásárlásának vagy az eszköz legutolsó szervizelésének időpontjára történő visszavetítést.

3.1.3. Az *előljáró/vezetői jellegű felelősség* – mint harmadik – modell, az angol-szász felfogáshoz hasonlóan nálunk is elsősorban a katonai büntetőjogból³⁷ ismert mögöttes, fokozott parancsnoki felelősségi szabályokkal rokonítható. Az ilyesféle hazai rendelkezések köréből a második modellre vonatkozókkal mutat hasonló vonásokat a Btk. 130. § (2) bekezdésben írt szabály, amelynek értelmében a parancsra elkövetett bűncselekményért a parancsot adó is tettesként felel, ha a katona tudta, hogy a parancs végrehajtásával bűncselekményt követ el. Egyébként – tehát ha a katona tévedett a parancs végrehajtásának deliktumot kimerítő voltában – a parancsot adó közvetett tettesként felel. Itt az az egészen sajátos helyzet figyelhető meg, hogy a parancs kiadását mint normatív aktust, mintegy kivételt teremtve, a jogalkotó maga vonja be a tényállásszerű (önálló/általános) tettesi magatartás körébe, jóllehet az ilyen előírás megkövetelése értelemszerűen nem feleltethető meg a beosztott katona által adott esetben kimerített Btk. különös részi tényállás tárgyai oldalának.³⁸ Ilyenkor tehát a törvény erejénél fogva van (legalább) két tet-

³⁶ A régi hazai irodalomból vö. ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest: Athenaeum 1909) 383. és TOKAJI Géza: „Az *actio libera in causa*-ról és a teljes ittasságban elkövetett bűncselekményről” *Magyar Jog* 1971/11–12. 648–653. A legújabb német jogirodalomban hasonlóan Susanne Beck: „Neue Konstruktionsmöglichkeiten der *actio libera in causa*” *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS)* 2018/6. 204.

³⁷ Itt is érdemes utalni arra, hogy a Btk. 127. § (1) bekezdése alapján a katona büntetőjogi fogalma lényegesen tágabb annak köznapi értelmezésénél. Büntetőjogilag katonának tekinthető – és ekként egyrészt katonai bűncselekmények tettese lehet, másrészt katonai büntetőeljárás hatálya alá tarthat – például a rendőr, a büntetés-végrehajtási szervezet tagja stb.

³⁸ Így például, ha a katona az előljárója – általa is tudottan jogellenes – parancsára embert ölt, a parancs kiadása értelemszerűen nem tekinthető a Btk. 160. § (1) bekezdése szempontjából ölési cselekménynek, még az emberölés nyitott törvényi tényállási jellege dacára sem. Vö. SCHULTHEISZ Emil: *A bűncselekmény elkövetésére irányuló katonai parancs* (Budapest: Pallas 1933).

tese a bűncselekménynek. A katona *jogban való tévedése* esetén pedig – akárcsak a második modell esetében – közvetett tettesség jön létre. Ez a szabályozás részben az előző pontban tárgyalt modellnél irt dogmatikai tételek alapján lenne megoldható, azzal a kiegészítéssel, hogy az MI-nél sem lenne elképzelhetetlen *mutatis mutandis* jogban való tévedésről beszélni, lévén „[a] tökéletesen jogkövető MI megalkotásának ideálja azt várná el a programozótól, hogy abszolút jogpozitivistaként a Btk.-tényállások valamennyi lehetséges gyakorlati megvalósulását – a kerettényállások mögöttes joganyagával együtt – a jelfeldolgozás szintjén legyen képes az MI tudásbázisában leképezni a jogértelmezést meghatározó szabályalkalmazás teljes dogmatikai rendszerével együtt”,³⁹ ami viszont nyilvánvalóan képtelen vállalkozásnak tűnik. Alapvető jogszabályi előírások ugyanakkor természetesen betáplálhatók az MI-be. Így ha a „parancsnok” – például az önvezető autó tulajdonosa/üzembehelyezője – azt az utasítást adná a járművet vezérlő MI-nek, hogy öt félórán belül juttassa el Szegedről Budapestre, az MI beprogramozott védelmi mechanizmusának – a távolság, a KRESZ és más közlekedési szabályok ismeretében – nyilvánvalóan kötelessége lenne ezt megtagadni.

3.1.4. Az utolsó, a *gondossági kötelezettség megszegésén alapuló felelősségi modell* egyértelműen magánjogi karaktert mutat, ami alapvetően angolszász eredetével magyarázható. Ugyanakkor már a hatályos magyar büntetőjogban is több helyen lehet találkozni e modell kezdeményeivel. Ezek ismertetését megelőzően érdekességként megemlíthető, hogy ezen konstrukció erőteljesen rokon vonásokat mutat a *római jog* rabszolgákra vonatkozó rendelkezéseivel, hiszen a szökött rabszolgáért a gazda különböző szempontok szerint felelősséggel tartozhatott.⁴⁰ A büntetőjogban ehhez hasonló az emberiség elleni bűncselekmények (Btk. XIII. fejezet) körében ismert *előljárói vagy hivatali vezető felelősség* cím alatt szabályozott rendelkezések közül a Btk. 145. §-a szerinti esetek, amelyek lényege, hogy az emberiség elleni bűncselekmény elkövetőjével azonosan felel – egyebek mellett – például az előljáró is, ha az alárendeltsége és ellenőrzése alá tartozó személy követett el ilyen bűncselekményt, és e deliktum elkövetéséről az előljáró tudott, vagy az adott körülmények alapján tudnia kellett volna stb. Ehhez hasonló, ám kevésbé ritka esetköröket jelenítenek meg a Btk. következő rendelkezései. A Btk. 397. §-a *a költségvetési csaláshoz kapcsolódó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettség elmulasztása* elnevezéssel, sui generis deliktumként rendeli büntetni azon gazdálkodó szervezet vezetőjét, ellenőrzésre vagy felügyeletre feljogosított tagját vagy dolgozóját, aki a felügyeleti vagy az ellenőrzési kötelezettség teljesítését elmulasztja, és ezáltal lehetővé teszi, hogy a költségvetési csalást a gazdálkodó szervezet tagja vagy dolgozója a gazdálkodó szervezet tevékenysége körében elkövesse. A korrupciós deliktumok körében pedig szándékos és gondatlan változata is büntetendő – éspedig *hivatali vesztegetés* jogcímén – például a gazdálkodó szervezet azon vezetőjének, illetve

³⁹ SZATHMÁRY Zoltán: „Az MI cselekményeinek ontológiai kérdései” in MISKOLCZI–SZATHMÁRY (11. lj.) 80.

⁴⁰ Vö. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó¹⁰2005) 212–215.

ellenőrzésre vagy felügyeletre feljogosított tagjának, aki a „rendes” hivatali vesztegetés elkövetését lehetővé teszi valamely beosztottja számára, és a vezető felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna [Btk. 293. § (4)-(5) bekezdés].

Ezen megoldásoknak az MI-vel kapcsolatos jogsértésekre történő alkalmazása felvethetné nemcsak az MI által működtetett eszközt a jogsértés idején használó, hanem akár az üzembentartó vagy a tulajdonos, sőt akár az MI gyártójának felelősségét is. Itt ugyanakkor talán még jobban kirajzolódna a büntetőjog magánjogiasadó karaktere, hiszen a tulajdonos, de különösen a gyártó elsősorban nem természetes, hanem jogi személy lehet, amelynek önálló büntetőjogi felelősségét hazai büntetőjogunk nem ismeri el (jóllehet a jogi személlyel kapcsolatos büntetőjogi intézkedések, mint később utalok rá, csaknem húsz éve léteznek a magyar jogrendszerben).

3.2. AZ MI „CSELEKMÉNYE”

Mint utaltam rá, az MI önálló büntetőjogi felelősségének megállapíthatósága jelenleg még kizárható, ennek ellenére nem felesleges áttekinteni azon érveket, amelyek az MI „cselekvőségének” büntetőjogi cselekményként történő elismerése ellen vagy mellett szólhatnak. A napjainkban uralkodó felfogás, az ún. redukált cselekménytant követi, amelynek értelmében a cselekmény hatóképes és akaratlagos emberi magatartás.⁴¹ Ezen régtől fogva jelen lévő felfogás ugyanakkor nem kizárt, hogy a – fentebb már jelzett kriminálpolitikai indokokra is figyelemmel – felülvizsgálatot igényelhet. Így a hazai szakirodalomban Szathmáry képviseli azt az álláspontot, amely szerint „a cselekményfogalmat a jövőben revideálni kell”.⁴² E revideálás egyszersmind további redukálást jelenthet, az azonban korántsem mindegy, hogy erre miként kerül sor. A cselekménynek mint a bűncselekmény genus proximának ugyanis alkalmasnak kell lennie arra, hogy minden további bűncselekményfogalmi elem ráépüljön. Így a jövő helyes cselekményfogalmának megalkotásához érdemes áttekinteni a fontosabb hazai és külföldi szerzők kapcsolódó kutatásainak eredményeit.

A hazai szakirodalomból kiemelhető a Kádár–Kálmán szerzőpáros nézete, amely szerint „[a] cselekmény meghatározott külső magatartás (cselekvés vagy mulasztás) formájában bekövetkező tudatos és akaratlagos célra irányuló emberi behatás a természetre és a társadalomra”.⁴³ Legújabbban pedig Belovics Ervin szerint akkor beszélhetünk hatóképes cselekményről, ha „a cselekmény az általános éleltapasztalat alapján alkalmas a káros következmény létrehozására”.⁴⁴

A német büntetőjogban napjainkban is erőteljesen jelen lévő szociális cselekménytant értelmében emberi cselekmény az, amelyet az akarat irányít vagy irányíthat,

⁴¹ Vö. GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* (Budapest: ELTE Eötös 2019) 180–185.

⁴² MISKOLCZI–SZATHMÁRY (11. lj.) 77.

⁴³ KÁDÁR Miklós – KÁLMÁN György: *A büntetőjog általános tanai* (Budapest: KJK 1966) 276.

⁴⁴ BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész* (Budapest: HVG-ORAC 2017) 158.

továbbá társadalmilag jelentős.⁴⁵ Kindhäuser szerint ugyanakkor nem lehet szó cselekményről, ha az alanynál nyilvánvalóan nincs jelen az akarat által ellenőrzött cselekvőség, és ezért a cél elérése fizikailag lehetetlen. Példaként hozza a különböző görcsös állapotokat, az alvást, továbbá a vis absolutaként ható kényszer esetét.⁴⁶

Az angolok elsősorban negatív oldalról közelítik meg a kérdést. Így Hart szerint nincs szó önkéntes testi mozgásról, és így cselekményről sem, ha az alany olyan magatartást tanúsít, amelyre nincs indoka.⁴⁷ Williams szerint a cselekmény nem akaratlagos, ha az elkövető képtelen annak elhárítására.⁴⁸ Asworth olvasatában hiányzik a büntetőjogi értelemben vett cselekmény, ha az elkövető magatartását nem kontrollálta és nem is tudta volna kontrollálni a tényállás megvalósulása szempontjából releváns időpontban. Utal rá ugyanakkor, hogy a kapcsolódó bírói gyakorlat ennél némileg megengedőbb felfogást követ, így nemcsak a teljes, hanem a „bizonyos mérvű” kontrollt is elégségesnek tartja a cselekményi jelleg megállapíthatóságához.⁴⁹ Friss tankönyvében Allen pedig azt emeli ki, hogy még az angolszász büntetőjogban ismert, fordított bizonyítási teherrel operáló és a gyakorlatban krudélis szankciókra vezető ún. *strict liability* eseteiben is szükséges a büntetőeljárásban az akaratlagosság bizonyítása.⁵⁰

A fentiekből levonható összegző részkövetkeztetés az, hogy mind a kontinentális, mind az angolszász rendszerek alapvetően az emberi magatartásra építik rá a maguk bűncselekményfogalmát. Amennyiben tehát az MI „felelősségét” szeretnénk kimunkálni, elsősorban ezen elem lazítását lenne szükséges elvégezni, tehát az in concreto és közvetlenül nem embertől induló, de emberi magatartásra visszavezethető működést is szükséges lehet cselekményként elismerni. A hatóképesség (pláne annak potenciális jelenléte) az MI relációjában sem generálna problémát, hiszen a külvilágban történő hatás kiváltása vagy az arra való alkalmasság bármilyen gépi működés, így természetesen az MI „ténykedése” kapcsán is adottnak vehető. Ezzel szemben újra kellene gondolni az akaratlagosság kritériumát: ez ugyanis elvileg az ember tudata és cselekvősége kapcsán jelent – értékeléstől mentes, tehát a bűnösséggel nem érintett – pszichés viszonyt, ami viszont az MI „önálló” eljárása esetén hiányozhat. Az MI-vel kapcsolatos büntetőjogi felelősség megállapíthatósága érdekében tehát a redukált cselekményfogalmat úgy lehetne továbbfejleszteni – még pontosabban: továbbredukálni –, hogy abban az akaratlagosságot, illetve a potenciális akaratlagosságot nem perdöntő, csupán a bíróság in concreto vizsgálata alapján eldönthető elemként hagynánk meg. E megoldás azonban már jelentősen feszegeti a tettelelősség elvén alapuló büntetőjog kereteit.

⁴⁵ Így Johannes WESSELS – Werner BEULKE – Helmut SATZGER: *Strafrecht Allgemeiner Teil. Die Straftat und ihr Aufbau* (Heidelberg: C. F. Müller ⁴³2013) 42. és Johannes KASPAR: *Strafrecht – Allgemeiner Teil. Einführung* (Baden–Baden: Nomos ²2017) 38.

⁴⁶ Urs KINDHÄUSER: *Strafrecht Allgemeiner Teil* (Baden–Baden: Nomos ⁸2017) 54.

⁴⁷ Herbert L. A. HART: *Punishment and Responsibility* (Oxford: Clarendon 1968) 103.

⁴⁸ Glenville WILLIAMS: *Textbook of Criminal Law* (London: Stevens ²1983) 29.

⁴⁹ Andrew ASWORTH: *Principles of Criminal Law* (Oxford: Clarendon ²1995) 98.

⁵⁰ Micheal J. ALLEN: *Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press ¹⁴2017) 124.

3.3. AZ MI ÉS A TÉNYÁLLÁSSZERŰSÉG

Amennyiben a büntetőjogi értelemben vett cselekményi jelleget valamely fentebb jelzett megoldással megkonstruálhatónak véljük az MI-vel kapcsolatos jogsértések deliktumkénti értékelése érdekében, a büntetőjogi felelősség következő lépcsője a tényállásszerűség, azaz alapvetően a Btk. különös részében írt valamely bűncselekmény törvényi ismérveinek a kimeríthetősége.⁵¹ Szathmáry *de lege ferenda* helyesen utal arra, hogy „[a] bűnösség kirekesztésével a cselekmény tényállásszerűségének lehetőségét nem zárja ki szubjektív elem. A tényállásszerűséggel kapcsolatos további gondolatokat illetően természetesen ki kell rekeszteni a cselekvő alanyára vonatkozó – a törvényi tényállásban „aki”-ként szereplő – emberi tényezőt, amelyet gondolatban, feltételesen az autonóm döntéshozó rendszerrel helyettesítjük”.⁵² Mindez a jövőbeni törvényalkotás és annak dogmatikai leképezése számára természetesen irányadó lehet, de lege lata ugyanakkor véleményem szerint kissé megengedőnek tűnik. A tényállásnak ugyanis az egyértelműen uralkodó jogirodalmi felfogás szerint tárgyi és alanyi oldala egyaránt van. A jelenlegi törvényi szabályozás talaján továbbá az is nehezen vitatható, hogy a bűncselekmény alanya (avagy újabb és szerencsésebb terminológia szerint: a tettességhez szükséges ismérvek megléte) hozzátartozik a törvényi tényálláshoz.⁵³ Így az említett felfogás jelenleg csupán a tényállás tárgyi oldalára (sőt annak is csupán egy részére) elfogadható, az MI-vel kapcsolatos jogsértések jövőbeli értékelhetősége érdekében tehát jogváltoztatásra lenne szükség.

3.4. AZ MI ÉS A JOGELLENESSÉG (TÁRSADALOMRA VESZÉLYESSÉG)

A *jogellenesség* [a Btk. 4. § (1) bekezdése és egyes jogirodalmi szerzők a törvény-szöveget követő megfogalmazásában: a *társadalomra veszélyesség* (amely valójában nem más, mint a jogellenesség materiális oldala)] a bűncselekmény harmadik fogalmi eleme, amely a tényállásszerűséggel többnyire együtt jár. A jogellenességet kizáró okok valamelyikének fennforgása esetén ugyanakkor a tényállásszerű cselekmény jogellenessége hiányzik, így a cselekmény végeredményben nem valósít meg bűncselekményt. E körben a teljességre törekvés nélkül, csupán a legjellemzőbb kizáró okokkal kívánok foglalkozni.

3.4.1. A *jogos védelem* (Btk. 21–22. §) joga egyrészt a társadalom erkölcsi normáiból és az állam büntetőhatalmából, másrészt pedig a „természetjog” által biztosított önvédelemhez való jogból ered. Ami e büntethetőségi akadálynak az MI kapcsán felmerülő kérdéseit illeti, kiemelhető, hogy az MI működése adott esetben fenyegetést jelenthet a jogos védelem által oltalomban részesíthető jogi tárgyakra, így az életre,

⁵¹ Felfogásunk szerint a bűncselekmény nemcsak tényállásszerű, hanem kivételesen csupán diszpozíciószerű cselekmény is lehet, figyelemmel a részesi magatartások mellett az előkészület (helyes felfogás szerint nyilvánvalóan nem tényállásszerű) stádiumára is. Vö. GELLÉR – AMBRUS (41. l.) 175.

⁵² MISKOLCZI – SZATHMÁRY (11. l.) 78.

⁵³ GELLÉR – AMBRUS (41. l.) 203.

a tulajdonra és az ember magánéletére nézve is. Ezért felmerülhetnek olyan kérdések, mint amilyen az, hogy minden körülmények között, feltétlenül elkerülje-e az MI az általa végzett tevékenységgel érintett személyek sérülését vagy sem. Az MI területének eklatáns példaként említhető önvezető járművek és drónok vonatkozásában a következők emelhetők ki. Az egyesült államokbeli Froomkin–Colangelo szerzőpáros véleménye szerint itt természetszerűen vehető fel az élet és a testi épség fizikai sérelme. A Google Térkép révén így balesetet idézhet elő a gyalogost elgázoló önvezető autó; de hasonló példa, hogy az Amazon által küldött drón csomagot ejtett a sértett fejére. Az MI által vezérelt eszközök fizikai fenyegetést is jelenthetnek a tulajdonra, sérthetik a kizárólagos birtokláshoz való jogot. Ezért például a már említett Google Térképnek is biztosítania kell(ene) a félrevezető információk kiszűrését. Végül az efféle eszközök veszélyt jelentenek a magánéletre is. Könnyedén kémkedhetnek, információt rögzíthetnek vagy lehallgathatnak olyan helyzetekben, ahol ugyanez az ember számára lényegében lehetetlen lenne. Az önvezető járművek speciális problémákat vetnek fel, mert nem csupán KRESZ-szabályszegések potenciális lehetőségét, hanem akár közlekedési bűncselekmények káros eredményének megvalósulását is magukban hordozhatják.⁵⁴ Ami e vonatkozásban a jogos védelem hazai megítélését illeti, kiemelendő, hogy e jogellenességet kizáró ok hatályosulásának alapvető feltétele, hogy az önvezető jármű ne a betáplált – majd az okostechnológiára figyelemmel időközben magába épített – információk alapján idézzen elő sérülést vagy legalább veszélyhelyzetet. Ehelyett jogos védelemtől – miután annak feltétele a *jogtalan* támadás (vagy legalábbis az azzal közvetlenül fenyegető helyzet) létrejötte – kizárólag abban az esetben beszélhetünk, amikor *az MI eszközként szerepel egy természetes személy elkövető kezében*.⁵⁵ Ha például a hackertámadás célja a sértett megölése, az MI erre történő beprogramozása ugyanúgy (büntetőjogi értelemben vett) cselekménynek tekinthető, mintha az elkövető például egyszerűen egy lőfegyverrel vagy szúró-vágó eszközzel próbálna végezni a sértettel. Még inkább rokonítható lehet ez a megoldás az állat uszításával elkövetett testi sértési és emberölési cselekményekkel. Az állat ilyenkor saját maga – mivel sem magánjogi értelemben nem jogalany, sem büntetőjogilag nem tekinthető a bűncselekmény alanyának – jogtalan támadást nem tud megvalósítani.⁵⁶ Arra azonban alkalmas, hogy az ember jogtalan támadásához eszközként szolgáljon. Ezért ezen felfogást lehetne érvényre juttatni akár az ember által, sértő eredmény előidézése érdekében felhasznált MI esetében is.

3.4.2. A *végzsükség* problémaköre kapcsán az MI viszonylatában valószínűleg a leghíresebb, ún. „villamosdilemma” („tram/trolley problem”) vehető fel. Az önműködő technológia megjelenésével ugyanis a programozóknak az alkalmazott etika kérdésében is szükséges döntést hozniuk, amelyben a modern filozófia, pszichológia és jogszociológia bevonása is elengedhetetlen. A hipotézis szerint a kérdésre

⁵⁴ Michael A. FROOMKIN – P. Zak COLANGELO: „Self-Defense Against Robots and Drones” *Connecticut Law Review* 2015/1. 7.

⁵⁵ Ugyanigy SZATHMÁRY Zoltán: „A büntetőjogi felelősségre vonás akadályai” in MISKOLCZI–SZATHMÁRY (11. l.) 126.

⁵⁶ A legújabb kúriai gyakorlatból lásd EBH 2018. B. 24.

adott válaszból kikövetkeztethető a társadalmi morál, amely így akár a gyakorlatba is átültethető lehet.⁵⁷

Az eredeti szcenárió szerint egy vasúti sínen öt gyanútlan ember áll, a következő vágánynál pedig egy munkás dolgozik. Egy vonat megállíthatatlanul száguld az öt személy felé, a pályakezelő azonban dönthet úgy, hogy az utolsó pillanatban átállítja a vágányt, ezzel (szinte biztosan) az egyedül dolgozó személy halálát okozva, megmentve ugyanakkor az eredeti nyomvonalon tartózkodó öt személy életét. Az egyébként nem újkeletű kérdésre egyértelmű, mindenki számára elfogadható válasz nem adható, csupán érvelni lehet az egyes válaszok helyessége mellett. Alapvető dilemma tehát, hogy feláldozható-e egy ember öt másik megmentése érdekében. Büntetőjogi olvasatban pedig: kimeríthető-e tevőleges magatartással az emberölés tényállása annak érdekében, hogy a mulasztásban megnyilvánuló (több ember sérelmére elkövetett) emberölés elkerülhető legyen. A végszükség szabályai szerint, mint látni fogjuk, igenlő válasz adható, amely ellen ugyanakkor felhozható az állam életvédelmi (és az emberölés tényállásán keresztül megvalósuló kriminalizációs) kötelezettsége.

A problémát továbbgondoló Patrick Lin által konstruált tényállás és a hozzá kapcsolódó kérdés röviden: „Egy önvezető autó elkerülhetetlen ütközés előtt áll. Két irányba módosíthatja irányát, az egyik esetben egy sisakot viselő motorost üt el, a másik esetben egy sisak nélkülit. Mi a helyes megoldás?”⁵⁸ Ez esetben a dilemma abban nyilvánul meg, hogy feltétlenül azt a személyt üsse-e el az MI, akinek jobbak a túlélési esélyei, jöllehet éppen ő volt az, aki – szemben a sisakot nem viselő motorossal – szabálykövetően járt el.

A helyzet kiélezettsége azonban tovább fokozható: az ugyancsak Lin nevéhez fűződő dilemma szerint a mindössze egyetlen személyt szállító, teljesen önvezető autó érzékeli, hogy vagy egyenesen behajthat egy huszonnyolc gyermekkel utazó iskolabuszba, így kockáztatva mindenki életét, vagy a haladási irányt megváltoztatva egy szakadékba hajthat, amely az adott személy biztos halálával járna.⁵⁹ Amennyiben a járművek összeütközését valamennyi személy ugyanakkora eséllyel élné túl, kérdés, hogy a MI „gondolkodásának” milyen iránya legyen. Minden esetben kockáztassa huszonkilenc ember életét, avagy ne vállaljon rizikót, és hajtson bele a szakadékba (amely a benne ülő biztos halálával járna); esetleg végezzen gyors kalkulációt, és csak akkor hajtson a szakadékba, ha 1:30-nál nagyobb eséllyel szenved valaki halálos sérülést az ütközés során? Továbbá: etikus lehet-e, hogy a járművet a kereskedő olyan felárral árulja, amelynek megfizetése esetén az önvezető autót úgy fogják beprogramozni, hogy mindenkor a járműben helyet foglaló személy életének a megmentését tekintse elsődlegesnek?

E kérdések etikai szempontokra is figyelemmel lévő, részletes megválaszolása ugyanakkor nyilvánvalóan meghaladná jelen munka kereteit. Ezért csupán a vég-

⁵⁷ Joshua D. GREENE: „Solving the Trolley Problem” in Justin SYTSMA – Wesley BUCKWALTER (ed.): *A Companion to Experimental Philosophy* (Chichester: John Wiley & Sons 2016) 175.

⁵⁸ Patrick LIN et al.: *From Autonomous Cars to Artificial Intelligence* (Oxford: Oxford University Press 2017) 21.

⁵⁹ Patrick LIN: „Why Ethics Matters for Autonomous Cars” in Markus MAURER et al. (ed.): *Autonomous Driving. Technical, Legal and Social Aspects* (Springer Open: Berlin–Heidelberg 2016) 76.

szükség hatályos hazai szabályozása alapján történő megítélésre térek ki. A Btk. 23. § (1) bekezdése szerint a feltétlen büntetlenséghez legfeljebb akkora sérelmet lehet okozni, amekkorával a közvetlen és másként el nem hárítható veszélyhelyzet fenyeget. Ez tehát azt jelenti, hogy amennyiben az önvezető jármű haladása kapcsán felmerülő baleseti szituáció egy emberélet sérelmét veti fel, a végszükség kerekébe tartozhat a járműben helyet foglaló – utas, emberi operátor vagy tesztvezető – legalább egy, de akár több személy életének megmentése. Ezzel szemben, ha a baleset egynél több (legalább kettő) gyalogos életét fenyegeti, a járműben azonban csak egy (avagy a gyalogosok számánál mindig legalább eggyel kevesebb) személy foglal helyet, a jogellenességet kizáró végszükségre eredményesen hivatkozni nem lehet. A Btk. 23. § (2) bekezdése szerinti – bűnösséget kizáró – végszükség esete pedig az MI kapcsán eleve nem értelmezhető, mivel az MI nem képes sem megijedni, sem felindult állapotba kerülni.

3.5. AZ MI ÉS A BŰNÖSSÉG

A bűnösség klasszikus, szubjektív – a szándékosságot és a gondatlanságot is magában foglaló változata – csupán egy olyan bűncselekményi felépítmény mellett lehet alkalmazható, ahol természetes személy büntetőjogi felelősségre vonását tekintjük célunknak. Amennyiben azonban a bűnösséget megfosztjuk a szubjektív ismérvektől, és azt tisztán felróhatóságként vesszük figyelembe, annak az MI-re vonatkoztatása is lényegesen könnyebbé válhat. Ugyanakkor a büntetőjog sajátos jogági jellegére figyelemmel is elsősorban az embereknek szemrehányható, büntető törvénybe ütköző magatartások tanúsítását pönalizálhatja. Az MI-vel kapcsolatos jogsértések ezért de lege ferenda más formában nyerhetnének értékelést. Ennek megítéléséről Miskolczi Barna, aki szerint „az MI autonóm döntésével kapcsolatos büntetőjogi felelősségi rendszert a jogi személy büntetőjogi felelősségének analógiájára lehet kialakítani”.⁶⁰ A jogi személyekkel (pl. cégekkel) szembeni büntetőjogi fellépést ugyanis már *a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény* 2004. május 1-jei hatálybalépése óta ismeri a magyar büntetőjog, és miként arra Miskolczi ugyancsak helyesen rámutat, az e jogszabályban rögzített szankciók alkalmazhatósága a legutóbbi évek törvénymódosításai folytán egyre kevésbé függenek a jogi személyen keresztül bűncselekményt megvalósító természetes személy (pl. cégvezető, vezető tisztségviselő stb.) felelősségre vonásától. Így, miként a jogi személy büntetőjogi felelősségének fikciója, ugyanúgy az MI-é is megkonstruálható lenne. Ezen okfejtést a bűnösséget kizáró okok síkján legfeljebb azzal lehet kiegészíteni, hogy ilyen fikciót a magyar büntetőjog nem csupán jogi személyek, hanem természetes személyek viszonylatában is ismer. A Btk. 18. §-a szerint ugyanis az önhibájából eredően ittas vagy bódult állapotban lévő és így valamely bűncselekmény tárgyi oldalát megvalósító személy nem hivatkozhat a Btk. 17. § (1) bekezdése szerinti kóros

⁶⁰ MISKOLCZI Barna: „Az MI önálló felelősségi rendszere” in MISKOLCZI–SZATHMÁRY (11. lj.) 188.

elmeállapot fennálltára, lényegében tehát annak ellenére is büntetőjogi felelősséggel tartozik, hogy a bűnössége ontológiai értelemben nem állt fenn.⁶¹ Hasonló konstrukció lenne tehát érvényesíthető az MI „bűnösségének” kiválthatósága érdekében is.

4. BÜNTETŐJOGI SZANKCIÓK

A büntetőjogi jogkövetkezmények (lényegében és az esetek legnagyobb részében: szankciók, tehát büntetések vagy intézkedések) relációjában alapvetően azt szükséges rögzíteni, hogy amennyiben az MI-vel kapcsolatos jogsértés kapcsán természetes személy felelősségre vonására kerül sor, úgy probléma tulajdonképpen nem merülhet fel. A bíróság (avagy kivételes esetekben az ügyészség) ugyanis főszabály szerint a jogalkotó által meghatározott büntetési/intézkedési nem(ek), illetve az irányadó tételkeret alsó és felső határa között mozogva, a súlyosító és enyhítő körülmények mérlegelése révén határozhatja meg a büntetőjogi felelősség megállapítását követően a konkrét joghátrányt. Kiszabhat például (végrehajtható vagy végrehajtásában felfüggesztett) szabadságvesztést, illetve emellett más (ún. együttalkalmazási tilalommal nem érintett) büntetés(ek)e)t és/vagy intézkedés(ek)e)t. Avagy, ha ezt a Btk. 33. § (4) bekezdése lehetővé teszi – tehát ha a bűncselekmény büntetési tételének alsó határa nem éri el az egy év szabadságvesztést – a szabadságvesztés alternatívájaként enyhébb büntetés, mint például közérdekű munka vagy pénzbüntetés önálló (vagy akár kombinatív) kiszabására is sor kerülhet. A törvény bizonyos körben ugyanígy lehetőséget biztosít egyes intézkedések büntetést helyettesítő, tehát szubsztitutív alkalmazására is. Erre példa a próbára bocsátás (Btk. 65-66. §).⁶²

Amennyiben viszont olyan jogalkotói döntés születne, amelynek értelmében az MI maga lenne szankcionálandó, a kérdéskör karakteres újragondolást igényelne. Bizonyos, a klasszikus büntetőjogi felelősség megállapítására nem érzékeny szankciók – mint például az elkobzás, a vagyoneklobzás, valamint egyre inkább az elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele – az MI vonatkozásában ugyancsak alkalmazhatók lehetnek. A büntetések zöme azonban nem, amelyeket viszont a jogi személlyel szemben intézkedésekhez hasonló szankciók (mint amilyen az MI likvidálása, tevékenységi körének szűkítése, pénzbírság stb.) válthatnának ki.

5. NÉHÁNY SZEMPONT A BÜNTETŐJOG KÜLÖNÖS RÉSZÉ KÖRÉBŐL

A tanulmány második, bevezető pontjában már utaltam azon bűncselekményi tényállásokra, amelyek általában felmerülhetnek az MI révén vezérelt különböző eszközök (ágensek) kapcsán. Ebben a pontban ennek további konkretizálását végzem el, ugyanakkor e helyütt sem a teljesség igényével.

⁶¹ GELLÉR–AMBRUS (41. l.) 305.

⁶² Áttekintésül lásd GELLÉR Balázs – AMBRUS István – VASKUTI András: *A magyar büntetőjog általános tanai II. Büntetéstan (A büntetőjogi jogkövetkezmények tana)*. (Budapest: ELTE Eötvös 2019) 13–26.

Az MI kapcsán felmerülő leggyakoribb bűncselekmény álláspontom szerint az *információs rendszer vagy adat megsértése* (Btk. 423. §) lehet, amely mint a – régi terminológiával számítógépes, ma pedig információs rendszer elleni – deliktumok prototípusának tekinthető. Ilyen lehet például egy MI által vezérelt DDoS (szolgáltatásmegtagadással járó) támadás is.⁶³ Jellemző ugyanakkor az is, hogy e cselekmény csupán eszközcselekménye valamely, az információs rendszerbe történő belépést követő adatmanipulációval vagy más jogsértéssel megvalósított további bűncselekménynek. Amennyiben az információs rendszer megsértésére jogtalan hasznoszerzés céljából és kárt okozó formában kerül sor, alapvetően *információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás* (Btk. 375. §) lehet megállapítható, amellyel szemben az előbb említett bűncselekmény háttérbe lép (törvényi egység). Ugyanakkor más, az információs rendszeren keresztül megvalósított bűncselekmények – mint amilyen egy „sima” *csalás* (Btk. 373. §) vagy egy *zsarolás* (Btk. 367. §) – az információs rendszer vagy adat megsértésével bűnhalmazatban megállapíthatók. Hasonlóan „könnyű” bűnelkövetési szituációt teremthet az MI például a *személyes adattal visszaélés* (Btk. 219. §), a *minősített adattal visszaélés* vagy az *üzleti titok megsértése* (Btk. 418. §) megvalósítására.

Jóllehet klasszikus „offline” formában is gyakran előforduló, de a kibertérben is egyre nagyobb teret nyert *zaklatás* (Btk. 222. §) is megvalósítható az MI felhasználásával. Különösen a háborgatással megvalósuló Btk. 222. § (1) bekezdés szerinti bűncselekményi fordulat képzelhető el könnyen az MI által automatikusan generált, több száz vagy ezer e-mail, rendszerüzenet stb. révén. Sajnos ugyanígy a fenyegetéssel elkövethető, Btk. 222. § (2) bekezdés a) pontja szerinti zaklatási alakzat is megvalósulhat, itt azonban már az MI által küldött üzenet tartalma is jelentős.

A szexuális bűncselekmények körében elsősorban természetesen az interneten széleskörűen terjeszthető *gyermekpornográfia* (Btk. 204. §) jöhet szóba. Kiemelhető, hogy az új angolszász szakirodalom új típusú, az MI hatására életre hívott szexuális bűncselekményekről is szól. Az ún. *sexbotok* – amelyek ma már sokszor humano-id külsővel rendelkeznek – nem csupán akceptálható szexuális igények kielégítésére, hanem adott esetben *szexuális erőszak* (Btk. 197. §) szimulálására is szolgálhatnak. Ez pedig – még ha attól a kérdéstől jelenleg el is tekintünk, hogy az MI a jövőben lehet-e olyan jogilag is elismert entitás, amelynek a sérelmére ilyen bűncselekmény elkövethető – a vonatkozó kutatások alapján kriminogén hatással lehet a jövőbeni, ember sérelmére elkövetendő szexuális deliktumok vonatkozásában.⁶⁴

6. AZ MI MINT A BŰNCSELEKMÉNY ELKÖVETÉSI TÁRGYA

Noha a kapcsolódó szakirodalmi vizsgálódások elsősorban az MI kapcsán felmerülő büntetőjogi felelősség kérdéséről szólnak, röviden érdemes utalni arra, hogy az MI természetesen adott esetben „sértetti” pozícióban, tényállástani értelemben

⁶³ Vö. MEZEI Kitti: „A DDoS-támadások büntetőjogi szabályozása az Egyesült Államokban, Európában és Magyarországon” *Pro Futuro* 2018/1. 66–83.

⁶⁴ KING et al. (31. l.) 104–105.

tehát elkövetési tárgyként is szerepelhet. A korábbi szakirodalom ugyan csupán személyt, illetve dolgot ismert el elkövetési tárgyként, új dogmatikai nézetünk szerint ugyanakkor az elkövetési tárgy fogalmába a „más speciális tárgy” kitéltet is indokolt belefoglalni, ezáltal lehetővé téve, hogy élettelen jelenségek – de a vonatkozó polgári és büntetőjogi szabályozás értelmében *de lege lata* nem dolgok – is elkövetési tárgyként szerepelhessenek.⁶⁵ Az MI vonatkozásában ez mindenekelőtt az adat, illetve az információs rendszer elkövetési tárgyként való elismerésével érhető el, mivel a különböző információs rendszerek elleni támadások könnyen megvalósíthatnak adatvisszaéléseket és információs rendszer elleni támadásokat. Ezen új lehetőségeket tehát a büntetőjog dogmatikájának is szükséges figyelembe vennie.

ÖSSZEGRZÉS

Az MI és a büntető anyagi jog összefüggéseiről szóló tanulmányomban átfogó dogmatikai rendszert kívántam kiépíteni a XXI. századi modernizáció egyik legnagyobb innovációja és egy modern formájában is legalább másfél száz éves, klasszikus jogterület fogalmi rendszere között. A büntetőjogot annak idején ugyanis alapvetően az ember bűnösen megvalósított cselekményeinek szankcionálására alkották meg, így fogalmainak eredeti tartalommal való alkalmazása az MI-vel kapcsolatos jogsértésekre várhatóan nem lesz elégséges a jövőben. Különösen erre figyelemmel igényelhetnek újragondolást a bűncselekménytan olyan alapvető elemei, mint például a cselekmény és a tényállásszerűség; de a büntethetőségi akadályokkal, illetve a büntetőjogi szankciókkal összefüggésben is számos olyan új szempont jelent meg, amely a büntetőjog kutatóját és a törvényhozót egyaránt kihívás elé állítja. Éppen erre figyelemmel javasolható a technológiai változások folyamatos figyelemmel kísérése a büntetőjogászati berkekben is, hiszen az ezekkel kapcsolatos, adott esetben büntetőjogi reakciót igénylő történések helyes megítéléséhez a törvényi és tudományos kereteket egyaránt időszerűen lesz szükséges újraalkotni.

⁶⁵ GELLÉR–AMBRUS (41. lj.) 204–206.

ESZTERI DÁNIEL*

A BLOKKLÁNC MINT SZEMÉLYES ADATKEZELÉSI TECHNOLOGIA GDPR-MEGFELELŐSÉGÉRŐL

A blokkláncról manapság már szinte mindenki hallott, aki az elmúlt nagyjából tíz évben követte a technológia világából érkező híreket. Az elmúlt évek jogi szakirodalmában is sorra jelentek meg olyan publikációk, amelyek a blokklánc-technológiára épülő decentralizált vagyongazdálkodási rendszerek (az ún. kriptovaluták) által felvetett kérdéseket kísérelték meg elemezni, elsősorban a pénzügyi jog, a vagyoni jog, illetve a büntetőjogi tudományok szempontjából.

Jelen tanulmányban igyekszem elszakadni a blokklánc-technológián alapuló fizetési rendszerek és így szükségszerűen a kriptovaluták jogi elemzésétől, hiszen ezt a témát a magyar és nemzetközi szakirodalomban is számos publikáció tárgyalta már. A továbbiakban kizárólag a blokkláncban esetlegesen előforduló személyes adatok jogi sorsára szeretnék koncentrálni, kerülve így a téma pénzügyi-, vagyoni jogi értékelését. Az elemzésben tehát nem lesz szó a különböző kriptovalutákról, hanem csupán az ilyen értékkepző eszközök működésének alapját is jelentő adatkezelési technológiáról, amelyre nemcsak virtuális fizetési rendszereket, hanem számos más adatkezelésen alapuló rendszert is lehet fejleszteni. A technológia használatával végzett adatkezelés jogi megfelelését az Európai Unió 2018-ban alkalmazandóvá vált általános adatvédelmi rendeletében¹ foglalt előírások szempontjából vizsgáltam. Ennek természetesen előfeltételének tekintetem azt, hogy a blokkláncban személyes adatok kezelése (is) történjen.

A tanulmány célja rávilágítani arra, hogy a blokklánc európai uniós adatvédelmi szempontú megfelelésének elemzése az adatkezelési technológiák fejlődési irányainak ismeretében kulcskérdéssé kezd válni. Ennek a technológiának számtalan olyan előnye van, amelynek kamatoztatása mindenképpen előnyökkel járna az európai adatkezelési piacon. Remélem, az elemzéssel elejét tudom venni a technológiával szembeni esetleges pesszimista vélekedéseknek, és sikerül rávilágítanom arra, hogy annak megfelelő irányba való fejlesztésével lehetőség nyílhat az ilyen rendszerek adatvédelmi jogi megfeleltethetőségére.

* PhD, osztályvezető, Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság, 1055 Budapest, Falk Miksa u. 9–11. E-mail: daniel.eszteri@outlook.com.

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 679/2016. számú rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (közkeletű angol rövidítéssel: GDPR).

1. A BLOKKLÁNC HASZNÁLATÁN ALAPULÓ ADATKEZELÉS SAJÁTOSSÁGAI

1.1. A BLOKKLÁNC MINT ADATOK KEZELÉSÉRE SZOLGÁLÓ SZÁMÍTÓGÉPES HÁLÓZAT

A blokklánc-technológia az ún. „distributed ledger technologies” vagy „elosztott főkönyvi technológiák” egyik gyakorlatban is megvalósított képviselője. Az elosztott főkönyvi technológia kifejezés elég precízen ragadja meg a blokkláncon alapuló adatkezelés lényegét. A tanulmányban én mégis inkább a blokklánc kifejezést használok a vizsgálat tárgyát képező konkrét technológia megnevezésére, mivel az elosztott főkönyvi technológia terminus inkább elméleti és így gyűjtőfogalomként viselkedik, továbbá – az alábbiakban is kifejtettek szerint – inkább pénzügyi/vagyoni szempontból van értelme a használatának. Ettől függetlenül a jobb érzékeltetés érdekében előfordulhat ennek a másik fogalomnak a használata is.

Az elosztott főkönyvi technológia mint gyűjtőfogalom lényege az Európai Központi Bank iránymutatása szerint, hogy az tulajdonjog nyilvántartására szolgál – legyen szó pénzeszköz vagy más eszköz, vagyonelem tulajdonjogáról. Jelenleg a bankok ügyleteiket – vagyis azon műveleteiket, amelyek keretében pénz- vagy egyéb pénzügyi eszközük tulajdonjoga gazdát cserél – centralizált rendszereken keresztül bonyolítják le, amelyeket gyakran központi bankok üzemeltetnek. Az elosztott főkönyv ezzel szemben olyan tranzakciós adatbázis, amely több számítógépből álló hálózaton oszlik el, nem pedig központi helyen tárolják. Az elosztott főkönyvi technológia leggyakrabban előforduló formája a blokklánc. A név onnan ered, hogy a tranzakciók csoportonként, azaz blokkonként időrendi sorrendben egymáshoz kapcsolva láncot alkotnak.²

A blokklánc mint adatok kezelésére szolgáló, elosztott főkönyvi technológián alapuló rendszer működésének lényegre törő és könnyen érthető összefoglalása olvasható a 2019-ben megjelent *Kriptopénz ABC* című könyvben.³ A technológia alább következő bemutatását nagyrészt az ebben a műben olvasható összefoglalóra alapozom.

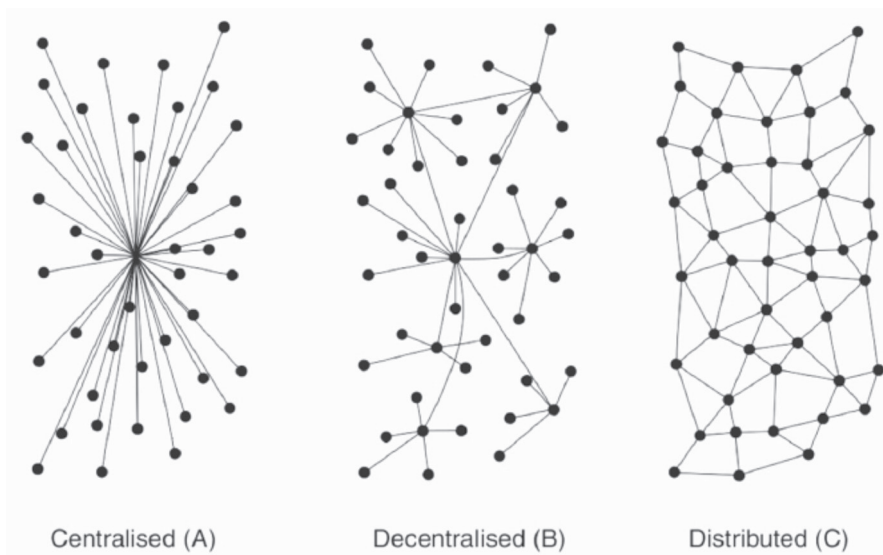
A blokkláncot – szándékosan leegyszerűsítve – adatok tárolására és mozgatására szolgáló rendszerként lehet leírni. Az adatok blokkláncon belüli tárolásának és mozgatásának előfeltétele egy számítógépekből álló hálózat. Mint látjuk, ebben a tekintetben a blokklánc nem különösebben tér el a más típusú számítógépes hálózatoktól. A különböző felépítésű számítógépes hálózatokat az említett szakkönyv három alapvető típusba sorolja: centralizált, decentralizált és elosztott.

A centralizált rendszerre jó példa egy iskola vagy munkahely belső hálózata, ahol minden felhasználó számítógépe (kliensek) ugyanahhoz a központi szerverhez kap-

² Európai Központi Bank: „Hogyan formálják át a technológiai újítások a pénzügyi piacokat?”, 2017. április 19., www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/distributed_ledger_technology.hu.html.

³ GYÖRFI András – LÉDERER András – PALUSKA Ferenc – PATAKI Gábor – Trinh Anh TUAN: *Kriptopénz ABC* (Budapest: HVG Könyvek 2019).

csolódik. Az adatátvitel a hálózatra kapcsolódott kliensek között úgy történik, hogy azok minden esetben először a központi szerverrel kommunikálnak, amely aztán továbbküldi az információt a címzetteknek. A decentralizált hálózati rendszerek ehhez képest már több központi szervert kötnek össze, amelyek az információ elosztásának csomópontjaiként viselkednek. Erre maga az internet a legkézenfekvőbb példa. Az elosztott típusú hálózatokban nincs az előző két típusra jellemző alá-fölé rendeltség az egyes számítógépek között. Az elosztott hálózatra kapcsolódó gépek ún. csomópontokként (angolul: „node”-okként) funkcionálnak, amelyek egymáshoz kapcsolódnak. Végeredményben mindegyik csomópont összeköttetésben áll az összes többivel. Az ilyen típusú hálózat előnye, hogy egy csomópont kiesése semmilyen fennakadást nem okoz a rendszer működésében, feladatait azonnal át tudják venni más csomópontok. Ezzel szemben egy centralizált rendszer azonnal megbénul, ha a központi egység valamiért kiesik (pl. áramkimaradás, hackertámadás vagy természeti katasztrófa következtében).⁴

1. ábra: A számítógépes hálózatok típusai: centralizált (A), decentralizált (B) és elosztott (C)⁵

A blokklánc értelemszerűen az elosztott típusú hálózatok közé tartozik. A technológia létrehozásának elsődleges célja annak megalkotója szerint egy központi kontroll nélküli fizetési rendszer megvalósítása volt.⁶ Fontos azonban itt is hangsúlyozni, hogy a blokklánc nem csak fizetésre, elszámolásra alkalmas virtuális egységek

⁴ Lásd Györfi–Léderer–Paluska–Pataki–Tuan (3. lj.) 57–59.

⁵ Lásd Györfi–Léderer–Paluska–Pataki–Tuan (3. lj.) 58.

⁶ Satoshi Nakamoto: „Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” 2008, bitcoin.org/bitcoin.pdf.

(„kriptopénzek”) mozgására lehet alkalmas. A hálózaton kezelt adatsomagok bármilyen más információ tárolására, kezelésére alkalmasak lehetnek, így maga a technológia univerzálisan használható más adatkezelési célokra is.

1.2. A BLOKKLÁNCOT ALKOTÓ BLOKKOK SZEREPÉRŐL AZ ADATKEZELÉSBEN

A blokklánc-technológiát használó hálózatokon az adatok tárolása az ún. blokkokban történik. Bizonyos felfogások szerint a blokkokat úgy képzelhetjük el, mint egy üres dokumentumot, papírlapot vagy táblát, amire bármilyen információt leírhatunk.⁷ Ennek mentén bontva tovább a gondolatot egy blokk megszületésének pillanatában az empirista gondolkodók által használt *tabula rasa* fogalmának feleltethető meg. Ezzel az empirikus iskolát képviselő filozófusok azt kívánták érzékeltetni, hogy – véleményük szerint – az emberi elme – mint egyfajta információhordozó és feldolgozó közeg – a megszületés pillanatában még nem tartalmaz semmiféle veleszületett tudást.⁸ Ehhez képest a racionalizmus filozófiai iskolájának képviselői szerint minden ember elméje rendelkezik bizonyos előre meghatározott ideákkal, amelyek elméjének mélyebb rétegeiben a születés pillanatától jelen vannak.⁹ Ennek a két irányzatnak a blokklánc-alapú adatkezelések adatvédelmi jogi vizsgálatánál is fontos szerepe lehet, amelyet a tanulmány befejező részében fejtek ki részletesebben. Először azonban térjünk vissza a blokkok adatkezelésének technikai oldalára.

A blokkokban mint adattárolási egységekben bármilyen információt eltárolhatunk, függően az adott blokklánc létrehozásának céljától. A blokkláncot alkotó blokkokat először a Bitcoin-rendszer kapcsán kriptopénzekkel kapcsolatos tranzakciók adatainak tárolására használták, de azok tulajdonképpen bármilyen más adat és azokkal végzett művelet tárolására is alkalmasak lehetnek. Az egyes blokkok alkotják a blokkláncot. Az információkat tartalmazó blokkok láncszerűen, utólag megváltoztathatatlanul kapcsolódnak egymáshoz, ami annyit jelent, hogy az újabb blokkok és a bennük lévő új adatok mindig csak a lánc végére kerülhetnek. A lánc kezdetén lévő első létrejött blokkot nevezzük „genesis-blokknak”.¹⁰

A blokklánc-alapú adatkezelés lényege egy olyan titkosítási (kriptográfiai) eljárás, ahol minden egyes fél rendelkezik legalább egy *nyilvános* és egy *privát* kulcspárral (ún. aszimmetrikus titkosítás), amelyek digitális jel- és karaktersorozatok. A nyilvános kulcsú algoritmus használatával bármely felhasználó végezhet adatkezelési műveletet a hálózaton, amely során a műveletben (pl. adatok megosztása, „mozgató”) érintett információkat, adatokat privát kulcsával rejtejezi. Az így titkosított

⁷ Lásd GYÖRFI–LÉDERER–PALUSKA–PATAKI–TUAN (3. lj.) 60.

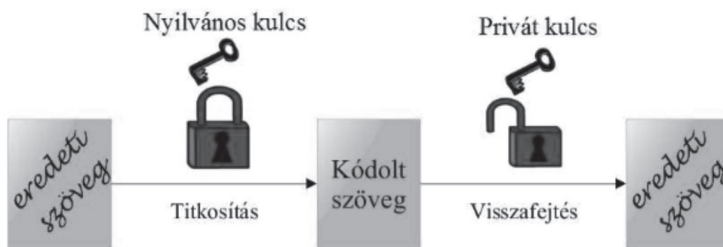
⁸ Lásd erről legkorábban ARIZTOTELÉSZ (a „A lélekről” című műben), majd később a felvilágosodás során JOHN LOCKE („Értekezés az emberi értelemről” című könyvben) írásait. ANDRÁSSY György: *Filozófia és jogászai etika* (Pécs: Dialog Campus 2008).

⁹ Lásd legkorábban PLATÓN gondolatait az ideák világáról (a „Parmenidész”-ben), majd később pl. DESCARTES foglalt állást a racionalizmus mellett a *tabula rasa* koncepciójával szemben (az „Értekezés a módszerről” című műben). Lásd ANDRÁSSY (8. lj.).

¹⁰ Lásd GYÖRFI–LÉDERER–PALUSKA–PATAKI–TUAN (3. lj.) 61.

adatokat, továbbá a műveletben érintett felek (pl. feladó és címzett) nyilvános kulcsait bármely másik felhasználó láthatja a hálózaton, azonban csak a felek tudják azt értelmezni, dekódolni a privát kulcsaik használatával.¹¹

Az adatkezelési műveletet kezdeményező fél a hálózaton futó titkosító algorit-mussal és saját egyedi, titkos kulcsával rejtjelezi az információt, majd a címzett fél nyilvános kulcsát hozzárendeli az általa meghatározott rejtjelezett adatokhoz, ezzel létrehozva az eredeti adat kódolt formáját. A továbbiakban kizárólag az így létrehozott kódolt adat lesz látható minden felhasználó számára a blokklánc rendszerben. A blokkláncban a címzett ehhez a kódolt adathoz hozzárendeli a saját titkos kulcsát, és az algoritmus használatával dekódolja az adatokat. A dekódolással számára az adat már értelmezhető információként jelenik meg. Az érintett adatokat tartalmazó blokkot minden esetben időpecséttel, illetve a blokkhoz kapcsolódó digitális aláírással (ún. hash) zárják le. Abban az esetben, ha a blokklánc valamely felhasználója újabb adatkezelést kíván végezni a hálózaton, a fentiekhez hasonlóan végez el egy újabb műveletsorozatot.¹²

2. ábra: A blokkláncban végzett műveletek aszimmetrikus titkosításának egyszerű ábrája¹³

Fontos kiemelni, hogy az adatokon végzett műveletek kivitelezésére nem úgy kerül sor, hogy tényleges adatmozgás valósul meg az egyes blokkok között, hanem a rendszer csak hozzárendeli az egyes adatokhoz az azokat tároló blokkban, hogy afelett például épp melyik felhasználó jogosult rendelkezni. A rendszer az egyes felhasználók „digitális aláírásaival” látja el a blokkokban tárolt adatokat, és ez alapján ítéli meg, hogy adott blokkban tárolt adathalmaz feletti rendelkezés, hozzáférés joga kit illet meg.¹⁴

¹¹ ESZTERI Dániel: „A World of Warcraft-tól a Bitcoin-ig: Az egyén, a gazdaság és a tulajdon helyzetének magán- és büntetőjogi elemzése a virtuális közösségekben.” Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2015, 174–179., ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/eszteri-daniel/eszteri-daniel-vedes-ertekezés.pdf.

¹² LABAN CZ Andrea: „Blockchain: az adatvédelem jövője?” in ERDŐS Csaba (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2018* (Budapest: Gondolat 2018) 118–120.

¹³ KALLÓS Gábor: „Előadás: Titkosítás, RSA algoritmus” Széchenyi István Egyetem 2015, 11., docplayer.hu/2770220-4-eloadas-titkositas-rsa-algoritmus.html.

¹⁴ Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság állásfoglalása a blokklánc („blockchain”) technológia adatvédelmi összefüggéseivel kapcsolatban, 2017. július 24., 3., naih.hu/files/Adatved_allasfoglalas_naih-2017-3495-2-V.pdf.

A láncszerűen felépülő és így egyre növekvő adatbázishoz az újabb adatokat újabb blokkokban adják hozzá. A blokkokban tárolt adatokkal végzett valamennyi művelet naplója is az egyes blokkokban tárolódik. A blokkláncot alkotó blokkokban tárolt adatokkal végzett műveletek naplóját nevezzük összefoglaló néven „blokkörténetnek”.

A blokkláncban kezelt adatokkal végzett műveletek során a magát a műveletet elrendelő parancsot a rendszer először belefoglalja az adatot tartalmazó blokkba. Ilyenkor a rendszer rögzíti a művelettel kapcsolatos legfontosabb adatokat, például egy átutalásnál azt, hogy az adott adat feletti rendelkezési jogosultság melyik felhasználót illeti meg ezentúl.

Minden egyes blokk tartalmazza az adott műveletre jellemző információt; egy ún. *hash*-értéket; és hivatkozást a blokkláncban előtte elhelyezkedő blokkra. A *hashing* mint művelet egyirányú adatomódosítás, amelynek során a rendszer végigfuttat egy algoritmust a tranzakción, amely az információt számsorra konvertálja, így jön létre a *hash*-érték. A számsor egyedileg azonosíthatóvá teszi az adatot, azonban az adat titkosított, nem fejthető vissza a *hash*-értékből.¹⁵

Ezek után az elosztott hálózatra kapcsolódott számítógépek (a csomópontok) feladata az, hogy az adatkezelési művelet hitelességét algoritmikus úton ellenőrizzék.¹⁶ A művelet jóváhagyása során algoritmikus úton azt ellenőrzik, hogy a tranzakciót digitálisan megfelelően aláírta-e a műveletet indítványozó felhasználó, és van-e annak bármilyen hiteles előzménye a blokkláncban (tehát a *hash*-értékek és az érintett adatok egymásnak megfeleltethetők-e).

Amennyiben a csomópontok (vagy előre meghatározott számú csomópont) jóváhagyják a műveletet¹⁷, úgy azt rögzítik a blokkban, ami ezentúl megmásíthatatlanul hozzákapcsolódik a teljes lánchoz. A hitelesség további garanciáját nyújtja, hogy minden egyes csomópont letölt egy másolatot ezek után a friss blokkláncból, hogy egymást is tudják folyamatosan ellenőrizni, és megosztani egymás között a blokklánc legfrissebb kópiáját.¹⁸

A blokkláncot legegyszerűbben olyan adatkezelési technológiának írhatjuk le a fentiek alapján, amely az adatok kezelését egy közös, megosztott hálózaton teszi lehetővé, amely központi ellenőrző szerv felügyelete nélkül is működőképes. Az adatokkal végzett műveletek hitelesítése a hálózaton algoritmikus alapú önellenőrző mechanizmusokkal biztosított.

¹⁵ BAGI Veronika – HÉJJA Domonkos – INCZE Johanna – KOVÁCS Petra – MÁRIÁS Bertalan – MOLNÁR Antal – OLAJOS Marcell – PÉTER Dániel – SIMON Orsolya Anna – SZÁMEL Artúr – SZÜCS Márk – TEP-LICZKY Dóra – VICZÁN Gergely: „A kriptovaluták lehetséges megjelenése a magyar jogrendszerben” 2018, 8., josz.elte.hu/wp-content/uploads/2019/03/Kriptoprojekt_eg%C3%A9sz.pdf.

¹⁶ Hossein KAKAVAND – Sevres DE KOST – Bart NICOLETTE – Bart CHILTON: „The Blockchain Revolution: An Analysis of Regulation and Technology Related to Distributed Ledger Technologies” 2017. január 1., 4–7., dx.doi.org/10.2139/ssrn.2849251.

¹⁷ A kriptovalutákat kezelő blokklánc-rendszerekben a tranzakciók ellenőrzése általában különleges csomópontok, az ún. bányászgépek feladata. Jelen leírásban az egyszerűség és az adatkezelés általánosabb leírásának kedvéért nem tettem említést ezen különös csomópontokról, mivel a blokklánc-alapú adatkezelés lényege ezek nélkül is leírható.

¹⁸ Lásd GYÖRFI–LÉDERER–PALUSKA–PATAKI–TUAN (3. lj.) 63., 68.

1.3. A BLOKKLÁNCOK BIZONYOS TÍPUSAI ADATKEZELÉSI SZEMPONTBÓL

A blokkláncban tárolt adatok megismerhetősége szempontjából különbséget tehetünk a *nyilvános* („*public*”) és a *privát* („*private*”) rendszerek között. A nyilvános hálózatok sajátossága, hogy nem tartalmaz az abban kezelt adatokkal kapcsolatban szinte semmilyen hozzáféréskontrollt. A blokkláncban kezelt, szinkronizált adatbázist bárki csomópontként tárolhatja, az abban tárolt adatokat pedig korlátozás nélkül megismerheti. Ilyen hálózatra a legkézenfekvőbb példa a Bitcoin-rendszer. A privát hálózat ezzel szemben már tartalmaz jogosultságkezelési mechanizmusokat. Az adatokat csak az előre meghatározott vagy engedéllyel rendelkező személyi kör ismerheti meg megfelelő regisztráció és hozzáférés-tanúsítás mellett.¹⁹

A blokkláncok másik fő csoportosítási elvét a blokkláncba történő adatok bejegyzésének joga, azaz a bejegyzések csomópontként történő hitelesítése alapján tehetünk különbséget: az *engedélyhez kötött* blokkláncokhoz csak az arra engedéllyel rendelkező személy adhat hozzá adatokat, így például egy egészségügyi irattárhoz nyilvánvaló módon csak az arra jogosult egészségügyi személyzet adhat hozzá adatokat. Az *engedély nélküli* blokklánc-rendszerekhez bárki kapcsolódhat, és adatokat adhat hozzá.²⁰

Különbséget tehetünk végül az egyes blokkláncok között a felhasználók azonosításának kezelése szempontjából is. A *pseudonim* módon működő platformok az adatkezelési műveleteket végző felhasználókat és a csomópontokat működtető felhasználókat különböző kódokkal azonosítják. A Bitcoin rendszerében ilyen kód-sor az átutalások kivitelezésére szolgáló, a felhasználók kérésére a rendszer által generált ún. publikus és privát kulcspár.²¹ A felhasználók által végzett tranzakciók azonosításra szolgáló kódok közvetlenül a felhasználót is azonosítják a hálózaton, azonban egyéb személyes adatok (pl. név, felhasználónév, IP-cím) kezelése hiányában azok konkrét természetes személyhez kötése szinte lehetetlen. Ettől függetlenül mégsem lehet azt mondani, hogy az ilyen rendszerek teljesen anonimák, mivel ha a kulcsot más rendszerekben vagy szolgáltatások igénybevétele során felhasználják, akkor az ott a felhasználóról kezelt személyes adatokkal már összeköthetővé válik. Például az online kriptopénz-kereskedő platformokon, tőzsdéken az egyes felhasználóknak a kulcsaik mellett viszonylag sok személyes adatot is meg kell adniuk magukról (pl. e-mail-cím, felhasználónév, bankkártya- és bankszámlaadatok, azonosító okmányadatok stb.).

A pseudonim platformok mellett a blokkláncok másik típusai azonosításkezelési szempontból a *valós identitáson alapuló* rendszerek. Ezek adatkezelési szempontból ugyanúgy blokklánc alapon működnek, viszont az egyes felhasználókról

¹⁹ Jean BACON – Johan David MICHELS – Christopher MILLARD – Jatinder SINGH: „Blockchain Demystified” *Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper* No. 268/2017, 25–26., ssrn.com/abstract=3091218.

²⁰ Tom LYONS – Ludovic COURCELAS – Ken TIMSIT: „Blockchain and the GDPR” in *European Union Blockchain Observatory & Forum eublockchainforum.eu*, 2018. október 16., 14–15., www.eublockchainforum.eu/sites/default/files/report_identity_v0.9.4.pdf.

²¹ Lásd BACON–MICHELS–MILLARD–SINGH (19. l.) 26–27.

nemcsak pszeudonim, hanem közvetetten az érintettel összekapcsolható információkat is kezelnek.²² Ilyen rendszerek lehetnek például a bonyolultabb okosszerződéses alkalmazásokat használó platformok, amelyekről a következő részben lesz részletesebben szó.

1.4. AZ OKOSSZERZŐDÉSEK SZEREPE A BLOKKLÁNCON ALAPULÓ ADATKEZELÉSBEN

A blokkláncon alapuló adatkezeléseknek a szerződéses jogviszonyokban való alkalmazását segítik elő az ún. okosszerződések (angolul: smart contract). Az okosszerződés koncepciójáról először Nick Szabó írt 1996-ban megjelent tanulmányában. Szabó szerint az okosszerződés olyan szerződés, mely az előre meghatározott feltételek érvényesülése esetén automatikusan megvalósul, a szerződés ezért megszeghetetlen. A feltételek érvényesülése esetén a szerződés teljesítését, biztonságát és megszeghetetlenségét az a számítógépes hálózat biztosítja, amelyikben a felek azt elkészítették, ezért nincs szükség a hitelesítéshez harmadik fél (pl. ügyvéd) közreműködésére.²³ A blokklánc az okosszerződések megkötésére és teljesítésére az alábbiakban foglaltak miatt lehet alkalmas.

Az okosszerződések kötésének lehetőségét mint funkciót a Vitalik Buterin által megalkotott koncepció alapján létrehozott Ethereum nevű blokklánc-technológiát alkalmazó platform vezette be először. Lényege, hogy a blokkláncalapú hálózaton olyan programokat futtatnak, amelyek az előre kikötött szerződéses feltételek megvalósulása esetén végrehajtanak bizonyos feladatokat a hálózaton az ott kezelt adatokkal.²⁴

Erre jó példa lehet egy lakásbérleti szerződés megkötése, amely során a bérbeadó a szerződés létrejöttéhez és a lakáskulcsok átadásához a bérlőtől az első havi bérleti díj és kéthavi bérleti díjnak megfelelő kaució megfizetését kéri. Tétélezzük fel, hogy a kulcsot egy kóddal nyitható szekrénykében helyezi el a bérbeadó a lakásajtó mellett. Maga a szerződés mindkét fél számára rejt kockázatot, hiszen a bérlő késlekedhet a díj megfizetésével, a bérbeadó pedig a kulcs átadásával. Blokkláncalapú okosszerződés kötésével azonban a kockázat minimalizálható: a hálózaton futó, előzőleg a felek mint felhasználók által hitelesített okosszerződés ugyanis automatikusan el fogja küldeni a bérlőnek a kulcs átvételéhez szükséges kódot, ahogy a megszabott összeg megérkezik a bérbeadó számlájára (az Ethereum rendszerében a kriptopénztárcájába).²⁵

²² Lásd BACON–MICHELS–MILLARD–SINGH (19. lj.) 27.

²³ Nick SZABÓ: „Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets” 1996 (részlegesen átdolgozva: 2018), 8., www.truevaluemetrics.org/DBpdfs/BlockChain/Nick-Szabo-Smart-Contracts-Building-Blocks-for-Digital-Markets-1996-14591.pdf.

²⁴ Vitalik BUTERIN: „A Next-Generation Smart Contract and Decentralized Application Platform” 2013, github.com/ethereum/wiki/wiki/White-Paper.

²⁵ Lásd GYÖRFI–LÉDERER–PALUSKA–PATAKI–TUAN (3. lj.) 72–73.

Az okosszerződések esetében is a csomópontok hitelesítik a folyamatot és az azzal összefüggésben kezelt adatokat, így a fenti példánál maradva a szerződő felek számlaszámait, az összeget, az időpontokat (pl. határidő), egyéb feltételeket, de akár más személyes adatokat (pl. név) vagy szöveges egyéb információkat (pl. közlemény) is rögzíteni lehet. A szerződés létrejöttét ugyanúgy a csomópontok hitelesítik algoritmikus módon, az adatok és mozgásuk naplója pedig megváltoztathatatlanul rögzül a blokklánconban.

Nick SZABÓ már hivatkozott tanulmányában megemlítette az ún. okosvagyon fogalmát is, amelybe olyan vagyonelemek tartozhatnak, amelyek vagyoni jogi státuszát (pl. a tulajdonos személyét) okosszerződésekben rögzített feltételek biztosítják.²⁶

1.5. A BLOKKRÁCS MINT ADATKEZELÉST GYORSÍTÓ TECHNOLÓGIA

A blokkláncon alapuló adatkezelés egyik hátrányaként róják fel gyakran, hogy minél inkább nő a blokkokban tárolt adatok mennyisége, annál lassabb a rendszer működése a validálási folyamat idejének növekedése miatt. Ezen felül az egyes csomópontoknak is folyamatosan nagyobb és nagyobb adatmennyiséget kell letölteniük és kezelniük. További problémát jelenthet az adatokkal végzett műveletek volumene is, mivel az egyidőben végzett tranzakciók nagy száma is a gyorsaság ellen dolgozik.²⁷

A fenti probléma megoldására született meg a blokkrács koncepciója (angolul: „block lattice”), amelynek lényege, hogy nem egyetlen, hanem párhuzamosan több blokklánc alkotja a hálózatot. A NANO elnevezésű projektben például minden egyes csomópont, tehát az összes felhasználó külön „saját” blokklánccal rendelkezik. A blokkok azonban sokkal kevesebb információt tartalmaznak, mint egy hagyományos blokklánc-rendszerben. A NANO által használt koncepció szerint ha történik egy tranzakció, akkor az utaló fél blokkláncában „utalási blokk” keletkezik, a fogadó fél blokkláncában pedig „fogadó blokk”. A felhasználók blokkláncai egymással párhuzamosan, az adatkezelési műveletek pedig keresztül-kasul futnak a hálózaton. Az ellenőrzés szerepét ún. *ellenőrző csomópontok* látják el, amelyek időnként összesítik és hitelesítik a lefutott tranzakciókat.²⁸

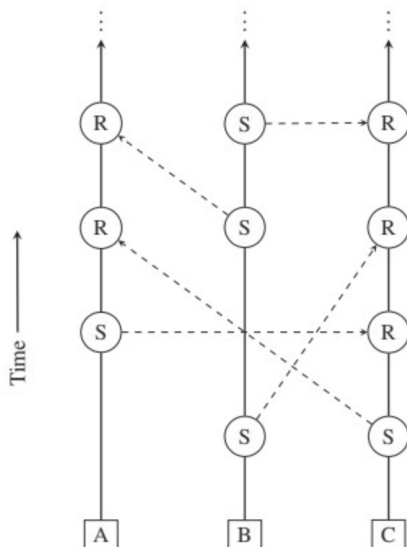
A blokkrácsban tehát az adatkezelési műveletek gyorsabban és kevesebb adatfeldolgozásával futnak le, mint a „hagyományos” blokklánconban, mivel az egyes felhasználók csak a számukra releváns tranzakciókat tárolják és hitelesítik. A rendszer további hitelességének fenntartása és az egyes tranzakciók összevetése az ellenőrző csomópontok feladata. A felesleges adatkezelés kiiktatásával így erőforrások spórolhatók meg a rendszerben.

²⁶ Lásd SZABÓ (23. l.) 9–10.

²⁷ GyÖRFI András: „A blokkláncon túl vár a blokkrács” 2018. november 24., kriptoakademia.com/2018-11/24/a-blokklancon-tul-var-a-blokkrac.

²⁸ Lásd GyÖRFI–LÉDERER–PALUSKA–PATAKI–TUAN (3. l.) 78–80.

3. ábra: A blokkrács modellje: Az (A), (B), (C) betűk a felhasználókat (csomópontok) jelölik. A nyilak az általuk kezelt egyéni blokkláncokat, amelyek a szaggatott vonalakkal jelölt tranzakciók mentén az utaló (S) és fogadó (R) blokkok létrehozásával jönnek létre az időben előrehaladva.²⁹

2. A GDPR MEGFELELŐSÉG ELSŐ LÉPCSŐJE: ALKALMAZHATÓSÁG ÉS JOGALANYISÁG

2.1. A GDPR ALKALMAZHATÓSÁGÁNAK ELŐKÉRDÉSE

Témánk szempontjából fontos előkérdés, hogy a GDPR mint európai uniós jogi norma előírásai vajon alkalmazhatók-e a blokkláncalapú adatkezelésekre. Ennek eldöntésére először tekintsük át röviden a GDPR tárgyi és területi hatályára vonatkozó előírásokat.

A GDPR 2. cikk (1) bekezdése határozza meg a rendelet tárgyát. E szerint a rendelet előírásait kell alkalmazni a személyes adatok³⁰ részben vagy egészben automatizált módon történő kezelésére, valamint azoknak a személyes adatoknak a nem automatizált módon történő kezelésére, amelyek valamely nyilvántartási rendszer részét képezik, vagy amelyeket egy nyilvántartási rendszer részévé kívánnak tenni. A GDPR ezen előírásai tehát a személyes adatokon végzett automatizált vagy bizonyos helyzetekben nem automatizált (nyilvántartások vezetése) műveleteket vonja annak hatálya alá.

²⁹ Lásd Győrfi (27. lj.).

³⁰ A GDPR 4. cikk 1. pontja szerint a közvetlenül vagy közvetett módon azonosított vagy azonosítható természetes személyre („érintett”) vonatkozó bármely információ minősül személyes adatnak.

A GDPR 4. cikk 2. pontja határozza meg az adatkezelés fogalmát, amely alapján ennek minősül a személyes adatokon vagy adatállományokon automatizált vagy nem automatizált módon végzett bármely művelet vagy műveletek összessége. Adatkezelés lehet a személyes adatok gyűjtése, rögzítése, rendszerezése, tagolása, tárolása, átalakítása vagy megváltoztatása, lekérdezése, az azokba való betekintés, felhasználásuk, közlésük továbbítás, terjesztés vagy egyéb módon történő hozzáférhetővé tételével, összehangolásuk vagy összekapcsolásuk, továbbá azok korlátozása, törlése, illetve megsemmisítése.

Ezen fogalom meghatározás és a rendelet fentiekben idézett 2. cikk (1) bekezdése alapján a személyes adatokkal végzett szinte bármilyen művelet annak *tárgyi hatálya* alá esik. A blokklánc-technológiát használó automatizált adatkezelések akkor eshetnek a GDPR tárgyi hatálya alá, ha ahhoz közvetlenül vagy akár közvetetten (pl. pszeudonim módon) kapcsolódva személyes adatok kezelése is történik.

Ha feltételezzük, hogy a blokkláncot személyes adatok kezelésére is használják, úgy további kérdésként merül fel, hogy vajon a GDPR *területi hatályra* vonatkozó rendelkezései alapján azt pontosan hol történő adatkezelésekre kell alkalmaznunk.

A GDPR 3. cikke tartalmazza a területi hatályra vonatkozó előírásokat. Ezek alapján különbséget tehetünk az olyan adatkezelők³¹ között, akik az Európai Unióban rendelkeznek, illetve nem rendelkeznek *tevékenységi hellyel*.

Az EU-ban tevékenységi hellyel rendelkező adatkezelőkkel kapcsolatban a következőket állapíthatjuk meg. A GDPR 4. cikk 16. pontja ugyan meghatározza a tevékenységi *központ* fogalmát, azonban a területi hatályra vonatkozó értelemben a tevékenységi *hely* fogalmával adós marad. A törzsszövegen kívül a rendelet (22) preambulumbekkezdésében találkozhatunk a tevékenységi helyre vonatkozó előírásokkal, amely alapján „a tevékenységi hely valamely tevékenység tényleges és valós, tartós jelleget biztosító keretek közötti gyakorlását feltételezi. E keretek jogi formája – legyen szó akár fióktelepről vagy jogi személyiséggel rendelkező leányvállalatról – e tekintetben nem meghatározó tényező.” A GDPR 3. cikk (1) bekezdése azt is kimondja, hogy az adatkezelést nem feltétlenül kell fizikai értelemben az uniós tevékenységi helyen (annak a területén) végezni, hanem elég, ha az adatkezelést az adatkezelők vagy adatfeldolgozók „tevékenységeivel összefüggésben” végzik. A tevékenységi hely meghatározása szempontjából tehát nincs jelentősége annak a tényezőnek, hogy az adatkezelést milyen jogi formában gyakorolják.³² Az EU-ban a valamilyen fajta adatkezelési tevékenység végzésére alkalmas hellyel rendelkező adatkezelőknek az ilyen helyszínen végzett adatkezeléseire alkalmazni kell a rendelet előírásait.

Különböző esetekben az EU-ban tevékenységi hellyel nem rendelkező adatkezelőkre is kiterjed a GDPR területi hatálya (ún. extraterritoriális hatály). A GDPR 3. cikk (2) bekezdése alapján a „rendelet előírásait kell alkalmazni az Unióban tartózkodó érintettek személyes adatainak az Unióban tevékenységi hellyel nem rendel-

³¹ A GDPR 4. cikk 7. pontja alapján adatkezelőnek minősül az a természetes vagy jogi személy, közhatalmi szerv, ügynökség vagy bármely egyéb szerv, amely a személyes adatok kezelésének céljait és eszközeit önállóan vagy másokkal együtt meghatározza [...].

³² PÉTERFALVI Attila – RÉVÉSZ Balázs – BUZÁS Péter (szerk.): *Magyarzat a GDPR-ról* (Budapest: Wolters Kluwer Hungary Kft. 2018) 58–59.

kező adatkezelő vagy adatfeldolgozó által végzett kezelésére, abban az esetben, ha az adatkezelési tevékenységek áruknak vagy szolgáltatásoknak az Unióban tartózkodó érintettek számára történő nyújtásához kapcsolódnak”. Röviden összefoglalva tehát, ha az adatkezelési tevékenységek termékeknek vagy szolgáltatásoknak az érintettek részére történő nyújtásához kapcsolódnak, az EU-ban tevékenységi helylyel nem rendelkező adatkezelő vagy adatfeldolgozó az EU-ban tartózkodó érintettek személyes adatait csak a GDPR előírásainak betartásával kezelheti. Ez a követelmény független attól, hogy a szolgáltatáshoz társul-e bármilyen kifizetés, vagy esetleg azt ingyenesen is igénybe lehet venni. Ha tehát a vizsgált adatkezelő tartós jelleggel olyan, (akár csekély mértékű) valós és tényleges tevékenységet folytat az Európai Unió területére irányítva, amelynek keretében az ott tartózkodó érintettek személyes adatainak kezelésére sor kerül, úgy EU-s tevékenységi hely hiányában is alkalmazni kell az általa végzett adatkezelésre a GDPR előírásait.³³

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy akár nyilvános, akár privát blokklánccról beszélünk, személyes adatok kezelése esetén arra alkalmazni kell a GDPR előírásait. Ennek azonban előfeltétele, hogy a technológiát alkalmazó adatkezelő tevékenységi helylyel rendelkezzen az Európai Unióban, illetve ennek hiányában az ott tartózkodó érintettek adatait kezelje a tevékenységének keretein belül. A privát, tehát egy adott adatkezelő által fejlesztett, fenntartott és csatlakozás szempontjából „zárt” blokklánc megítélése ebből a szempontból egyszerűbbnek tűnik. A privát blokkláncalapú adatkezeléshez való csatlakozást ugyanis kellően szűkre lehet már előzetesen szabni a csomópontokat üzemeltetők és felhasználók szempontjából. Egy blokkláncalapú egészségügyi vagy földhivatali nyilvántartásban például az adatokat tároló csomópontok hálózati struktúrája kialakítható „házon belül” is. A nyilvános blokklánc már problematikusabb, mivel ehhez akár olyan csomópontok is kapcsolódhatnak, amelyek harmadik országban működnek. Ennek hatására pedig a blokkláncon tárolt adatok könnyen olyan helyre kerülhetnek, ahol az adatvédelem szintje nem felel meg a harmadik országba történő adattovábbítás GDPR-ban foglalt követelményeinek.³⁴

2.2. AZ ADATKEZELŐ ÉS AZ ADATFELDOLGOZÓ AZONOSÍTÁSA A BLOKKLÁNCON

A blokkláncon belül az adatkezelők és az adatfeldolgozók³⁵ azonosításával a francia adatvédelmi hatóság (Commission Nationale de l’Informatique et des Libertés, röviden: CNIL) jelentése³⁶ és magyar adatvédelmi hatóság (Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság, röviden: NAIH) állásfoglalása³⁷ is foglalkozott.

³³ Lásd PÉTERFALVI–RÉVÉSZ–BUZÁS (32. lj.) 59–60.

³⁴ Lásd GDPR 44–50. cikkei.

³⁵ A GDPR 4. cikk 8. pontja alapján adatfeldolgozó az a természetes vagy jogi személy, közhatalmi szerv, ügynökség vagy bármely egyéb szerv, amely az adatkezelő nevében személyes adatokat kezel.

³⁶ CNIL: Blockchain and the GDPR: Solutions for a responsible use of the blockchain in the context of personal data, 2018. 11. 06., www.cnil.fr/sites/default/files/atoms/files/blockchain_en.pdf.

³⁷ Lásd NAIH (14. lj.).

A CNIL jelentése szerint egy blokklánctalapú adatkezelés során adatkezelőnek minősülhet az a „résztevő”³⁸, aki arról döntött, hogy regisztrálja magát a szolgáltatásra, és így adatokat ad hozzá az adatbázishoz, majd azokat valamilyen más adatkezelési művelet során hitelesítésre küldi szét a hálózaton. Ez független attól, hogy a résztvevő természetes személyként, jogi személyként vagy esetleg egyéb szervként vesz részt a folyamatokban. A CNIL kiemeli, hogy a természetes személy csak akkor minősül adatkezelőnek, ha nem kizárólag magáncélból, hanem szakmai vagy üzleti célból kezel adatokat.³⁹

A NAIH állásfoglalása az adatkezelő személyét illetően nagyrészt megegyezik a CNIL-ével. Az állásfoglalás alapján minden egyes olyan felhasználó, amely blokkokat és abban tárolt adatokat ad hozzá a rendszerhez egyben adatkezelőnek minősül. Ennek oka, hogy rendszerhez adatokat hozzáadó felhasználó kizárólagos rendelkezési jogosultságot kap a blokkokban tárolt adatai felett, így ő határozhatja meg, hogy az adatokat mely tranzakciók kivitelezéséhez fogja felhasználni. Amennyiben a tranzakciók révén a blokkban tárolt személyes adatok feletti rendelkezési jogosultságot átadták egy másik felhasználónak, onnantól kezdve ez a felhasználó (az adatok címzettje) szerez az adatok feletti rendelkezést, így ő minősül adatkezelőnek.⁴⁰

A CNIL jelentése az adatfeldolgozók személyének azonosításával kapcsolatban kifejti, hogy az adatkezelési műveletek kriptográfiai hitelesítése a hálózaton a többi csomópont által adatfeldolgozásnak minősül. Azon csomópontok üzemeltetői, akik a más résztvevő által elrendelt műveletek hitelesítését végzik adatfeldolgozást végeznek. Ennek oka, hogy az adatkezelés célját ebben az esetben nem ők határozták meg, csupán részt vesznek azok hitelesítésében a technikai szabályozó közeg sajátosságai miatt.⁴¹

A CNIL a fentiekén túl adatfeldolgozónak tekinti azokat is, akik a blokklánchoz okosszerződések kötésére és teljesítésére alkalmas alkalmazásokat fejlesztenek, amelyeket használva azonban a szükséges személyes adatokat már egy másik adatkezelő adja meg. Az elhatárolás lényege itt is az lesz, hogy az okosszerződés megkötése során a szükséges személyes adatok körét és az adatkezelés célját jellemzően nem a fejlesztő határozza meg, csupán az eszközt tervezi meg hozzá.⁴²

A CNIL által hozott példával élve: egy szoftverfejlesztő cég olyan blokkláncon futó okosszerződés alkalmazást fejleszt és üzemeltet egy biztosítótársaságnak, amely automatikusan visszatéríti a repülőjegy árát az utasoknak, ha a járatot törölték, vagy késett. Ebben az esetben az alkalmazást üzemeltető cég adatfeldolgozónak, az adatkezelés célját meghatározó biztosító pedig adatkezelőnek minősül.⁴³

A hatóságok fenti megállapításai pontosan körülírják, hogy a blokkláncon ki minősülhet adatkezelőnek és adatfeldolgozónak. Megjegyzem, hogy privát blokklánc ese-

³⁸ A CNIL jelentésének angol verziója is a „participant”, tehát magyarul a „résztevő” kifejezést használjuk.

³⁹ Lásd CNIL (36. lj.) 1.

⁴⁰ Lásd NAIH (14. lj.) 4.

⁴¹ Lásd CNIL (36. lj.) 2.

⁴² Lásd CNIL (36. lj.) 3.

⁴³ Lásd CNIL (36. lj.) 3.

tén könnyebb feladat az adatkezelő személyének azonosítása, mivel ott az azt létrehozó szervezet (pl. a fenti példánál maradvá a biztosító) határozza meg, hogy milyen adatkezelési célokra kívánja létrehozni a blokkláncalapú adatbázist. Az érintettek adatait jellemzően az adatkezelő és az érintett között létrejött szerződési feltételeknek megfelelően kezelik az adatkezelő által erre a célra fenntartott rendszerben. A rendszerhez az adatok és az ezeket tároló blokkok hozzáadása, továbbá a konkrét műveletek elvégzése az adatkezelő kötelezettsége.

Nyilvánosan működő blokklánc esetén az adatkezelő azonosítása azonban problémás lehet, ugyanis itt bárki, aki a rendszerhez csatlakozik, saját céljainak megfelelően blokkokat és személyes adatokat adhat hozzá a hálózathoz. A nyilvános blokklánc üzemeltetése ezért adatvédelmi szempontból sokkal kockázatosabb adatkezelést eredményez. Fontos azonban megemlíteni, hogy a gyakorlatban a nyilvános blokkláncokat eddig jellemzően olyan rendszereknél használták, ahol személyes adatok kezelésére nem vagy csupán pszeudonim formában kerül sor (lásd pl. Bitcoin és más kriptovaluták). Egy személyes adatokat nyilvánosan, nem anonim vagy legalább pszeudonim formában kezelő blokklánc megfelelése a GDPR rendelkezéseinek ezért erősen kérdéses. Erre véleményem szerint igen ritkán, teljes mértékben közérdekből nyilvános személyes adatok⁴⁴ kezelése esetén lehet elméleti lehetőség.

3. A GDPR MEGFELELŐSÉG MÁSODIK LÉPCSŐJE: AZ ADATKEZELÉS BIZTONSÁGA

3.1. AZ ADATKEZELÉS BIZTONSÁGA ÉS A BLOKKLÁNC ÁLTALÁNOSSÁGBAN

A GDPR a személyes adatok kezelésének biztonságával kapcsolatban is tartalmaz különböző előírásokat a 32. cikkében, továbbá alapelvi szinten rögzíti az integritás és bizalmas jelleg alapelvét – GDPR 5. cikk (1) bekezdés f) pontja –, amely előírásokat a biztonságos adatkezelés érdekében be kell tartaniuk az adatkezelőknek és adatfeldolgozóknak.

Az adatkezeléssel összefüggésben ezek szerint olyan megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket kell végrehajtaniuk az adatkezelőknek és adatfeldolgozóknak, amelyekkel garantálni tudják a kezelt személyes adatok biztonságát. A rendelet a megfelelő szinttel kapcsolatban nagyrészt általános fogódzókat ad, így előírja, hogy ennek eléréséhez az adatkezelőnek figyelembe kell vennie a tudomány és technológia mindenkori állását, a megvalósítás költségeit, a konkrét adatkezelés jellegét, hatókörét, körülményeit és céljait, valamint az adatkezeléssel az érintettek jogaira kiterjedő kockázatokat.

⁴⁴ Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 3. § 6. pontja alapján *közérdekből nyilvános adat*: a közérdekű adat fogalma alá nem tartozó minden olyan adat, amelynek nyilvánosságra hozatalát, megismerhetőségét vagy hozzáférhetővé tételét a törvény közérdekből elrendeli.

A GDPR nem sorolja fel kimerítően az alkalmazható technikai és szervezési biztonsági intézkedéseket (csupán néhány példát hoz), azonban az informatikai biztonsági szakirodalomban ezeket jellemzően három nagy csoportra tagolják: logikai, fizikai és adminisztratív biztonsági intézkedések. Ezt a tagolást követi a CNIL által kiadott módszertani útmutató is, amely az adatkezeléssel járó kockázatok csökkentésére szolgáló biztonsági/védelmi intézkedéseket mutatja be többet között.⁴⁵ A CNIL módszertana alapján a logikai biztonsági intézkedések azokat a biztonsági kontroll módszereket jelentik, amelyeket magukon a kezelt adatokon hajtanak végre (pl. titkosítás, anonimizálás, particionálás, hozzáférésvédelem, naplózás). A fizikai biztonsági intézkedések magukat az adatkezelésre szolgáló rendszereket védő intézkedéseket takarják (pl. hardverbiztonság, biztonsági mentés, hálózatbiztonsági eszközök, vírusvédelem, tűzfal). Az adminisztratív biztonsági intézkedések pedig leginkább az adatok kezelésére vonatkozó szabályzatokban öltenek testet (pl. adatkezelési szabályzat, informatikai biztonsági szabályzat, szerződéses, hatásvizsgálat).⁴⁶

A GDPR 32. cikke némi fogódzólul hoz pár példát a megfelelő biztonsági intézkedésekre, amelyek a következők:

- a személyes adatok álnevesítése és titkosítása,
- az adatkezelésre használt rendszerek és szolgáltatások bizalmas jellegének, integritásának és rendelkezésre állásának biztosítása,
- fizikai vagy műszaki incidens esetén az adatok helyreállíthatóságának képessége,
- az adatkezelés biztonságára hozott intézkedések hatékonyságának rendszeres tesztelése, illetve az erre szolgáló eljárás.

A blokklánccal kapcsolatban a biztonságos adatkezelés GDPR-beli, fentiekben ismertetett követelményének való megfelelés meglehetősen ambivalens kérdéskör.

Láthatjuk egyrészt, hogy az elosztott hálózati struktúra rendkívül szilárd rendszert alkot, ahol adatvesztés, adatmegsemmisülés csak akkor fordulhat elő, ha esetleg a teljes hálózat, benne az összes csomóponttal ki van téve valamilyen fizikai vagy műszaki incidensnek. Ez nemcsak az adatok esetleges megsemmisülésére, hanem azok jogosulatlan vagy véletlen törlésére, megváltoztatására is igaz. Mivel a csomópontok folyamatosan ellenőrzik a teljes adatbázis integritását és struktúrájának egységességét, ezért a biztonság sérüléséből adódó, az adatok rendelkezésre állását vagy integritását érintő adatvédelmi incidensek⁴⁷ megvalósulásának esélye szinte minimális. Az adatok bizalmasságát érintő biztonsági incidens (az adatok jogosulatlan közzétevése vagy az azokhoz való hozzáférés) a személyes adatokkal azonban blokklánccal alapú adatkezelések esetén is ugyanúgy bekövetkezhet, ezért maga a technológia ezekre nem nyújt önmagában megfelelő megoldást.

⁴⁵ CNIL: Privacy Impact Assessment (PIA) Methodology, 2018, www.cnil.fr/sites/default/files/atoms/files/cnil-pia-1-en-methodology.pdf.

⁴⁶ Lásd CNIL (45. l.) 7.

⁴⁷ A GDPR 4. cikk 12. pontja alapján: „adatvédelmi incidens”: a biztonság olyan sérülése, amely a továbbított, tárolt vagy más módon kezelt személyes adatok véletlen vagy jogellenes megsemmisítését, elvesztését, megváltoztatását, jogosulatlan közzétételét vagy az azokhoz való jogosulatlan hozzáférést eredményezi.

Egy blokkláncalapú adatkezelés továbbá rendkívül jó megoldás az adatok szinte azonnali helyreállíthatósága miatt, hiszen gyakorlatilag valamennyi csomópont egyfajta biztonsági mentési feladatot is ellát a hálózaton. Végül az adatok alapértelmezett titkosítása is olyan tulajdonság, amely a legtöbb blokkláncon alapuló rendszerbe alapvetően be van építve (lásd a tanulmány 1. fejezetében foglaltakat).

A fenti, biztonsági szempontból előnyösnek tűnő tulajdonságok azonban egyzersmind negatívként is funkcionálhatnak. Például egy jogosulatlan hozzáféréstől vagy adatközlésből fakadó (bizalmassági) adatvédelmi incidensnek mindörökké nyoma marad a blokkláncon, az incidenst okozó művelet „tranzakciós” naplói révén. Igaz, ez egyben az incidens adatkezelő általi feltárását, dokumentációját és annak – a GDPR 33. cikk (5) bekezdése szerinti – nyilvántartásba vételét is megkönnyíti egyben.

A blokklánc használatának másik negatívuma, hogy nem minden jellegű adatkezelésnél tekinthető arányosnak a körülményekre, célokra és az érintettek jogaira jelentett kockázat szempontjából. Egy, az érintett hozzájárulásán (GDPR 6. cikk (1) bekezdés a) pontján⁴⁸) alapuló adatkezelésnél (pl. hírlevélküldő szolgáltatás) aránytalan biztonsági intézkedésnek tűnhet blokkláncalapú adatbázis üzemeltetése, mivel az érintett hozzájárulásának visszavonása esetén adatainak végleges és visszaállíthatatlan törlése a rendszertől nehézségekbe ütközne a technológia sajátosságai miatt. Az intézkedés így az adatkezelés jellegére tekintettel nemcsak túlzó, de egyben az ilyen esetekben az érintettnek a GDPR 17. cikk (1) bekezdés b) pontja⁴⁹ alapján fennálló törléshez való jogát is korlátozza (erről bővebben később).

3.2. TITKOSÍTÁSI TECHNOLOGIÁK ALKALMAZÁSA

A blokklánc további előnye, hogy a benne kezelt adatokat alapértelmezetten titkosított formában tárolják és kezelik, azokhoz pedig csak a dekódoláshoz szükséges privát kulccsal rendelkező felhasználók férhetnek hozzá. A hatékony és naprakész titkosítás használatát a GDPR is olyan intézkedésnek tekinti, amely megfelelő garanciát nyújthat az adatbiztonság garantálására.

A titkosításra használt technológiák azonban az idő múlásával és a visszafejtési technológiák párhuzamos fejlődésével könnyen elavulhatnak. A NAIH is megállapította egyik adatvédelmi hatósági eljárásban hozott határozatában, hogy egy évek óta elavult titkosítási technológia használata (a konkrét ügyben ez az MD5 nevű algoritmus volt) a személyes adatok védelme szempontjából nem tekinthető elégséges

⁴⁸ A GDPR 6. cikk (1) bekezdés a) pontja szerint „a személyes adatok kezelése kizárólag akkor és annyiban jogszerű, amennyiben [...] az érintett hozzájárulását adta személyes adatainak egy vagy több konkrét célból történő kezeléséhez; [...]”

⁴⁹ A GDPR 17. cikk (1) bekezdés b) pontja szerint „Az érintett jogosult arra, hogy kérésére az adatkezelő indokolatlan késedelem nélkül törölje a rá vonatkozó személyes adatokat, az adatkezelő pedig köteles arra, hogy az érintettre vonatkozó személyes adatokat indokolatlan késedelem nélkül törölje, ha [...] az érintett visszavonja a 6. cikk (1) bekezdésének a) pontja [...] értelmében az adatkezelés alapját képező hozzájárulását, és az adatkezelésnek nincs más jogalapja; [...]”

biztonsági intézkedésnek, és az adatkezelés kockázatait növelő tényező.⁵⁰ Fontos ezért, hogy az adatkezelő mindig olyan titkosítási technológiára alapítsa a blokklánc-alapú adatkezelést, amely megfelel a tudomány és technológia mindenkori állásának.

A vonatkozó szakirodalom több olyan intézkedést is említ, amely a titkosítás hatékonyságát növelheti. Ilyen például a CNIL által is ajánlott „borsozott hash” („peppered hash”) módszer, amelynek lényege, hogy az adatokhoz titkosításuk előtt hozzáadnak egy titkos jelszót is, így a visszafejtéshez nem elég a kulcs, hanem a jelszót is tudni kell.⁵¹

Egy másik lehetőség az ún. „nullaismeretű bizonyítás” („zero-knowledge proof”) használata. Ennek lényege, hogy a rendszer egy adat kezelésének visszaigazolása kapcsán bináris (igaz/hamis) választ ad a kérdésre, az adathoz való konkrét hozzáférés nélkül. Az ilyen technológiát használó blokkláncoknál csak azt láthatják a résztvevők, hogy az adattal végzett tranzakció visszaigazolhatóan megtörtént-e, de azt nem, hogy mely publikus kulcsok között ment az végbe.⁵²

Végül érdemes megemlíteni a „zajhozzáadás” módszerét, amelyet a 29-es Adatvédelmi Munkacsoport is elismert mint potenciális anonimizálási technikát.⁵³ Eszerint a blokkláncon végzett egyes tranzakciókat csoportokba vonnak össze, így a külső szemlélő számára lehetetlen azonosítani a konkrét feladokat és címzetteket.⁵⁴

4. A GDPR MEGFELELŐSÉG HARMADIK LÉPCSŐJE: AZ ÉRINTETTEK ÉS JOGAIK

Az adatbázis-építés és -kezelés fő elveit (parancsait) hagyományos értelemben a „CRUD” mozaikszóval írhatjuk le. Ez a „Create-Read-Update-Delete” szavak rövidítéséből következik, amelyet magyarul a „létrehoz-olvas-frissít-töröl” szókapcsolattal jelölhetünk. Ehhez képest a blokklánc-technológián alapuló adatbáziskezelés a „CRAB” mozaikszóval érzékeltethető, amely a „Create-Retrieve-Append-Burn” szavakból ered, ami magyarul a „létrehoz-lekérdez-hozzáfűz-éget” parancsokat jelenti. A két folyamat között az utolsó két lépésben van különbség, mivel a blokklánc nem teszi lehetővé a benne kezelt adatok frissítését és törlését, csupán a régebbi adatokhoz újabbak hozzáfűzését, illetve az adatok eléréséhez szükséges titkosító kulcsok megsemmisítését (elégítését). Mindkét lépésnél az érintett adatokat tovább kezeli a hálózat: a hozzáfűz parancs használata esetén az időben újonnan hozzáadott adatok jelentik a régiek továbbkezelése mellett a „frissített” adatbázis alapját. Az éget parancs pedig csak az adatokhoz való hozzáférési lehetőséget szünteti meg.⁵⁵

⁵⁰ NAIH/2019/2668/2. sz. határozat, naih.hu/files/NAIH-2019-2668-hatarozat.pdf, 3.

⁵¹ Lásd CNIL (36. lj.) 6.

⁵² Michéle FINCK: „Blockchain and the General Data Protection Regulation” *European Parliamentary Research Service*, PE 634.445, July 2019, 33.

⁵³ 29. cikk Szerinti Adatvédelmi Munkacsoport: 05/2014. számú vélemény az anonimizálási technikákról (WP216), 13.

⁵⁴ Lásd FINCK (52. lj.) 34.

⁵⁵ Gautam DHAMEJA: „GDPR and CRAB – What’s the deal?” *The BigchainDB Blog*, 2018. június 20. blog.bigchaindb.com/gdpr-and-crab-whats-the-deal-5c2f6b55d90.

A fentiekből következik, hogy a GDPR-ban foglalt egyes, az érintett személyeket megillető jogok közül néhány egy blokkláncalapú adatkezelés viszonylatában (első ránézésre) értelmezhetetlen lesz. Az adatkezelő nem fogja tudni mindig teljeskörűen teljesíteni az érintetti joggyakorlási kérelmeket egy blokkláncalapú adatkezelés kapcsán. Az alábbiakban az érintettek megillető jogok közül a blokkláncal kapcsolatan leginkább érdekesekeket emeltem ki, így a hozzáférési jogot, a helyesbítéshez való jogot és végül a leginkább problémást: a törléshez való jogot.

4.1. AZ ÉRINTETT HOZZÁFÉRÉSI JOGA

A GDPR 15. cikke rendelkezik arról, hogy érintett jogosult arra, hogy az adatkezelőtől visszajelzést kapjon arra vonatkozóan, hogy személyes adatainak kezelése folyamatban van-e, és ha igen, jogosult arra, hogy a személyes adatokhoz és azokkal kapcsolatban ezen cikk (1) bekezdés a)–h) pontjai által meghatározott információkhoz (pl. az adatkezelés céljai, az adatok kategóriái, a tárolás időtartama) hozzáférést kapjon.

A hozzáféréshez való jog az érintetti jogok közül az egyik legalapvetőbb, az érintett általi gyakorlása pedig kaput nyithat további érintetti jogok gyakorlása felé. Ha például az érintett hozzáférési jogát gyakorolja az adatkezelőnél, majd a számára szolgáltatott információk alapján tudomására jut, hogy személyes adatai pontatlanok, úgy később erre hivatkozva gyakorolhatja az őt a GDPR 16. cikke alapján megillető helyesbítéshez való jogát.

A hozzáférési jog gyakorlása esetén az adatkezelő kötelezettsége, hogy valamenyi általa kezelt adatot átkutasson az érintett személyes adatai után, majd azokat az érintett rendelkezésére bocsássa. Amennyiben az adatkezelő blokkláncalapú adatkezelést végez, úgy szintén terheli ez a kötelezettség.

Michèle Finck az Európai Parlament felkérésére 2019-ben írt tanulmányában kifejtett álláspontja szerint csupán a technológia működése alapján ennek egyébként nem is lehet különösebb akadálya. A jog hatékony gyakorlásának természetesen előfeltétele, hogy az adatkezelő olyan megfelelő mechanizmusokat dolgozzon ki, amelyek ezt megkönnyítik. Probléma lehet a jog megfelelő gyakorlása szempontjából, ha a blokkláncon a csomópontok üzemeltetői közös adatkezelőnek minősülnek. Erre sor kerülhet az adatkezelést létrehozó, az adatkezelők által kötött szerződéses rendelkezések alapján. Az adatkezelésben részt vevő csomópontok az adatbázis egészét nézve elvileg nagyrészt titkosított adatokkal rendelkeznek, és nem biztos, hogy mindegyik hozzáfér a feloldáshoz szükséges kulcspárhoz. Az érintett hozzáférési jogának gyakorlása [lásd: GDPR 26. cikk (3) bekezdés⁵⁶] szempontjából ezért a közös adatkezelőknek megfelelően kell egymás között rendezni az erre vonatkozó eljárást (pl. érintett kérelem esetén ki kit értesít, ki kommunikál az érintettel stb.).⁵⁷

⁵⁶ A GDPR 26. cikk (3) bekezdése alapján az érintett a közös adatkezelők által létrehozott megállapodás feltételeitől függetlenül mindegyik adatkezelő vonatkozásában és mindegyik adatkezelővel szemben gyakorolhatja arendelet szerinti jogait.

⁵⁷ Lásd FINCK (52. l.) 72.

4.2. A HELYESBÍTÉSHEZ VALÓ JOG

A GDPR 16. cikke alapján az érintettet megilleti a jog, hogy kérésére az adatkezelő helyesbítse a rá vonatkozó pontatlan személyes adatokat. Ezen felül az adatkezelés célját figyelembe véve az is jogában áll, hogy kérje a hiányos személyes adatok kiegészítését.

A blokkláncon alapuló adatkezelés alapvető ismérvei miatt – amely a kezelt adatok biztonságát és megváltoztathatatlanágát helyezi előtérbe – a helyesbítéshez való érintetti jognak a gyakorlása már komoly nehézségekbe ütközhet. A blokkláncon az adatokkal végzett műveletek lenyomata ugyanis visszafordíthatatlanul „beleég” az adatbázisba, így ha azokat később módosítják, helyesbítik is, a korábbi adatok is szerepelni fognak előzményként a rendszerben.

Egyes vélemények szerint egy privát blokklánc üzemeltetése esetén az adat helyesbítése megoldható lehet, az azt tartalmazó blokk újraháshelése (tehát az adatkezelési műveleteket hitelesítő algoritmikus lenyomatok újrakalibrálása) révén. Ez azért tűnik könnyebben kivitelezhetőnek, mivel itt a rendszert jellemzően egy adatkezelő üzemelteti, aki dönthet erről. Bonyolultabb a helyzet a publikus blokkláncok esetében, ahol a rendszer központi adatkezelői kontroll nélkül működik, és így valamennyi csomópont-üzemeltető önálló, a teljes adatbázis másolatával rendelkező adatkezelőnek tekinthető. Minél többen csatlakoznak a hálózathoz, az adott csomópontnak annál nehezebb lesz „meggyőznie” az adatok helyesbítéséről a többi csomópontot.⁵⁸

Ezen érintetti jog kapcsán ki kell emelni, hogy a 16. cikk második mondata a személyes adatok kiegészítésére ad lehetőséget a helyesbítés helyett (esetleg mellett) az adatkezelés célját figyelembe véve. Az adatok kiegészítése révén már jobban megfeleltethető lehet a blokkláncalapú adatkezelés a GDPR ezen előírásának a következők miatt. A már korábban bemutatott tulajdonságai miatt a blokklánc alkalmassá tehető arra, hogy a benne kezelt adatokhoz további információk hozzáadása révén érjük el azok helyesbítését.

Fontos azonban, hogy a korábbi (helytelen) adatokat ilyenkor továbbra is kezelni kell, csupán az azokhoz későbbiekben hozzáfűzött kiegészítő információk fogják megmutatni a már helyesbített formát. Pontosan erre való tekintettel az adatok helyesbítéséhez való jog gyakorlása az adatok kiegészítésének formájában nem minden típusú adatkezelés esetén tűnhet megfelelő megoldásnak. Ezért is fogalmaz itt úgy a rendelet, hogy a kiegészítés lehetősége csak az adatkezelés célját figyelembe véve gyakorolható. Ez összhangban van azzal az érveléssel, amelyet az Európai Bíróság (EUB) előtti Peter Nowak kontra Data Protection Commissioner (Írország) ügyben képviselt Juliane Kokott főtanácsnoki indítványában, amely alapján: „a személyes adatok helyességét és teljességét a [...] gyűjtésük vagy további kezelésük céljára tekintettel kell értékelni.”⁵⁹ A fentiekre tekintettel egy blokkláncalapú adatkezelés jogszerűsége az érintetti jogok érvényesítése szempontjából szükség-

⁵⁸ Lásd BACON–MICHELS–MILLARD–SINGH (19. lj.) 76–77.

⁵⁹ Juliane Kokott főtanácsnok indítványa C434/16 sz. ügy Peter Nowak v. Data Protection Commissioner [2017] EU:C:2017:582, para 35.

szerűen sérül, ha az adatkezelés céljával csak a helytelen adatok tényleges kijavítása egyeztethető össze.

4.3. A TÖRLÉSHEZ („ELFELEDTETÉSHEZ”) VALÓ JOG

Az érintett joga ahhoz, hogy a személyes adatai törlését kérje a GDPR 17. cikkében szerepel. Ezek alapján az érintett jogosult személyes adatai törlését kérni az adatkezelőtől. Az adatkezelő számára ezen kérés teljesítése különböző feltételek teljesülése esetén kötelező [GDPR (1) bekezdés a)-f) pontjai].

A törléshez való jog tehát bizonyos esetekre limitált a rendelet előírásai alapján, ezen felül a feltételek teljesülése esetén a már nyilvánosságra hozott személyes adatokra vonatkozó különös szabállyal összhangban kell annak eleget tennie az adatkezelőnek.⁶⁰ Ezen felül a törléshez való jogot nem lehet ellentétesen gyakorolni ezen jog szellemiségével, eredeti céljával.⁶¹

A blokklánc-technológiával összefüggésben a törléshez való jog gyakorlása veti fel a GDPR-megfelelőség tekintetében a legtöbb problémát, ahogy arra már korábban többen is felhívták a figyelmet.⁶² Rendkívül nehézkessé teszi az adatok törlését a blokkláncból az a körülmény, hogy minden egyes a hálózathoz csatlakozott csomópontnak végre kellene hajtania a műveletet a saját másolatában, majd a törlés kivitelezése után újraépítenie a blokkláncot a törölt adatok nélkül, figyelemmel a közben folyamatosan eszközölt újabb tranzakciókra is. Értelemszerűen minél régebben keletkezett az adat blokkláncban, ez a művelet annál nehezebben és időigényesebben lenne kivitelezhető.⁶³

Amennyiben a törléshez való jog értelmezése kapcsán az EUB eddigi esetjogából indulunk ki, mindenképpen érdemes megemlíteni a Google Spain ügyben 2014-ben hozott ítélet megállapításait. Az ítélet alapján a személyes adatok törlésével „egyenrangú” intézkedésként ítélte meg a bíróság az érintett személyes adatainak eltávolítását a Google keresési felületéről. Ez a művelet ugyan nem járt az eredeti – egy online hírportálon az érintettől közölt – személyes adatok törlésével, viszont a személy nevére (vagy más adataira) való keresés eredményeképpen a Google indexáló szolgáltatása már nem eredményezett találatot. A keresőszolgáltató és az adatokat eredetileg közzé sajtóorgánum közötti kapcsolat megszakítása a releváns adatokra mutató hivatkozások törlése révén így elégséges védelmi intézkedésnek volt tekinthető az ítélet alapján.⁶⁴

⁶⁰ GDPR 17. cikk (2) bekezdés: „Ha az adatkezelő nyilvánosságra hozta a személyes adatot, és az (1) bekezdés értelmében azt törölni köteles, az elérhető technológia és a megvalósítás költségeinek figyelembevételével megteszi az észszerűen elvárható lépéseket – ideértve technikai intézkedéseket – annak érdekében, hogy tájékoztassa az adatokat kezelő adatkezelőket, hogy az érintett kérelmezte tőlük a szóban forgó személyes adatokra mutató linkek vagy e személyes adatok másolatának, illetve másodpéldányának törlését.”

⁶¹ C434/16 sz. ügy Peter Nowak v. Data Protection Commissioner [2017] EU:C:2017:582, para 52.

⁶² Lásd FINCK (52. lj.) 75.

⁶³ Lásd FINCK (52. lj.) 75.

⁶⁴ C-131/12. sz. ügy. Google Spain SL és Google Inc. kontra Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) és Mario Costeja González, [2014], ECLI:EU:C:2014:317.

Igaz, a Google Spain ítélet még a GDPR bevezetése előtt született, azonban annak hatására jött létre a törlési jog egyenrangú alternatívájaként az ún. elfeledtetéshez való jog koncepciója. Ez a rendelet szövegében is visszaköszön, hisz maga a 17. cikk is egymás mellett, már-már szinonimaként utal a két kifejezésre. Nézzük meg, hogy vajon a blokkláncalapú adatkezelések tekintetében a kezelt adat és az ahhoz való hozzáférés megszakítása értelmezhető-e az elfeledtetéshez való jog gyakorlása szempontjából, és megoldást kínálhat-e a törléssel kapcsolatos problémára.

Mivel maguknak az adatoknak a szó szoros értelemben vett törlése (tehát hogy maga az adat tulajdonképpen nem létezik többé) nehezen egyeztethető össze a blokklánc-technológia alapvető ismérveivel, ezért az adathoz való hozzáférés ellehetetlenítése lehet inkább a gyakorlatban is alkalmazható megoldás. A CNIL már korábban hivatkozott blokklánc-iránymutatásában például az adathoz való hozzáférést biztosító privát kulcs törlését (elégetését) hozza mint lehetséges megoldást.⁶⁵ A privát kulcs törlésével az adat megmarad a blokkláncban, azonban az ahhoz való hozzáférési/olvashatósági lehetőség a dekódoláshoz való kulcs hiányában végérvényesen elveszik. A kapcsolat megteremtéséhez való lehetőség végleges törlése tehát az elfeledtetéshez való jog érvényesítését szolgálhatja a blokkláncban.

Ezzel egybevágó vélemények szerint a megfelelő technológiával titkosított olyan személyes adatok, amelyekhez senkinek sincs hozzáférése nem tartoznak többet a GDPR hatálya alá, kvázi elveszítik a rendelet által jelentett jogi garanciákra való érdemességüket.⁶⁶ A titkosítási technológia elavulása és a potenciális újbóli hozzáférés veszélye azonban véleményem szerint újraéleszti a jogi védelmet.

Egy másik lehetőség a szakirodalom által is már említett „felejtő” vagy „rövidített” blokkláncok koncepciójának kidolgozása. Egy ilyen alapon működő adatbázisban a hozzáférési kulcsokat tartalmazó blokkokat folyamatosan különböző hashek használatával újralibrálják egy bizonyos, előre meghatározott idő után, így a hozzáférési lehetőség is elveszik.⁶⁷ Ez tipikusan olyan célú adatkezeléseknél lehet jó megoldás, ahol az adatokat bizonyos idő után automatikusan törölni kellene.

Végül meg kell említeni a személyes adatok „láncon kívüli” („off-chain”) tárolási lehetőségét, ahol a személyes adatokat nem magában a blokkláncban, hanem egy elkülönült adatbázisban tárolják, de kezelésük hash-kulcsok használatával összeköttetésben áll a háttértechnológiát adó alapadatbázissal, amely már blokklánc-alapon működik. A láncon kívüli adatokból való törléssel az alap blokklánc nem változik, csak az azzal összekötött, személyes adatokat is tartalmazó ráépülő adatbázis. Ezzel a megoldással kiküszöbölhető a blokklánc megváltoztatásának nehézsége.⁶⁸

⁶⁵ Lásd CNIL (36. lj.) 8–9.

⁶⁶ Kuan HON W. et. al: „Who is Responsible for ‘Personal Data’ in Cloud Computing? The Cloud of Unknowing, Part 2”, *Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper* No. 77. 2011, 18.

⁶⁷ Giuseppe ATENIESE – Bernardo MAGRI – Daniele VENTURI – Ewerton ANDRADE: „Redactable Blockchain or Rewriting History in Bitcoin and Friends” in *Proceeding of the 2nd IEEE European Symposium on Security and Privacy – EuroS&P 2017*, *eprint.iacr.org/2016/757.pdf*.

⁶⁸ Rosanna MANNAN – Rahul SETHURAM – Lauryn YOUNGE: „GDPR and Blockchain: A Compliance Approach” *European Data Protection Law Review* 3/2019. 423–424.

5. A GDPR MEGFELELŐSÉG NEGYEDIK LÉPCSŐJE: ALAPELVEK ÉS TERVEZÉS

5.1. A BLOKKLÁNC MEGFELELTETÉSE A „CÉLHOZ KÖTÖTTSÉG”, AZ „ADATTAKARÉKOSSÁG” ÉS A „KORLÁTOZOTT TÁROLHATÓSÁG” ALAPELVEINEK

A GDPR 5. cikke sorolja fel azon alapelveket, amelyeknek az adatkezelés során mindvégig meg kell felelnie az adatkezelőnek. Az alapelveknek egyszerre és egymásra tekintettel kell érvényesülniük a teljes adatkezelés során. Az adatkezelő további kötelezettsége a megfelelésen túl, hogy képesnek kell lennie igazolni is azt, hogy megfelel ezen alapelveknek.⁶⁹

A blokkláncon alapuló adatkezelések alapvető megfelelési vizsgálata során a *célhoz kötöttség*, az *adattakarékosság* és a *korlátozott tárolhatóság* egymással is szorosan összefüggő alapelvei állhatnak első ránézésre szöges ellentétben egy ilyen típusú technológiával, ezért a következőkben ezekre kívánok koncentrálni. Az integritás és bizalmas jelleg alapelveinek való megfelelést már korábban bemutattuk (lásd a tanulmány 3. pontját).

A *célhoz kötöttség* alapvető a GDPR úgy fogalmazza meg, hogy a személyes adatok gyűjtése csak meghatározott, egyértelmű és jogszerű célból történjen, és azokat ne kezeljék ezekkel a célokkal össze nem egyeztethető módon.⁷⁰ A 29-es Adatvédelmi Munkacsoport kapcsolódó véleménye szerint a célhoz kötöttség lényege, hogy megakadályozza az adatok olyan célú felhasználását, amelyre az érintettek nem számíthatnak előre, tiltakoznának ellene, vagy az adatok egyébként sem alkalmasak az ilyen célok elérésére.⁷¹ Az alapelv két további részlezből tevődik össze, nevezetesen először a cél meghatározásának kötelezettségéből és másodszor pedig az ezzel összefüggő felhasználás kötelezettségéből.⁷² Az adatkezelési célnak explicit módon előre meghatározottnak és legitimnek kell lennie, az adatok felhasználásának pedig ennek megfelelően kell történniük.

A blokkláncon alapuló adatkezeléssel kapcsolatban felmerülhet kérdésként, hogy vajon mennyiben feleltethető meg a célhoz kötött adatkezelés elvének az az alapvető működési elv, hogy az adatok a velük végzett tranzakciós műveletek kivitelezése után is tárolódnak a blokkláncon, sőt ezekre fűzik fel a további műveleteket is az integritás és biztonság garantálása érdekében. Egyszerűbben: az adatok és az azokkal végzett tranzakciós naplók elvileg a végtelenségig tárolódnak a rendszerben, és ezen keresztül pontosan visszakövethetők az egyes adatkezelési műveletek.

Nagyon fontos előkérdés a blokkláncon alapuló adatkezelés jogszerűségének megítélése szempontjából, hogy a fenti, látszólag készletező adatkezelések vajon mennyire egyeztethetők össze az eredeti adatkezelési céllal.⁷³ Egy blokkláncos adat-

⁶⁹ Lásd PÉTERFALVI–RÉVÉSZ–BUZÁS (32. lj.) 108.

⁷⁰ GDPR 5. cikk (1) bek. b) pont.

⁷¹ 29-es Munkacsoport 3/2013-as véleménye a célhoz kötöttségről (WP203) 11.

⁷² Lásd 29-es Munkacsoport (71. lj.) 3.

⁷³ Lásd FINCK (52. lj.) 65.

kezelés csak akkor felelhet meg a célhoz kötött adatkezelés elvének, ha a céllal összeegyeztethető az ilyen jellegű tárolás. Vannak olyan adatkezelések, amelyek alapvetően nem alkalmasak erre. Például egy, az érintett hozzájárulásán alapuló adatkezelés szinte soha, hiszen a hozzájárulás visszavonása esetén a törlés kivitelezése első ránézésre lehetetlen (de lásd pl. a tanulmány 4.3. pontját!). De olyan jogszabályi felhatalmazáson alapuló adatkezeléseknél, mint például az ingatlannyilvántartás vezetése⁷⁴ vagy a levéltári adatkezelések, már könnyebb a helyzet, hiszen ezeknél a cél valamennyi adat megőrzése és azokkal végzett műveletek pontos és részletes vezetése. Szükségszerű tehát, hogy egy adott blokkláncalapú adatkezelés GDPR-megfelelősége a célhoz kötöttség szempontjából csak esetről esetre ítéltető meg teljes bizonyossággal, és különös figyelmet kell fordítani a megfelelő adatkezelési jogalap kiválasztására is.

A célhoz kötött adatkezelés elvével szorosan összefügg az *adattakarékosság* elve, amely szerint a személyes adatoknak az adatkezelés céljai szempontjából megfelelőnek és relevánsnak kell lenniük, és a szükségesre kell korlátozódniuk.⁷⁵ Az elv gyakorlatilag azt fogalmazza, hogy – a céllal összefüggésben – lehetőleg minél kevesebb személyes adatot kezeljünk, és feleslegesen ne kerüljön sor adatkezelésre.

A blokklánc kapcsán az adattakarékosság elvét elsőre talán nehéz lehet összeegyeztetni azon tulajdonsággal, minthogy az adatbázis folyamatosan növekszik, tartalmazva a valaha elvégzett valamennyi adatkezelési műveletet. A blokklánc replikatív természete szintén problémás, mivel valamennyi csomópont eltárolja az adatbázis teljes másolatát önellenőrzési célokból.⁷⁶ Ezek a felvetések visszavezetnek minket a célhoz kötött adatkezelés elvének való megfeleléshez. Amennyiben a blokklánc-technológia adattárolással kapcsolatos sajátosságai összeegyeztethetőek az előre meghatározott legitím céllal, úgy az adattakarékosság elvének való megfelelés sem lesz többé problémás. Ez persze feltételezi azt, hogy az adatkezelő, ha szükséges, megfelelő „törlési” és anonimizálási eljárásokat implementáljon a blokkláncba. Az adattakarékosságot szintén elősegítheti az adatok láncon kívüli (off-chain) tárolásának lehetősége.

Végül a *korlátozott tárolhatóság* elvéről érdemes szólni, amely szerint a személyes adatok tárolásának olyan formában kell történnie, amely az érintettek azonosítását csak a személyes adatok kezelése céljainak eléréséhez szükséges ideig teszi lehetővé.⁷⁷ Az alapelv az elavult, már semmilyen célból nem használható személyes adatok tárolásának tilalmát fogalmazza meg. Annak érdekében, hogy az adatokat ne tárolják tovább, minthogy az feltétlenül szükséges, az adatkezelőnek törlési vagy rendszeres felülvizsgálati határidőket kell megállapítania.⁷⁸ A blokkláncalapú adatkezelések esetén az adatok eltávolításának lehetősége a protokoll működési sajátos-

⁷⁴ Juliet McMURREN – Andrew YOUNG – Stefaan VERHULST: „Adressing Transaction Costs Through Blockchain and Identity in Swedish Land Transfers” 2018. [blockchan.ge/blockchange-land-registry.pdf](https://blockchain.ge/blockchange-land-registry.pdf).

⁷⁵ GDPR 5. cikk (1) bek. c) pont.

⁷⁶ Lásd FINCK (52. lj.) 68.

⁷⁷ GDPR 5. cikk (1) bek. e) pont.

⁷⁸ GDPR (39) preambulumbekzdés.

ságai miatt alapvetően nem lehetséges. Az alapelv azonban a tárolási idő behatárolását az érintettek azonosítására alkalmas módon való adattárolás szempontjából korlátozza. Az anonimizált adatok tárolására így továbbra is lehetősége van az adatkezelőnek, azonban annak olyan formában kell történnie, hogy biztosan ne lehessen belőlük az érintettekre következtetést levonni, őket a továbbiakban azonosítani. Az ilyen, ténylegesen anonim adatokra az adatvédelmi jogi előírásait többé nem kell alkalmazni.⁷⁹ A megfelelő, naprakész anonimizálási technikák alkalmazásával tehát megfeleltethető a blokkláncalapú adatkezelés is ennek az alapelvnek. Az anonimizálásra az adatokhoz való hozzáférést biztosító privát kulcs visszaállíthatatlan törlése megfelelő módszernek tűnik. Már az Egyesült Királyság Adatvédelmi Biztosa is felhívta a figyelmet a személyes adatok „használaton kívül helyezésére”,⁸⁰ mint a törléssel majdhogynem egyenértékű intézkedésre, ezt pedig az elfeledtetéshez való jog kapcsán már ismertetett uniós bírósági gyakorlat, továbbá a jog létének elismerése a GDPR-ban csak megerősítette. Ezen felül a személyes adatok láncon kívüli tárolása esetén, az off-chain adatbázisból való végleges törlés is megoldást nyújthat a megfelelésre.

5.2. A BLOKKLÁNC MEGFELELTETÉSE A BEÉPÍTETT ÉS ALAPÉRTELMEZETT ADATVÉDELEM ELVÉNEK

A GDPR az adatkezelő és az adatfeldolgozó általános kötelezettségei között említi, hogy az adatvédelmi alapelvnek és a rendelet előírásainak való megfelelés, valamint az érintettek jogainak érvényesülése érdekében különböző garanciákat kell beépíteniük az adatkezelés folyamatába. Ezek a garanciák olyan megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket kell hogy takarjanak, amelyek figyelembe veszik a tudomány és technológia mindenkori állását és a megvalósítás költségeit, továbbá az adatkezelés jellegét, hatókörét, körülményeit és céljait, valamint a természetes személyek jogaira és szabadságaira jelentett, változó valószínűségű és súlyosságú kockázatokat.⁸¹ Az adatkezelőnek megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket kell végrehajtania annak biztosítására, hogy alapértelmezés szerint kizárólag olyan személyes adatok kezelésére kerüljön sor, amelyek az adott konkrét adatkezelési cél szempontjából szükségesek. Ez a kötelezettség vonatkozik a gyűjtött személyes adatok mennyiségére, kezelésük mértékére, tárolásuk időtartamára és hozzáférhetőségre. Ezeknek az intézkedéseknek különösen azt kell biztosítaniuk, hogy a személyes adatok alapértelmezés szerint a természetes személy beavatkozása nélkül ne válhassanak hozzáférhetővé meghatározatlan számú személy számára.⁸² A GDPR ezen előírásait nevezik a beépített és alapértelmezett adatvédelem elvének, melynek funkciója, hogy az adatkezelésre szolgáló rendszerek kialakítása során már alap-

⁷⁹ Lásd 29-es Munkacsoport (53. lj.) 3.

⁸⁰ Information Commissioner's Office: „Deleting Personal Data” 2014. február 26., 4., ico.org.uk/media/for-organisations/documents/1475/deleting_personal_data.pdf.

⁸¹ GDPR 25. cikk (1) bekezdés.

⁸² GDPR 25. cikk (2) bekezdés.

értelmezetten figyelembe vegyék a rendeletnek való megfelelést mind a technikai, mind a szervezési intézkedések szintjén.

Az elvnek való megfelelés a blokkláncalapú személyes adatkezelés tekintetében is természetesen szükséges, így a fejlesztés során mindig alaposan át kell tekinteni, hogy milyen naprakész, a blokkláncra alkalmazható technika és szervezési megoldások érhetők el a piacon. Az adatkezelő kötelezettsége, hogy folyamatosan monitorozza például, hogy a rendszerben korszerű titkosítással biztosítják-e az adatkezelési műveleteket. Ha a céllal összeegyeztethető, úgy megfelelő anonimizálási technikákat használjon, vagy biztosíthassa az érintett tájékoztatásához vagy akár a felejtéshez való jogának hatékony gyakorlását. Ez természetesen nem egyszerű feladat, főleg egy ilyen rohamosan fejlődő területen. Ezért is szükséges lehet már jó előre felmérni, vajon mennyire indokolt és kivitelezhető a blokklánc használata, és arányos-e az általa jelentett kockázatokkal. Erre egy előzetesen elvégzett, a GDPR 35. cikke szerinti adatvédelmi hatásvizsgálat lefolytatása is jó eszközként szolgálhat.

6. ÖSSZEGZÉS: A MEGFELELŐSÉG VIZSGÁLATÁRA SZOLGÁLÓ ELMÉLETI RENDSZER ÉS ELV

Mint láttuk, a blokklánc-technológián alapuló adatkezelés megfeleltethetősége a GDPR előírásainak sok kérdést vet fel, a technológia újdonságából adódóan pedig kevés konkrét megoldás található adatkezelői oldalon. Az elmúlt időszakban jellemzőbb a technológia „tisztas távolságból való szemlélése”, vagy az azzal való kísérletezgetés. Jobban áttekintve az eddigi idevágó irodalmat és cikkeket, számos olyan konkrét fejlesztés képe bontakozik ki előttünk, amelyek jó kiindulási pontot jelenthetnek az olyan adatkezelőknek, akik komolyan gondolják, hogy blokkláncalapú személyes adatkezelést kívánnak kifejleszteni és „élesben” is üzemeltetni. A tanulmány összegzéseként a következőkben ezeket foglalom össze, és kísérlem meg elméleti rendszerbe szervezni.

Kiindulópontként szeretném rögzíteni, hogy a blokkláncot olyan adatkezelési technológiaként azonosítottam, amely működési elveit figyelembe véve önmagában nem lehet alkalmas bármilyen típusú és célú adatkezelés végzésére. A blokklánc használatával kapcsolatban tehát elsősorban olyan adatkezelési célokat szükséges adatkezelői részéről azonosítani, amelyekkel összeegyeztethetőek a technológia sajátosságai. Az alábbi táblázatban a GDPR elemzett alapelveihez és előírásaihoz kísérlek meg hozzárendelni egy-egy azonosított módszert mint a megfelelés kapuját.

A megfelelést előíró jogszabályhely	A felvetett probléma	Lehetséges megoldásokat kínáló elvek és technológiák
Célhoz kötött adatkezelés alapelve ⁸³ GDPR 5. cikk (1) bekezdés b) pontja	A blokklánc a kezelt adatokat és a velük végzett műveletek naplóját időkorlát nélkül tárolja.	Olyan cél meghatározása, amely megfeleltethető a technológia e sajátosságának (pl. egyes állami nyilvántartások) ⁸⁴ „Felejtő” blokklánc ⁸⁵ Hozzáféréshez szükséges privát kulcsok elégetése ⁸⁶ Off-chain adattárolás ⁸⁷
Adattakarékosság alapelve ⁸⁸ GDPR 5. cikk (1) bekezdés c) pontja	A blokklánc a kezelt adatokat és a velük végzett műveletek naplóját időkorlát nélkül tárolja. Valamennyi csomópont eltávolítja a teljes adatbázis másolatát önellenőrzési célból.	„Felejtő” blokklánc Hozzáféréshez szükséges privát kulcsok elégetése Off-chain adattárolás Blokkra csatlakozó adatkezelés ⁸⁹
Korlátozott tárolhatóság alapelve ⁹⁰ GDPR 5. cikk (1) bekezdés e) pontja	Valamennyi csomópont eltávolítja a teljes adatbázis másolatát önellenőrzési célból. A korábban még aktuális adatok tárolása akkor is megvalósul, ha már elavultak, vagy azokra nincs szükség.	„Felejtő” blokklánc Hozzáféréshez szükséges privát kulcsok elégetése Off-chain adattárolás
Integritás és bizalmas jelleg alapelve, az adatkezelés biztonsága ⁹¹ GDPR 5. cikk (1) bekezdés f) pontja és 32. cikke	Az adatokkal végzett műveletek nyilvánosan hozzáférhetőek valamennyi résztvevő számára. Az alkalmazott titkosítás elavulhat és az adatok hozzáférhetővé válhatnak a privát kulcs elégetése után is.	Publikus helyett privát blokklánc üzemeltetés ⁹² Off-chain adattárolás Blokkra csatlakozó adatkezelés Naprakész titkosítás használata és annak felülvizsgálata ⁹³
Az érintett hozzáférési joga ⁹⁴ GDPR 15. cikke	A csomópontok közös adatkezelőnek minősülhetnek (pl. az adatkezelést szabályozó szerződés alapján), az adatokhoz azonban nem férhetnek hozzá valamennyien. Az érintett jogosult viszont bármelyiknél előterjeszteni a hozzáférési kérelmét.	Hatékony belső eljárásrend kialakítása az adatkezelők között az érintetti kérelmek kezelése szempontjából ⁹⁵

⁸³ Lásd erről bővebben a tanulmány 5.1. pontjában foglaltakat.

⁸⁴ Lásd erről bővebben a tanulmány 5.1. pontjában foglaltakat.

⁸⁵ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.3. pontjában foglaltakat.

⁸⁶ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.3. pontjában foglaltakat.

⁸⁷ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.3. és 5.1. pontjaiban foglaltakat.

⁸⁸ Lásd erről bővebben a tanulmány 5.1. pontjában foglaltakat.

⁸⁹ Lásd erről bővebben a tanulmány 1.5. pontjában foglaltakat.

⁹⁰ Lásd erről bővebben a tanulmány 5.1. pontjában foglaltakat.

⁹¹ Lásd erről bővebben a tanulmány 3.1.–3.2. pontjaiban foglaltakat.

⁹² Lásd erről bővebben a tanulmány 1.3. és 4.2. pontjaiban foglaltakat.

⁹³ Lásd erről bővebben a tanulmány 3.2. pontjában foglaltakat.

⁹⁴ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.1. pontjában foglaltakat.

⁹⁵ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.1. pontjában foglaltakat.

A megfelelést előíró jogszabályhely	A felvetett probléma	Lehetséges megoldásokat kínáló elvek és technológiák
A helyesbítéshez való jog ⁹⁶ GDPR 16. cikke	A blokkláncban nem lehet adatokat módosítani, csak újabbakat hozzáfűzni. Az elavult adatokat időkorlát nélkül kezelik az újabb, frissített adattállomány mellett.	Olyan adatkezelési cél meghatározása, amellyel összeegyeztethető az adatok kiegészítése, azok tényleges helyesbítése helyett (pl. egyes állami nyilvántartások) ⁹⁷ Privát blokklánc esetén az adatot tartalmazó blokk újraháshelése ⁹⁸ Off-chain adattárolás
A törléshez („elfeledtetéshez”) való jog ⁹⁹ GDPR 17. cikke	A blokkláncból nem lehet adatokat törölni, csak a hozzáférést korlátozni.	Hozzáféréshez szükséges privát kulcsok elégetése Naprakész titkosítás használata az „elfelejtett adatokhoz” való hozzáférés kizárása érdekében ¹⁰⁰ Off-chain adattárolás „Felejtő” blokklánc
A beépített és alapértelmezett adatvédelem elve ¹⁰¹ GDPR 25. cikk	Egy publikus blokkláncban az adatok (akár pszeudonim formában) bárki számára hozzáférhetők. A blokklánc-technológia gyorsan fejlődik, új innovatív megoldások merülhetnek fel a piacon az adatvédelem garantálására.	Publikus helyett privát blokklánc üzemeltetés Periodikusan át kell tekinteni, hogy milyen naprakész, a blokkláncra alkalmazható technika és szervezési megoldások érhetők el a piacon. ¹⁰²

A fentiekben összefoglaltam az egyes, a tanulmányban kiemelt problémák megoldására jelenleg is alkalmazható elveket és technológiákat. Természetesen a technológia fejlődése révén újabb adatvédelmet elősegítő megoldások láthatnak napvilágot, illetve korábbiak avulhatnak el. Ezért is fontos az adatkezelő részéről a fejlesztések nyomon követése és az alkalmazott módszerek frissítése.

A konkrét megoldásokat áttekintve, visszatérve a tanulmány elején felvetett gondolatmenetre, egy általánosabb elvet is szeretnék felállítani a blokkláncon alapuló személyes adatkezelések kapcsán. Mint látjuk, a blokk mint adattárolási egység bármilyen (digitalizálható) személyes adatot, információt tartalmazhat a lánchoz való hozzáadásának pillanatában. A kezelt adat, információ jellegének csak a meghatározott cél szabhat határt.

⁹⁶ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.2. pontjában foglaltakat.

⁹⁷ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.2. pontjában foglaltakat.

⁹⁸ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.2. pontjában foglaltakat.

⁹⁹ Lásd erről bővebben a tanulmány 4.3. pontjában foglaltakat.

¹⁰⁰ Lásd erről bővebben a tanulmány 3.2. pontjában foglaltakat.

¹⁰¹ Lásd erről bővebben a tanulmány 5.2. pontjában foglaltakat.

¹⁰² Lásd erről bővebben a tanulmány 5.2. pontjában foglaltakat.

A blokkláncban végzett adatkezelés működési elveinek kialakítása azonban már jóval az adatok hozzáadása előtt elkezdődik. Az adatkezelő és az adatfeldolgozó feladata, hogy már a működés kialakítása során figyelemmel kísérje az adatvédelmi megfelelést.

Az adatvédelmi megfelelés pedig visszaköszön a már éles rendszer működésében, hiszen a blokklánc az adatok és a velük végzett műveletek tárolása során egyfajta lenyomatként szolgál. Az adatokkal végzett műveletek kitörölhetetlen lenyomata jelenti azokat a mintázatokat, amelyek vizsgálata kapcsán megállapítható az adatvédelmi jognak történő megfelelés. Hangsúlyozom, hogy ezek a mintázatok a blokklánc valamennyi, a csomópontok által kezelt kópiákban rendelkezésre állnak, ezért azokat „kollektív adatkezelési mintázatoknak” tekinthetjük. A mintázatok lenyomata pedig akkor is rendelkezésre áll, ha egyébként maguknak a személyes adatoknak a kezelése egy elkülönült adatbázisban, off-chain megoldásokat alkalmazva történik.

A blokkláncalapú adatkezelést az emberi elméhez hasonlítva azt mondhatjuk, hogy az egyes, konkrét személyes adatokat tároló csomópontok jelenthetik az egyén tudata által tárolt információkat. Az adatkezelés közös, kollektív mintázatainak megléte valamennyi csomópont részéről pedig az ember biológiai és társadalmi fejlődése során kialakult közös viselkedésmintákat. Egy elsöre távolinak tűnő hasonlattal élve: a pszichoanalitikus iskola képviselői közül Carl Gustav Jung mutatott rá az emberi szellemtörténetben bizonyos archetipikus képekre, metaforák azonosságára és ismétlődésére az egyes kultúrákban, amelyeket az emberiség „kollektív tudattalanjának” részeként jellemez, és amelyek az egyéni gondolkodás- és viselkedésmintákban is visszaköszönhetnek.¹⁰³

A blokk így önmagában valóban „tabula rasa” annak megszületése pillanatában, azonban abban csak az adatkezelő által megtervezett kollektív adatkezelési mintázatok alapján történhet a tényleges adatkezelés. Ez a tervezési folyamat pedig – a beépített és alapértelmezett adatvédelem elve alapján is – csak a vonatkozó jogszabályok tiszteletben tartásával történhet. Ezen követelményt neveztem el a kollektív adatkezelési mintázatok elvének. Az absztrakt, jogi megfelelést garantáló mintázatoknak az első blokk létrejöttékor kell leképeződniük, hogy utána a lánc épülésével továbbterjedjenek az adatbázis épülésével valamennyi blokkban és a blokklánc valamennyi kópiájában. Talán nem véletlenül nevezik a blokkláncalapú rendszerekben az első blokkot „genesis-blokknak”, hiszen ez teremti meg a rendszer működésének alapjait.

A tanulmány zárásaként szeretném hangsúlyozni, hogy ezen követelményrendszer felállítására a jelenlegi technikai fejlettséget mutató, általam ismert szinten került sor. A jövőbeni fejlődés irányait tekintve – további kutatások alapjául szolgálva – sor kerülhet akár az itt lefektetett kijelentések felülvizsgálatára, kiegészítésére is.

¹⁰³ C. G. JUNG: *Az archetipusok és a kollektív tudattalan* (Budapest: Scolar Kiadó 2017).

KECSKÉS GÁBOR*

AZ AUTONÓM JÁRMŰVEK JOGI KÉRDÉSEINEK NEMZETKÖZI KONTEXTUSA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÖRNYEZETJOGI VETÜLETEKRE**

Jelen tanulmány az intelligens rendszerek körébe tartozó önvezető (pontosabb elnevezéssel: autonóm) járművek által kizárólagosan érintett nemzetközi közjogi, azon belül is elsősorban a környezetjogi, fenntarthatósági aspektusokkal foglalkozik. A nemzetközi közjogi szabályozás (mint döntően államok közötti, állami szuverenitáson alapuló joganyag) természetesen nem vagy csak igen áttételesen foglalkozhat egy ipari fejlesztési és így az állam mint szuverén exkluzív hatókörétől eltérő tárgykörrel, azonban a technológiai fejlődés már a nemzetközi közjogi kereteket sem hagyja érintetlenül. Ennek oka egyrészt az, hogy több állam felismerte, az ipari fejlesztések terén szerezhető gazdasági és az ezzel járó geopolitikai, katonai, stratégiai egyéb előny erőteljesen összefügg szuverenitás-gyakorlásuk kérdésével, másrészt az ipari fejlesztések által kínált eredmények, előnyök (pl. kibertérben elkövetett harcászati célú vagy kulcsfontosságú sérülékeny infrastruktúrák elleni cselekmények) a klasszikus nemzetközi közjog szinte valamennyi jogintézményére kihatnak.

A tanulmány röviden érinti a mesterséges intelligenciák, ezen belül is az önvezető járművek és a nemzetközi közjog releváns részterületeit, közös metszéspontjait, ahol az új technológiák mind műszaki, mind jogi kihívások elé állítják a nemzetközi közösséget. A tanulmány a nemzetközi közjogi problémátérkép felvázolása után kiemelt figyelmet szentel az önvezető járművek szerepének a nemzetközi közösség legnagyobb kihívásainak, azaz az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) által a 2015 és 2030 közötti időszakra kijelölt Fenntartható Fejlődési Célok megvalósításában.

1. BEVEZETŐ

Már a bevezetés elején megfogalmazandó egyértelmű tézis, miszerint a vezető nélküli járművek problémája egyelőre még nem tartozik szorosan a nemzetközi közjogi szabályozási tárgykörökhöz.¹ Érdemes számba venni ugyanakkor, hogy a nemzetközi jogalkotás milyen lépésekkel járulhat hozzá az autonóm járművek szabályozásának

* PhD, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 9026 Győr, Áldozat u. 12. E-mail: kecskes.gabor@tk.mta.hu.

** Jelen tanulmány a 129018. számú, „A jogrendszer reagálóképessége 2010–2018” című NKFIH pályázat keretében készült; a Mesterséges Intelligencia Nemzeti Laboratórium támogatásával jelent meg.

¹ Ellentétben a nemzetközi magánjoggal, amelynek keretében az önvezető járművek által okozott károk határon átlépő jellege például kulcskérdésnek tűnik, amennyiben több állam jogát érinti például a baleseti károkozás, és több állam joga között kollízió van a felelősség megállapítását illetően.

kérdésköréhez, mert legalábbis az elgondolások szintjén már az autonóm közlekedési eszközök egyes nemzetközi közjogi területre gyakorolt hatásának vizsgálata felmerült.² Jelen írás felsorolja tehát azokat a területeket, amelyeket a leginkább áthatnak a technológiai fejlődés által indukált új eszközök, és kitér a nemzetközi környezetjogi, talán legmarkánsabb és leginkább kézzelfogható előnyökre, amelyeket az intelligens közlekedési eszközök mozdíthatnak elő.

A közlekedés kérdésköre az ENSZ környezetjogi vonatkozású, a 2015-ben megfogalmazott Fenntartható Fejlődési Céljaihoz kapcsolódó egyik legfontosabb téma-terület. Ez a munka tehát alapvetően problématerkép az autonóm járművek által potenciálisan érintett nemzetközi közjogi területekről, részletesebben pedig a nemzetközi környezetjogi, elsősorban a Fenntartható Fejlődési Célokkal összefüggő kérdésekre fókuszáló írás. A nemzetközi magánjogi és különösen az uniós jogi lépésekre ez a tanulmány csupán érintőlegesen utal, mivel ezek is kívül esnek az elemzés megközelítésének nemzetközi közjogi fókuszán. Az intelligens infrastruktúra és az ezáltal is érintett adatvédelmi, „privacy” típusú vagy a nemzetközi szállítmányozás kérdéskörébe tartozó, alapvetően belső jogi vagy nemzetközi magánjogi kérdésekkel ez a tanulmány nem foglalkozik, azok kívül esnek a szűken vett nemzetközi közjogi területek fókuszán.

A bevezetésben fontos leszögezni, hogy mivel az autonóm járművek, közlekedési eszközök közúti forgalomban való részvétele – legalábbis nyílt pályán – egyelőre egyetlen állam teljes területén sem engedélyezett, mi több, inkább becsléseken alapuló adataink is elsősorban az iparilag fejlettebb és motorizáltabb államokból származnak, következésképpen sok az utópisztikus megfontolás, így a kutatás keretei is eleve behatároltak.

2. AZ AUTONÓM JÁRMŰVEKRŐL ÁLTALÁBAN

Az autonóm járműveket³ a robotizáció és a közlekedést érintő gyors technológiai fejlődés egyik szimbólumaként ismerjük. Ma már szinte közhelyszámba megy az Autóipari Mérnökök Társaságának (*Society of Automotive Engineers – SAE*) hat, azaz öt+egy szintet magában foglaló szakmai standardja, amely az automatizáltsá-

² A munka szerzőjének elgondolása az, hogy ez a közeljövőben könnyen megváltozhat, és az intelligens rendszerek, az automatizáció okozta kihívások egyre inkább mozgatórugóivá válnak a nemzetközi (közjogi) jogalkotásnak.

³ A témáról ld. bővebben az első áttekintő források közül: HONG CHENG: *Autonomous Intelligent Vehicles. Theory, Algorithms, and Implementation* (London: Springer 2011) 152., RONALD JURGEN (szerk.): *Autonomous Vehicles for Safer Driving* (Pennsylvania, SAE International 2013) 131., GEREON MEYER – SVEN BEIKER (szerk.): *Road Vehicle Automation* (London: Springer 2014) 261., DOROTHY GLANCY: „Autonomous and Automated and Connected Cars – Oh My! First Generation Autonomous Cars in the Legal Ecosystem” *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, 2015/2. 619–691., ALEX GLASSBROOK: *The Law of Driverless Cars: An Introduction* (London: Law Brief Publishing 2017) 156., CESARE BARTOLINI – TAMÁS TETTAMANTI – ISTVÁN VARGA: Critical Features of Autonomous Road Transport from the Perspective of Technological Regulation and Law, *Transportation Research Procedia* 2017. 791–798., ÁGNES JUHÁSZ: The Regulatory Framework and Models of Self-driving Cars. *Zbornik radova*, 2018/3. 1371–1389.

gi szintek (voltaképpen az autonóm rendszerek működésének szintjei) szerint kategorizálja a járműveket.⁴

Az Autóipari Mérnökök Társaság 2014-es jelentésében definiálta a gépjárművek automatizáltságának szintjeit.⁵ Ezek a következők:

- *0. szint: nincs automatizáltság*, ahol a jármű teljes mértékben emberi irányítás alatt áll;
  - *1. szint: gépjárművezetés támogatása*, a kormányzási vagy fékezési/gyorsítási művelet támogatásával/átvételével;
  - *2. szint: részleges automatizáltság*, ahol a gépjárművezetést támogató rendszer egyszerre veheti át, vagy működtetheti biztonságosabban a kormányzási és fékezési/gyorsítási műveleteket;
  - *3. szint: feltételes automatizáltság*, ahol a szoftver működteti az összes dinamikus vezetési műveletet, szükség esetén a humán vezető beavatkozik, vagy átveszi a vezetést;
  - *4. szint: magas szintű automatizáltság*, ahol szoftver működteti az összes dinamikus vezetési műveletet, még akkor is, ha a járművezető nem megfelelően reagál egy beavatkozási kérésre;
  - *5. szint: teljes automatizáltság*, ahol a jármű vezető nélkül is képes a közlekedésben való részvételre, minden útviszonyt és környezeti körülményt képes kezelni.
- Noha még mindig egy állam belső kizárólagos szabályozási joghatósága alá tartozik az autonóm járművek engedélyezésének kérdése, mára már a nemzetközi jogalkotástól sem áll teljesen távol ez a kérdéskör. Ha nemzetközi szerződésekben való szabályozását nézzük, akkor leginkább a *közúti közlekedésről szóló 1968-as bécsi*

⁴ Az államok szabályozási megoldásaiban további felosztási megoldás bontakozik ki, aszerint, hogy a szabályozás engedélyezi-e i) a *közúti forgalomban való részvételt* (szinte csak az Egyesült Államok egyes szövetségi államaiban van ilyen jelenleg) és a ii) *tesztpályás* (számos állam területén működik már, ez azonban kevés jogi problémát okoz, hiszen elkerült, e célra épített pályán tesztelik), illetve a iii) *közúti teszttüzemet* (több uniós tagállamban, így például hazánkban is).

Elmondható, hogy a járművek két kategóriája (nyílt pályás vagy zárt pályás) esetében utóbbi, azaz a zárt pályás járműveknél – kijelölt pályán közlekedő tömegközlekedési eszközök, például metró – ez már évek, évtizedek óta működő technológiai megoldás. Nyílt pályás, azaz előre ki nem jelölt nyomvonalon haladó járműveknél a közúti forgalomban ezek használata még nem valósult meg, leginkább csak föderális államok egyes tagállamaiban (pl. az Amerikai Egyesült Államokon belül Arizona, Észak-Karolina, Florida, Georgia, Kalifornia, Michigan és Ohio) van erre lehetőség, illetve rendkívül sok államban folyik a tesztüzem erre a célra kialakított tesztpályákon. 2017 folyamán azonban az Egyesült Államok Kongresszusa törvénymódosítással változtatott egy szövetségi közlekedési hatóság magasan automatizált járművekre vonatkozó hatáskörein (ún. SELF DRIVE Act). *H. R. 3388, To amend title 49, United States Code, regarding the authority of the National Highway Traffic Safety Administration over highly automated vehicles, to provide safety measures for such vehicles, and for other purposes.* 7 September 2017. www.govtrack.us/congress/bills/115/hr3388.

⁵ Ld. SAE J3016: Taxonomy and Definitions for Terms Related to On-Road Motor Vehicle, Automated Driving Systems, www.sae.org/news/press-room/2018/12/sae-international-releases-updated-visual-chart-for-its-%E2%80%9CLevels-of-driving-automation%E2%80%9D-standard-for-self-driving-vehicles.

Magyarul ld. HORVÁTH Márton Tamás – TETTAMANTI Tamás – VARGA István: „Az autonóm járműforgalom modellezhetősége mikroszkopikus forgalomszituációs szoftverben” *Közlekedéstudományi Szemle* 2018/2. 34–44.

egyezmény és annak 2016-os módosítása jelzi az államok bizonyos fokú elfogadó hozzáállását az önvezető járművek kérdésében.⁶ Az 1968-as szerződés parciális módosítása – amely már nem vár el állandó emberi ellenőrzést a gépjármű működtetése során – 2016. március 23-ától hatályos az ezt aláíró államok vonatkozásában. A módosítást kezdeményező Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország és Olaszország indoklása szerint a közúti közlekedésben akkor lehetséges autonóm rendszer, ha

- a szabályozás megfelel az ENSZ égisze alatt született közlekedési rendelkezéseknek, például előírásoknak (ld. 79-es számú, többször módosított előírás);⁷
- a vezető által felülírható és kikapcsolható („*superior role of the driver is a guiding principle*”), amely alól viszont vannak kivételek (pl. fékezési asszisztencia, vészfékezés esetében, illetve fékezési manőverek esetében megkezdett folyamatnál ez nem kapcsolható ki);
- ezek a rendszerek sem arra valók, hogy a józan belátási képességgel rendelkező, felelős vezető szerepét kiiktassák, hiszen a vezető felelőssége a jármű működésének figyelemmel kísérése és ellenőrzése, azaz *csak segíti, és nem pótolja a vezetőt, az emberi tényezőt.*

Jól látható tehát, hogy a vezető kulcsszerepének és végső beavatkozási lehetőségének meghagyásával a nemzetközi szerződés módosítása már lehetővé teszi a közúti forgalomban az egészen magasan automatizált jármű (kb. ez az Autóipari Mérnökök Társaságának klasszifikációja szerint a negyedik szint) részvételét is.

Az államközi viszonylatok tekintetében – noha nem klasszikusan nemzetközi jogi terület – feltétlenül érdemes kiemelni, hogy az Európai Unió 2030-ig szóló autóipari stratégiája⁸ is kiemelt szerepet szán az autonóm járműveknek, és a nagy autóipari szereplők (elsősorban egyes uniós államok, illetve főként az USA, Japán, Kína, Dél-Korea és India) releváns szabályaival, trendjeivel is számol. Ezek közül talán az EU-nak (tagállami szinten biztosan) van a legkonkrétabb és leghatékonyabb fenntarthatósági, környezetvédelmi szabályozási rendszere, és az Európai Unió ambiciózus klímavállalásai körébe illeszti az autonóm járművek támogatását.⁹ A klímasemlegesség és mesterséges intelligencia kapcsán az Európai Unió Tanácsa az Unió jövője szempontjából kiemelt jelentőségű két innovációs témát tárgyalt részlete-

⁶ Hazai kihirdetését ld. az 1968. évi november hó 8. napján Bécsben aláírásra megnyitott Közúti Közlekedési Egyezmény kihirdetéséről szóló 1980. évi 3. törvényerejű rendelet, különös tekintettel a közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. törvényre és az ezt módosító jogszabályokra, így a legutóbbi 2017. évi XV. törvény rendelkezéseire.

⁷ *Agreement Concerning the Adoption of Harmonized Technical United Nations Regulations for Wheeled Vehicles, Equipment and Parts which can be Fitted and/or be Used on Wheeled Vehicles and the Conditions for Reciprocal Recognition of Approvals Granted on the Basis of these United Nations Regulations.* E/ECE/324/Rev.1/Add.78/Rev.4 November 2018, www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/main/wp29/wp29regs/2018/R079r4e.pdf.

⁸ *GEAR 2030 Strategy 2015–2017 – Comparative analysis of the competitive position of the EU automotive industry and the impact of the introduction of autonomous vehicles.* Final report (September 2017), www.gws-os.com/downloads/ET0417526ENN.en.pdf.

⁹ Az Európai Parlament számára is készült tanulmány a témában, ezt ld. itt: *Research for TRAN Committee – Self-piloted cars: The future of road transport?* Study requested by the European Parliament’s Committee on Transport and Tourism. www.europarl.europa.eu/supporting-analyses.

sen. A mesterséges intelligencia hatásai és a klímabarát gazdaság megvalósításában egyaránt szerepet játszhatnak a következő generációs autópári technológiák, így elsősorban az önvezető járművek. A klímabarát gazdaság vonatkozásában a Tanács részletesen foglalkozott az Európai Bizottság „Tiszta bolygót mindenkinek” című anyagával,¹⁰ annak iparági szakpolitikai kérdéseivel. A Tanácsban részt vevő miniszterek egyöntetűen prioritásként fogalmazták meg az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését. Ennek kapcsán egyetértésre jutottak, hogy „*a dekarbonizált, decentralizált és digitalizált energia, a hatékonyabb és fenntartható akkumulátorok, a rendkívül hatékony alternatív erőátviteli rendszerek, az összekapcsoltság és az önvezető gépjárművek lehetővé teszik a közúti közlekedés dekarbonizációját, és összességében olyan jelentős előnyökkel járnak, mint a tiszta levegő, a csökkent zajszint és a balesetmentes közlekedés, valamint ezekből származó előnyök származnak az állampolgárok egészsége és az európai gazdaság szempontjából.*”¹¹

Ezek alapján elmondható tehát, hogy az Unió évtizedes becslések és előrejelzések során is számol az autonóm járművek kérdésével, amelyet a tagállamok uniós jogforrások (döntően rendelet és irányelv), nem pedig klasszikus nemzetközi jogi jogforrások útján szabályoznak a közeljövőben.

3. INTELLIGENS RENDSZEREK ÉS NEMZETKÖZI KÖZJOG – PROBLÉMATERKÉP

Az autonóm közlekedési eszközök és intelligens rendszerek – természetükből fakadóan – elsődlegesen a hadijogot, nemzetközi büntetőjogot, humanitárius jogot, emberi jogokat és környezetjogot érinthetik a nemzetközi közjogi normák rezsimjében. Ezen belül kiemelt figyelmet kaphat a nemzetközi büntetőjog kérdésköre, hiszen az autonóm járművek, intelligens rendszerek (általában a mesterséges intelligencia, például a kibertérben) képesek államhatárokon átnyúló rosszhiszemű cselekményeket véghezvinni. Fontos és releváns ugyanígy a jövőben a hadviselés szabályainak kérdése az intelligens rendszerek (fegyverek) tekintetében, amely minden bizonynyal a konvencionális és nem konvencionális fegyverek közötti különbségtételre is kihathat.¹² A nemzetközi felelősséget tekintve a jogszerű és jogellenes magatartással okozott károk miatti nemzetközi felelősség is felmerülhet, de ez is leginkább nemzetközi magánjogi kontextusban, mivel az állam felelősségét aligha vetheti fel egy autonóm jármű által okozott kár. Az állam szerve, például hadserege által engedélyezett autonóm fegyver jelentős károkozása azonban már felvetheti a(z állam)

¹⁰ *Tiszta bolygót mindenkinek. Európai hosszú távú stratégiai jövőkép egy virágzó, modern, versenyképes és klímasemléges gazdaságról.* Brüsszel, 2018. november 28. COM(2018) 773 final, eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0773&from=EN.

¹¹ Uo. 12.

¹² Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy néhány állam fenntartása kizárja a nem konvencionális fegyvereket (amelyekbe végső soron az új technológiai megoldások fegyverként való alkalmazása is beleérthető) a humanitárius jogi szerződések, így áttételesen pedig a tiltott fegyverek alkalmazási köréből.

nemzetközi felelősség(ének) kérdését. A jogellenes cselekmény által okozott károkért való felelősség megállapítása viszont a nemzetközi jogban nagy nehézségekbe ütközik, hiszen még aláírt és hatályba lépett szerződés sincs a felelősség megállapíthatósága kérdésében.¹³

A hadijogi, fegyveres konfliktusokban alkalmazott autonóm fegyverek kapcsán megállapítható, hogy a kérdéskörnek csak nagyon távoliak a releváns kapcsolódási pontjai az autonóm járművek kérdésköréhez, ugyanakkor igen fontos és hasznos analógiák, amikor bizonyos gépi automatizmusok mint államközi szabályozási tárgykörök jelennek meg.¹⁴ Ha gépi automatizmusokra épülő, autonóm rendszerekről esik szó, akkor szinte valamennyi magyarázat és kommentár hangsúlyosan szól az etikai kérdések figyelembevételéről is, hiszen a katonai szükségszerűségi és humanitárius megfontolások mellett az etikai megfontolások figyelembevétele is szükséges. Ezen etikai szempontrendszer figyelembevétele ugyanakkor szinte lehetetlennek tűnik az algoritmusokon nyugvó, sokszor öntanulásra is alkalmas, de emberi érzelmekre aligha képes gépi automatizmusok esetében.¹⁵ A nemzetközi jog az automata eszközök általi hadviselés szempontjából volna alkalmazható erőltetett analógiával, de a hadijog szabályai olyan *lex specialis* jelentenek, amelyek ki tudják iktatni a hagyományos fegyverekre vonatkozó szabályoknak a technológiai újdonságokra történő alkalmazását. Ezenkivül a vezető nélküli járművek problémája tehát továbbra sem kifejezetten nemzetközi közjogi szabályozási tárgykör, ezért – jelenlegi ismereteink szerint – végső soron ezek nemzetközi közjogi relevanciája elhanyagolható.¹⁶

¹³ Kizárólag egy Tervezet született az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága révén. A Tervezetet az ENSZ Közgyűlése több ízben is a kormányok figyelmébe ajánlotta, azonban eddig ez semmilyen eredményt nem hozott, mivel az azóta eltelt lassan két évtized folyamán egyszer sem volt érzékelhető az államok részéről való kodifikációs szándék. *2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, International Law Commission. United Nations, legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

¹⁴ Ld. bővebben: Robin GEISS: *The International-Law Dimension of Autonomous Weapons Systems* (Berlin: Friedrich Ebert Stiftung 2015), library.fes.de/pdf-files/id/ipa/11673.pdf, Charles Jr. DUNLAP: „Accountability and Autonomous Weapons: Much Ado about Nothing?” *Temple International and Comparative Law Journal* 2016/1. 63–76., Shane HARRIS: „Autonomous Weapons and International Humanitarian Law or Killer Robots Are Here. Get Used to It” *Temple International and Comparative Law Journal* 2016/1. 77–83.

¹⁵ Erről ld. például a magyar szakirodalomból: PUSZTAHELYI Réka: Bizalmunkra méltó MI – A mesterséges intelligencia fejlesztésének és alkalmazásának erkölcsi-etikai vonatkozásairól. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica* 2019/2. 97–120.

¹⁶ Alan BACKSTROM – Ian HENDERSON: „New Capabilities in Warfare: An Overview of Contemporary Technological Developments and the Associated Legal and Engineering Issues in Article 36 Weapons Reviews” *International Review of the Red Cross* 2012. 483–514. Ld. továbbá: International Committee of the Red Cross: „Statement at the CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapon Systems”, (17 April 2015), [www.unog.ch/80256EDD/006B8954/\(httpAssets\)/E2917CC32952137FC1257E2F004CED22/\\$file/CW+Meeting+of+Experts+ICRC+closing+statement+17+Apr+2015+final.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD/006B8954/(httpAssets)/E2917CC32952137FC1257E2F004CED22/$file/CW+Meeting+of+Experts+ICRC+closing+statement+17+Apr+2015+final.pdf); International Committee of the Red Cross: „Report of the ICRC Expert Meeting on Autonomous weapon systems: technical, military, legal and humanitarian aspects in Geneva”, (26–28 March 2014), www.icrc.org/eng/assets/files/2014/expert-meeting-autonomous-weaponsicrc-report-2014-05-09.pdf; International Panel on the Regulation of Autonomous Weapons: „Focus on Technology and Application of Autonomous Weapons”, 2017, www.ipraw.org.

Egyesek szerint a nemzetközi humanitárius jog és az emberi jogok fejlesztéséhez is nagymértékben hozzájárulhatnak az intelligens, autonóm rendszerek, mások viszont azzal érvelnek, hogy éppen az ilyen rendszerek szükségszerűen „dehumanizációs” célokat valósítanak meg, amelyek például éppen az emberi jogok eszmekörével homlokegyenest ellentétesek.¹⁷ Az autonóm járművek éppen az idősek, fogyatékkal élők közlekedésben való részvételét is képesek biztosítani, egyenlő esélyeket teremtvén mindenkinek a forgalomban való részvételre. Mi jelenthet többet az egyénhez fűződő emberi jogok garantálásakor, tekintve, hogy a technológiai újítások képesek az emberek közötti esélyegyenlőséget mesterségesen biztosítani?

A nemzetközi befektetési és beruházási kérdések körében is felmerül, hogy az intelligens rendszerek, így az autonóm járművek kérdése is a nemzetközi köz- és magánjog eme, igencsak felívelőben lévő ágába tartozik, mivel az államok számára fontos nagy infrastrukturális és közlekedési projektekhez szorosan kapcsolódnak. Ugyan a befektetési és beruházási joganyag természetéből faladóan inkább (nemzetközi) magánjogi természetű, azonban az államok aktív szerepvállalása e téren – gyakorta éppen szuverenitásuk birtokában és azt előtérbe helyezve – szükségszerűvé teszi, hogy a nagy ipari beruházások, innovatív ötletek megvalósítását is vizsgálhassuk már a nemzetközi közjogi jogi rezsimben.

Nemcsak az államok és az ipar szereplői aktívak azonban, hanem az innovatív, fenntartható és környezetbarát jövő érdekében a nemzetközi közösségben az ENSZ – a Nemzetközi Távközlési Egyesület mint szakosított intézmény égisze alatt, kiegészülve tudósokkal és ipari szereplőkkel – immáron több éve találkozókát szervez (AI for Good Global Summit)¹⁸ a mesterséges intelligencia fenntarthatóságot elősegítő szerepéről, amelyeken kiemelt figyelmet kapnak a mesterséges intelligencia Fenntartható Fejlődési Célokot szolgáló műszaki alkalmazásai. Ezzel összhangban az ENSZ regionális Európai Gazdasági Bizottsága több, mint ötven éve létrehozta a járműszabályozások egységesítéséért felelős világforumot (*World Forum for the Harmonization of Vehicle Regulations*), amely keretrendszereket dolgoz ki a környezetbarátabb és biztonságosabb járművek technikai fejlesztése érdekében, 2014 óta pedig az önvezető járművek speciális szabályozási keretrendszerén is dolgozik.¹⁹

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága a Nemzetközi Távközlési Egyesülettel együttesen szervezi a *Future Networked Car* eseménysorozatot, amely évről évre az ipar szereplőivel együttesen az autóipar újabb generációnak etikai, fejlesztési és

org/state-of-technology; Jeffrey THURNHER: „The Law That Applies to Autonomous Weapon Systems” *American Society of International Law Insights* 2013. 17. www.asil.org/insights/volume/17/issue/4/law-applies-autonomous-weapon-systems.

¹⁷ Philip ALSTON: „Lethal Robotic Technologies: The Implications for Human Rights and International Humanitarian Law” *Journal of Law, Information and Science* 2011. 35–60.; Peter ASARO: „On banning autonomous weapon systems: human rights, automation, and the dehumanization of lethal decision-making” *International Review of the Red Cross* 2012. 687–709., Marco SASSÖLI: „Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified” *International Law Studies*, 2014. digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=ils, Frank SAUER: „Autonomous Weapons Systems. Humanising or Dehumanising Warfare?” *Global Governance Spotlight* 2014/4. 1–4.

¹⁸ Lásd: aiforgood.itu.int.

¹⁹ Lásd: www.unece.org/automated-vehicles.html.

fenntarthatósági szempontjait vitatja meg. A fenti két testület továbbá rendszeresen szervezi az *Egyesülve az Okos Fenntartható Városokért kezdeményezést (United for Smart Sustainable Cities initiative)* és ennek platformját, amelynek munkájában tizenhat ENSZ-ügynökség is részt vesz.

Jól látható tehát, hogy ugyan egyelőre még inkább csak szakemberek, tudósok bekapcsolása révén, de az Egyesült Nemzetek Szervezete mint globális nemzetközi szervezet is elkezdett hangsúlyosan foglalkozni a kérdéssel. Véleményem szerint nem kétséges az sem, hogy a fórumok, projektek, hálózatok sikere, újításai ismeretében a jövőben az ENSZ égisze alatt már államok közötti, legmagasabb szintű kezdeményezések és konkrét lépések várhatók.

4. AZ AUTONÓM JÁRMŰVEK ÉS A NEMZETKÖZI KÖRNYEZETJOG KAPCSOLÓDÁSA – A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSI CÉLOK ELÉRÉSE

2015 óta számos írás született arról, hogy a felgyorsuló technológiai fejlődés közepette, az éppen akkoriban elfogadott fenntarthatósági célokra figyelemmel az autonóm járművek kérdéskörét a környezetvédelem szolgálatába kell állítani, elősegítendő a biztonság és a környezet állapotának fejlődését.²⁰ Ezen kívül Jonathan Zasloffnak az autonóm járműveknek a klímaváltozás elleni küzdelemben betöltött szerepéről szóló írása,²¹ illetve Sharlene McEvoy tanulmánya²² jelenti számomra a kiindulópontot az autonóm járművek és a nemzetközi környezetjogi vállalásokat tekintve. Mindegyik szerző közérthetően és meggyőzően érvel az autonóm járművek által kínált technológiai újítások környezetbarát jellegéről.

Egészen bizonyos tehát, hogy a fenntarthatósági szempontú, az éghajlatváltozás elleni küzdelem és a környezetvédelem szintjének javítását célzó egy lehetséges eszközként lehet vizsgálni a technika legújabb vívmányait, így a vezető nélküli járművek kérdéskörét is. A nemzetközi környezetjog aktuális kérdéseire nagy befolyást gyakorol a technológiai fejlődés, mivel a legégetőbb kérdések közül az éghajlatváltozás, a károsanyag-kibocsátás, a nanotechnológiai, a mélytengeri bányászat, az űrtechnológiák kérdéseiig bezárólag jelen vannak az intelligens technológiai megoldások. Mi több, éppen ezek azok a területek, amelyek az államok számára kiemelten fontosak (akár gazdasági, akár geopolitikai érdekből is), és a leginkább igénylik az autonóm és intelligens rendszerek, például a mesterséges intelligencia és a magasfokú robotizáció alkalmazását.

A gazdasági és az ökológiai szempontok kölcsönös figyelembevételét garantálni

²⁰ Howard LEARNER: Autonomous Vehicles: Can They Improve Safety and Accelerate Environmental Progress? *ENO Transportation Weekly*. August 2016, elpc.org/tag/driverless-cars/.

²¹ Jonathan ZASLOFF: What Will Driverless Cars Do To The Climate? A Formidable Challenge for Policymakers and Modelers. *Berkeley Law, Legal Planet, Insights and Analysis*, 2015, <http://legalplanet.org/2015/05/07/what-will-driverless-cars-do-to-the-climate/>.

²² Sharlene McEvoy: „A Brave New World: The Environmental and Economic Impact of Autonomous Cars” *Modern Environmental Science and Engineering* 2015/1. 1–7.

kívánó fenntartható fejlődés elvének²³ története, „kálváriája” talán közismert. 1992-től, a Rio de Janeiróban rendezett Környezet és Fejlődés Világkonferencia után szinte valamennyi világkonferencián (pl. Johannesburgban 2002-ben), találkozóknál próbálták az állami vezetők és/vagy tudós szakemberek megtölteni az elvet valódi tartalommal. De ezek csak messzebb vitték a nemzetközi közösséget a remélni vágyott megoldástól, voltaképpen egy egységes értelmezési alaptól. Az elvnek ma már i) társadalmi, ii) gazdasági és iii) környezeti vetülete, pillére is van, azonban az államok szintjén az elv megvalósítása jelentős különbségeket mutat, például a környezeti és a gazdasági érdekek összehangolása tekintetében a prioritás kérdésében.²⁴

A 2000-es évben, egyfajta évezredfordulós ünnepi vállalásként az ENSZ keretében fogadta el 189 állam a másfél évtizedre, 2015-ig tervezett Millenniumi Fejlesztési Célok (*Millennium Development Goals – MDGs*),²⁵ amely egy rendkívül általános és önellentmondásoktól sem mentes, 8 fő célt (*goal*) érintő vállalás, egyfajta ünnepélyes politikai program volt. A célok megfogalmazói az egyes célokhoz rendelt megoldási lehetőségeket, részcélokat (*target*) is kiemelték. Ám a célok meglehetősen általánosak, ráadásul nem is kötelező erejűek voltak, végül a Millenniumi Fejlesztési Célok kudarcát az ENSZ részéről idejekorán felismerték, így a 2015 utáni időszakra szólóan új programalkotás került napirendre.

2015-ben, a Millenniumi Fejlesztési Célok kudarcát követően szintén az ENSZ égisze alatt készült el a Fenntartható Fejlődési Keretrendszer,²⁶ amelyet valamennyi ENSZ-tagállam (2015-ben ez 193 állam) elfogadott. Itt a Millenniumi Fejlesztési Célok mintájára a 2030-ig megvalósítandó Fenntartható Fejlődési Célok (*Sustainable Development Goals – SDGs*) határozták meg, amelyek filozófiája hasonlít a másfél évtizeddel ezt megelőzően elkészült „elődjére”. A továbbra is holisztikus szemléletű, még *soft law*-nak is kevés és inkább csak politikai célokként értelmezhető általános globális vállalások most már 17 fő célt (*goal*) és jelentősen megnövelt számú, összesen 169 részcélt (*target*), valamint ezekhez kapcsolódóan 232 indikátort jelentettek.²⁷ Ezek megvalósítása természetesen 2030-ig esedékes, de azt sajnos való-

²³ Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága 1987-es *Közös jövőnk* c. jelentéséből megismerhetjük, a fenntartható fejlődés egy olyan (gazdasági, társadalmi) fejlődés, amely „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket.” *Közös jövőnk* c. jelentés. *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, 1987, sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf.

²⁴ Magyarország fenntartható fejlődési stratégiáját ld.: *Országgyűlés 18/2013. (III. 28.) OGY határozata a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról*, www.parlament.hu/documents/1238941/1240162/Nemzeti+Fenntarthat%C3%B3+Fejl%C5%91d%C3%A9si+Keretstrat%C3%A9gia.

Ld. még: *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2016*. Központi Statisztikai Hivatal, 2017. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/fenntartfej/fenntartfej16.pdf>.

²⁵ *United Nations Millennium Declaration*, G.A. Res. 55/2, U.N. GAOR, 55th sess., Supp. No. 49, 4, U. N. Doc. A/55/49 (2000).

²⁶ Ld. *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. G.A. Res. 70/1, U.N. GAOR, 70th Sess., U.N. Doc. A/RES/70/1 (2015).

²⁷ A célok a politikai üzenetet jelentik, a részcélok a megvalósítás lehetséges módjait, míg az indikátorok részcélonként 1 és 3 közötti számban a megfelelőségi, hatékonysági mutatót képesek mérni. 2015-ben a 70/1. számú határozatában az ENSZ Közgyűlése szakértői testületet hozott létre az indi-

színüsíteni lehet egy évtizeddel a program vége előtt, hogy néhány kivételtől eltekintve²⁸ ezek végrehajtása messzemenően elmarad az elvárttól.

Az autonóm járművek általános előnyei közé sorolható, hogy egyrésztől kényelmesebbé, egészségesebbé²⁹ és hatékonyabbá teszik az életet, másrésztől egy teljesen automatizált rendszerben, hatalmas és precízen összehangolt hálózatban minimálisra csökken a balesetek száma. Az autonóm járművek által kínált előnyök közé sorolható még általában az intelligens tervezés révén az innovatív tömegközlekedés és a legrövidebb (és költséghatékonyabb) út egyszerűbb, algoritmus általi megtalálása, amely az üzemanyag- és károsanyag-kibocsátás csökkentésében játszik kulcsszerepet.³⁰

A közlekedés mint kiemelt terület csupán két fejlődési cél alá rendelt indikátor vonatkozásában kap említést explicit módon. Az ENSZ Közgyűlés 71/313. számú határozata (*Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development*) által jelzett indikátorok között tehát csak két helyen, meglehetősen általános formulaként fordul elő a közlekedés kérdése. A 9. cél (*Ipar, innováció és infrastruktúra*) keretében a részcélok közé tartozik az alkalmazkodó infrastruktúra kiépítése, átfogó és fenntartható iparosodás megteremtése, valamint az innováció támogatása.

Globálisan az üvegházhatású gázok kibocsátásáért egyébként 14%-ban a közlekedés felelős, az Amerikai Egyesült Államokban ez például önmagában 27%-ért felelős, ahogyan a szám hasonló az Európai Unió területén is (26%).³¹ Nem kétséges,

kátorok kérdésének kezelésére (Inter-agency and Expert Group on SDG Indicators, IAEG-SDGs – unstats.un.org/sdgs/iaeg-sdgs/). Ld.: *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. Ennek tevékenységét az ENSZ Közgyűlésének 2017. július 6-án elfogadott határozata részletezi. Ld. *Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development*. G.A. Res. 71/313. U.N. GAOR, 71st Sess., U.N. Doc. A/RES/71/313 (2017).

²⁸ Ezen kevés kivételek körébe sorolható feltétlenül a 2015-ben aláírt párizsi klímavédelmi megállapodás következő évben történő hatálybalépése, a ratifikációk kiemelkedően magas száma. Hasonló szerződéses elköteleződésre a nemzetközi környezetjogban aligha látunk példát. Azonban ez is csak az „elméleti elköteleződést” jelenti, a gyakorlati megvalósításban már korántsem teljes a siker, noha az államok egy része kifejezetten igyekszik eme vállalásokat teljesíteni. Hollandiában például már bírósági döntés is született arról, hogy az államon számon lehet kérni a párizsi klímamegállapodás végrehajtását. A döntés elérhető itt (hollandul): www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/klimaatzaak-urgenda, hivatalos angol nyelvű összefoglalását ld.: www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Nieuws/Paginas/Dutch-State-to-reduce-greenhouse-gas-emissions-by-25-by-the-end-of-2020.aspx.

²⁹ Erről ld. különösen: Gerry VAN SCHALKWYK – Jennifer MINDELL: „Current issues in the impacts of transport on health” *British Medical Bulletin* 2018/1. 67–77. A szerzőpáros 5 előnyt és 1 hátrányt említ az egészségügyi hatások körében: *előnyök*: 1. mentális egészség (kényelemérzet); 2. stressz és zajszennyezés csökkentése; 3. balesetek számának csökkenése; 4. fogyatékkal élők/idősek helyzetének segítése, szociális kapcsolatainak növelése; 5. a depressziós kitettséget nagyban erősíti a közúti forgalomban elszenvedett napi stresszhelyzetek sokasága. *Hátrány*: 1. elkényelmesít, kevesebb mozgásra ösztönöz.

³⁰ Jeffery GREENBLATT – Susan SHAHEEN: „Automated Vehicles, On-Demand Mobility, and Environmental Impacts” *Curr Sustainable Renewable Energy Reports* 2015/2. 74–81., Daniel FAGNANT – Kara KOCKELMAN: „The travel and environmental implications of shared autonomous vehicles, using agent-based model scenarios” *Transportation Research Part C Emerging Technologies* 2014. 1–13. és McEvoy: *A Brave New World*.

³¹ FLEISCHER Tamás: Mobilitás, szolgáltatás, fenntarthatóság. www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf19/siofok_MOBILITAS-SZOLGALTATAS-FENNTARTHATOSAG_190516.pdf.

hogy egy hálózati alapú algoritmus az okos útvonaltervezés révén rövidebb és költséghatékonyabb utakat képes megvalósítani. Autonóm járművekkel 2030-ig jelentős visszaesés várható az üvegházhatású gázok csökkentésében (mérőföldenként akár 90%-kal), hibrid autókhoz képest is kb. 70%-kal.³² Az automatizált rendszerek, ezeken belül is az autonóm járművek 2050-re 80%-kal csökkenthetik az üvegházhatású gázok kibocsátását. Ellenkező esetben, *car sharing* vagy elektromos autó forradalom hiányában pedig 50%-kal nőne a szén-dioxid-kibocsátás.³³

A közlekedés mint kiemelt terület másodízben a 11. cél (*Fenntartható városok és közösségek*) rész céljai között szerepel nevesítve, így a fenntartható, befogadó, biztonságos és alkalmazkodó városok és emberi települések megvalósítása a fő cél. Ezen rész célokhoz tartozó, közlekedéshez szorosan kapcsolódó indikátorok szerint 2030-ra az utak biztonságát kell elsődlegesen fejleszteni, például a tömegközlekedés hozzáférhetőségének és kényelmének javításával, különösen odafigyelve a kiszolgáltatott helyzetben lévők, illetve a nők, gyerekek, fogyatékkal élők, valamint az idős személyek helyzetére.

Nem nehéz belátni ugyanakkor, hogy az autonóm járművek által kínált előnyök szinte valamennyi 2015-ös Fenntartható Fejlődési Cél vonatkozásában értelmezhetőek, mivel a hatékonyabb és intelligens tervezéssel a károsanyag-kibocsátás csökkentését és több ember közlekedésben való kényelmesebb részvételét teszik lehetővé.

Határozottan azt gondolom, hogy a fenntarthatóság absztrakt fogalmának megfejlesztéséhez, kialakításához akár globális, akár regionális, akár állami szinten közelebb juthatunk, ha például a vezetési rendszerek és ezek településekre, a globális klímára gyakorolt hatásairól elmélkedünk. Az univerzális ENSZ, a regionális Európai Unió, valamint egyes államok autópiacon vonatkozó anyagainak, szabályainak vizsgálata *de facto* egyszersmind a fenntarthatósági, közelebről a klímavédelmi szempontok analizisét is jelenti, hiszen – mint az a fentiekből is kiderült – a globális üvegházhatású gáz-kibocsátás számottevő részéért, azaz globálisan 14%-ért, az Egyesült Államokban 27%-ért, az EU szintjén pedig 26%-ért maga a közlekedés felelős.

Tézisként talán úgy fogalmaznám meg az önvezető járművek előnyeit, hogy eme járművek:

- képesek hatékonyabb tervezéssel gyorsabban, gazdaságosabban haladni, kevesebb üzemanyagot használni;
- kevesebb balesetet és kevesebb stresszhelyzetet eredményeznek az utakon;
- megfelelő algoritmus segítségével nem okoznak forgalmi akadályokat, dugókat, hiszen egy integrált rendszer képes lenne ezt kezelni a hálózatba bekapcsolt nagyszámú önvezető járművel;
- a tömegközlekedés új fajtáját, válfaját képesek létrehozni (modern telekocsi), amely az autók számát újra csökkenti;

³² Ld.: Jeffery GREENBLATT – Samveg SAXENA: „Autonomous taxis could greatly reduce greenhouse-gas emissions of US light-duty vehicles” *Nature Climate Change* 2015/5. 860–863.

³³ Lewis FULTON – Jacob MASON – Dominique MEROUX: *Three Revolutions in Urban Transportation*. Institute of Transportation Studies. University of California, Davis, Research Report UC-DITS-RR-17-03, 2017, steps.ucdavis.edu/wp-content/uploads/2017/05/STEPS_ITDP-3R-Report-5-10-2017-2.pdf.

- kevesebb parkolóhely és éles forgalmi helyzet miatt egy urbanus településen kevesebb helyet, teret kell hagyni a járműveknek, így a helykihasználás, „kiszöldítés” létező opció lehet a felszabadult területeken;
- a fény- és zajszennyezés csökken.

5. KONKLÚZIÓ

Összességében tehát leszögezhető, hogy az ipari fejlődés, gazdasági és közlekedési preferenciák (amelyek mögött az államok ipari, ökológiai megfontolásait is megtaláljuk) olyan belső jogi kérdésekké váltak, amelyek alapvetően befolyásolják az államok nemzetközi kapcsolataikban, egyes szerződések teljesítése kapcsán tanúsított magatartásait. Így ezek tárgyalásától ma már nem zárkozhat el a nemzetközi közjog tudománya sem.

A tanulmány következtetései, ha éppen nem is futurisztikusak, de tele vannak bizonyos fokú bizonytalansággal. Az elején leírtak szerint egy éppen aktuálisan elismert műszaki-technikai specifikációval, inkább csak tesztüzemben kipróbált autonóm vezetési rendszereknek a teljesen általános ökológiai vállalásokkal való összevetése óvatosságra inti a szerzőt a tézisszerű, a bizonyosság legmagasabb fokát elérő konklúziók levonásában. Bizonyosan állítható ugyanakkor, hogy az államok innovációs érdekei, a lakosságot a tudományos fantasztikum szintjén egészen biztosan élénken érdeklő autonóm vezetési rendszerek talán arra is jók, hogy eme szempontok megjelenítésével a mégoly’ bizonytalan környezetvédelmi vállalásokat is komolyabban vegyék az államok és általában a piaci szereplők. Jelen sorok szerzője tehát tisztában van azzal, hogy a munka megállapításainak javarésze csak olyan (társadalmi, műszaki és jogi) környezetben érvényes, amikor is a világ közútjain forgalomban lévő önvezető járművek száma számottevően megelőzi a nem önvezető járművek számát.

A legnagyobb kérdés azonban önmagában ez a tényező, azaz az összehangoltság és az autonóm járműveknek a közúti forgalomban részt vevő gépparkban betöltött aránya szükséges a hatékonysághoz, az előnyök realizálásához, és hogy ezt a közvélemény miként fogadja el. Eszerint az autonóm járművek előnyei csak és kizárólag akkor jelentkeznek, ha a közúti közlekedésben részt vevő járművek túlnyomó többsége (illetve utópisztikusan azt mondhatjuk: az összes) önvezető, másrésről a hálózatot irányító algoritmusokhoz való hozzáférés révén adatvédelmi aggályok jelentkezhetnek, illetve eme hozzáférés súlyos, tömeges bűncselekmények elkövetésének veszélyét hordozza magában.³⁴

A fentiekből is látszik tehát, hogy a közlekedés és ezen belül is az autonóm járművek kérdésköre az államok szuverenitásán alapuló, nemzetközi közjogi jogalkotás külön tárgyát még semmi esetre sem képezi, azonban az egyes területeken (hadijog,

³⁴ Egy kutatás meggyőzően igazolja egyébiránt, hogy az önvezető járművek társadalmi elfogadottságát inkább pszichológiai, mintsem technológiai félelmek gátolják, nehezítik. Erről ld.: Azim SHARIFF – Jean-François BONNEFON – Iyad RAHWAN: „Psychological roadblocks to the adoption of self-driving vehicles” *Nature Human Behaviour* 2017/1. 2–4.

humanitárius jog, emberi jogok, környezetjog, beruházásokat érintő normák, nemzetközi szervezet és egyéb, nem állami szereplők tevékenységének összefüggései) már érdemben foglalkoznak a mesterséges intelligencia, az intelligens közlekedési rendszerek kérdésével. Az ENSZ 2030-ig megvalósítandó Fenntartható Fejlődési Céljai közül számos célt és eszközt a mesterséges intelligencia nagyban segíti, így az összehangolt műszaki rendszerek jogi szabályozásai eme célok elérését is szolgálják.

A kérdésfeltevés azonban most még leginkább az, hogy az eme technológiai innovációk még a jelenlegi jogi keretekbe illeszthetők, vagy pedig *sui generis* jogalkotást igényelnek, mert meghaladják a nemzetközi közjog és a nemzetközi szerződések (pl. hadijogi szabályok) jelenleg ismert dogmatikáját. A válasz az utolsó kérdésre most egyértelműen az, hogy még kezelhető a kérdéskör a jelenlegi szerződéses, jogdogmatikai keretek között, azonban éppen a technológiai fejlődés sajátossága, a mesterséges intelligencia öntanulási képessége az, amely elhozhatja annak lehetőségét, hogy ez a közeljövőben gyökeresen megváltozzon.

MEZEI KITTI*

A MODERN TECHNOLÓGIÁK KIHÍVÁSAI A BÜNTETŐJOGBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KIBERBŰNÖZÉSRE**

Jelen tanulmány célja, hogy – a teljesség igénye nélkül – vizsgáljon egyes aktuális büntetőjogi kérdéseket a modern technológiákkal kapcsolatban, különös tekintettel a kiberbűnözésre. Napjainkra az innovációknak köszönhetően az információs társadalomban felgyorsult a technológiai fejlődés, amely a bűnözés természetére egyaránt lényeges és maradandó hatást gyakorol. Új típusú bűncselekmények jelennek meg, illetve a hagyományos deliktumok átalakulnak. Ma már az elkövetés eszközeként akár egy algoritmusnak vagy egy autonóm járműnek is szerep juthat. Az új informatikai eszközök – mint például az Internet of Things (IoT) – is könnyedén válhatnak a hackertámadások célpontjává. Az online közösségi oldalakon nagy mennyiségű személyes adatot osztanak meg nap mint nap. A kriptovalutákkal összefüggésben elkövetett bűncselekmények egyre nagyobb számban jelennek meg. Mindez a büntetőjog számára is kihívást jelent, ezért a tanulmány az ezekkel kapcsolatos visszaéléseket kívánja bemutatni.

BEVEZETÉS

Nem túlzás azt állítani, hogy a technológiai innováció mindannyiunk életét érinti. Ez a dinamikus fejlődés a jogrendszert is folyamatos kihívások elé állítja, ezért szükséges, hogy az új technikai újításokkal kapcsolatban felmerülő jogi kérdésekre, problémákra reflektálni tudjunk. Mindez azért is különösen fontos, mert az egyes társadalmi és gazdasági folyamatok egyre inkább függenek az információs rendszerektől, valamint meghatározhatják a gazdasági szereplők versenyképességét.¹ Az információs társadalom egyik jellemzőjévé vált az infokommunikációs eszközök számának, sokféleségének a növekedése és használatuk széles körű elterjedése.²

A gyors ütemű informatikai fejlődés nyilvánvaló előnyei mellett (például széles körű kommunikációs lehetőséget nyújt, illetve az információkhoz könnyű és azonnali hozzáférést biztosít stb.) megvannak a maga veszélyei is, hiszen lehetőséget

* PhD, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; egyetemi adjunktus, Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Jog Tanszék, 1117 Budapest, Magyar tudósok körútja 2. E-mail: mezei.kitti@tk.mta.hu.

** Jelen tanulmány a 129018. számú, „A jogrendszer reagálóképessége 2010–2018” című NKFIH pályázat keretében készült; a Mesterséges Intelligencia Nemzeti Laboratórium támogatásával jelent meg.

¹ PINTÉR Róbert: „Információ- és hálózatgazdasági alapok” in NEMESLAKI András (szerk.): Információs társadalom (Budapest: Dialog Campus 2018) 17–19.

² KINCSEI Attila: „Technológia és társadalom az információ korában” in BALOGH Gábor (szerk.): Az információs társadalom (Budapest: Gondolat 2007) 47.

teremt a bűnözés eddig ismeretlen formái számára. Éppen ezért a kiberbűnözés jelenti napjaink egyik legnagyobb kihívását. Az új technológiák megjelenése (például mobilinformatikai és okoseszközök, Internet of Things³, mesterséges intelligencia), a megvalósítható funkciók bővülése, illetve az információs hálózatok használatának elterjedése magukkal hozzák az újabb elkövetési módokat, illetve büntetendő cselekmények körét.⁴ A tisztán informatikai bűncselekményeken kívül, amelyek kizárólag a digitális környezetben követhetők el (például hacking, adatmanipuláció, számítógépes vírusok), ma már szinte bármelyik hagyományos bűncselekmény (például csalás, zsarolás, pénzmosás) is elkövethető az információs rendszerek használatával, a hálózatra csatlakozva. Mindez kihívások elő állítja mind a jogalkotást – a büntetőjogi szabályozást tekintve –, mind a jogalkalmazást a büntetendő magatartások minősítéseinek kérdésében.

Az internetnek számos olyan jellemzője van, amelyek egyben a használatával összefüggő visszaélések térnyerésére, illetve a bűncselekmények hatékonyabb elkövetésére is lehetőséget teremtenek. A hálózatra csatlakozott eszközök és felhasználók száma évről évre növekvő tendenciát mutat.⁵ Mivel egy egész világra kiterjedő hálózatról van szó, amely azonnali és valós idejű kapcsolatteremtést tesz lehetővé, a kiterjedt online jelenlét miatt tömeges informatikai támadás történhet. Mindennek lényege az elektronikus formában megjelenő nagy mennyiségű adat („Big Data” jelenség)⁶. Az internet ennél fogva speciális, de egymással összefüggő tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek egyúttal megkönnyíthetik a különféle bűncselekmények elkövetését, azonban már egy új szintéren.

Az internet globális jellege a határon átívelő bűnözést segíti. Az elkövetők a világ bármely pontján kereshetnek célpontokat, illetve sebezhetőségeket, és ehhez még arra sincs szükségük, hogy az elkövetéskor fizikailag akár egy országon belül tartózkodjanak; bűnözői infrastruktúrájukat is különböző államokból irányíthatják. Ez pedig olyan összetett joghatósági és illetékeségi kérdéseket vet fel a büntető eljárásjogban, amelyek a mai napig megválaszolatlanok.

Az interneten egyben lehetséges decentralizált és rugalmas hálózatok létrehozásai, amelyek az elkövetők laza szerveződését segítik elő, például egymás között megoszthatják a szakmai tudásukat és jártasságukat, valamint az általuk kifejlesztett technikai eszközöket. Az internet egyben kommunikációs csatorna is, amely a

³ Az „Internet of Things”, vagy rövidítve „IoT”, mellyel a mindennapjainkban használt – gyakran „okos” elnevezésű – eszközök az interneten keresztül is elérhetők, és képesek egymással akár önállóan is kommunikálni. Ennek a kommunikációnak a motorja az ún. M2M (machine-to-machine) technológia, ami olyan adatáramlást jelent, amely emberi közreműködés nélkül, gépek között zajlik. A kommunikáció minden olyan gép között létrejöhet, amely a megfelelő technológiával (érzékelőkkel, hálózati csatlókkal) van ellátva ahhoz, hogy csatlakozzon a rendszerhez.

⁴ NAGY Zoltán András: *Bűncselekmények számítógépes környezetben* (Budapest: Ad Librum 2009) 23–24.

⁵ Lásd a statisztikát ehhez az Európai Unióban: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals.

⁶ A „Big Data” kifejezés az interneten megjelenő hatalmas mennyiségű adatmennyiségre utal, amely új társadalmi jelenségeként a jogalkotást és a jogalkalmazást is kihívások elé állítja. ZÖDI Zsolt: „Jog és jogtudomány a Big Data korában” *Állam- és Jogtudomány* 2017/1. 95., valamint ehhez részletesen lásd még ZÖDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog* (Budapest: Gondolat Kiadó 2018) 221–240.

különböző bűncselekmények elkövetésében is fontos szerepet tölthet be. A kiberbűnözés ennek következtében napjainkra profitorientált, szolgáltatásalapú üzleti modellé nőtte ki magát, amelynek motorját az online feketegazdaság adja (például Darknet fórumok),⁷ ahol a különböző kibertámadásokat elősegítő eszközök és egyéb illegális szolgáltatások is elérhetők. Emellett az internet relatív névtelenséget biztosít, és ezt a bűnelkövetők fokozhatják a különböző titkosítást és anonimitást biztosító technológiák használatával, amelyek alkalmasak a személyazonosság elrejtésére. Ezért a szervezett bűnözés,⁸ de a terrorizmus képviselői is előszeretettel használják az internetet, legyen szó illegális online kereskedelemről vagy propagandaterjesztésről, emellett kibertámadásokkal is bővült az eszköztáruk.⁹

Azzal, hogy a sértettekkel távoli kapcsolatfelvételt garantál, az internet megszünteti azokat a szociális akadályokat is, amelyekkel az elkövetőknek a valóságban, akár személyes találkozáskor kellene szembenézniük. Az ilyen típusú bűnözésre magas látencia jellemző, mert a gyanútlan felhasználók sokszor nem is észlelik, hogy bűncselekmény áldozatává váltak, és nem jelentik az esetet a hatóságoknak (például bankkártya-visszaélések, pénzintézetek ellen intézett támadások), amely tovább nehezíti a felderítést.

Az információs rendszerek segítségével könnyedén lehet végrehajtani adat- vagy programmanipulációt minimális költségek mellett, mert az információ elektronikus megjelenítésének köszönhetően lehetőség van az adatok másolására minőségi veszteség nélkül, valamint módosítására anélkül, hogy annak látható nyoma lenne.

Az online környezet lehetővé teszi az automatizált műveleteket, amelyek rendkívül gyorsan, jelentős kárt tudnak okozni, mivel egy rosszindulatú program képes sokszorozítani önmagát, és akár több millió rendszert megfertőzni egyidejűleg (lásd WannaCry zsarolóvírus), vagy egy botnet-hálózat¹⁰ segítségével az elkövetők nagy-

⁷ A Darknet elosztott, anonimitást biztosító, titkosított hálózat a Deep Weben belül, ami kizárólag speciális szoftverek használatával érhető el, mint például a The Onion Routerrel (TOR), I2P-vel vagy Freenettel, amelyeket magasfokú titkosítással láttak el. A bűnelkövetők kihasználják ezeket, mert a használatuk révén könnyedén el tudják rejteni a személyazonosságukat, az internetes forgalmukat és a szerverük helyét. A digitális feketegazdaság középpontját a Darknet-fórumok jelentik, amelyek a különböző illegális termékek és szolgáltatások színteréül szolgálnak (pl. crimeware, kábítószerek, gyermekpornográf tartalmak stb.). Lásd MEZEI Kitti: „A szervezett bűnözés az interneten” in MEZEI Kitti (szerk.): A bünygyi tudományok és az informatika. (Budapest–Pécs: PTE ÁJK–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont 2019) 137–143.

⁸ Lásd a kiberbűnözés és a szervezett bűnözés kapcsolatáról bővebben SIMON Béla – GYARAKI Réka: „Kiberbűnözés” in Kiss Tibor (szerk.): Kibervédelem a bünygyi tudományokban (Budapest: Dialog Campus 2020) 95–119.

⁹ A szakirodalom is részletesen foglalkozik már a kiberterrorizmus kérdéseivel: NEPARÁCZKI Anna Viktória: „A kiberterrorizmus büntető anyagi jogi megítélése” *Ügyészek Lapja* 2020/1. 71–85., DORN-FELD László: „Kiberterrorizmus – A jövő terrorizmusa?” in Mezei Kitti (szerk.): A bünygyi tudományok és az informatika (Budapest–Pécs: PTE ÁJK–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont 2019) 46–63.; illetve Szabó Imre: „Az informatikai terrorizmus veszélyei” *Belügyi Szemle* 2011/2. 5–20.

¹⁰ A felhasználó tudta nélkül megfertőzött információs rendszereket, amelyek távolról irányíthatók, zombinak nevezik. Másik elnevezésük a robot és network szavak összevonásából eredő „botnet”, amely a több bot összekapcsolásával keletkezett hálózatot jelenti. A botnet-hálózat tagjait a fertőzött zombieszközök alkotják. Ez a hálózat pedig alkalmas arra, hogy az eszközök számítási kapacitását és sávszélességet kihasználva például DDoS-támadást, avagy túlterheléses támadást indít-

szabású támadásokat tudnak végrehajtani, amely akár az adott rendszer teljes leállításához is vezethet.¹¹

A kiberbűnözés által okozott kár 2017-ben 600 milliárd dollár volt a különböző sértetti köröknél (pl. vállalatok, pénzüzetek, kormányzati szervek stb.), és a szakértők szerint ez 2021-re megduplázódik.¹² Úgy gondolom, mindez rávilágít arra, hogy mekkora lehetőség rejlik a modern technológiák által nyújtott előnyök bünelkövetési célú felhasználásában, ugyanakkor mekkora veszélyt és kockázatot hordoz a felhasználókra nézve.

A KIBERBŰNÖZÉS FOGALMI MEGHATÁROZÁSA

A kibertér (cyberspace) kifejezést William Gibson amerikai író alkotta meg az 1982-ben megjelent „Burning Chrome” című novellájában, amely később a *Neuromancer* című regénye által vált ismertté. Gibson a kibertér elnevezést használta a globális számítógépes hálózatra, amely összeköti az embereket, a számítógépeket és az információforrásokat. Az ebből képzett angolszász cybercrime nyomán honosodott meg az általunk használt kiberbűnözés szó. A cybercrime elnevezés használata napjainkban széles körben elterjedt, különösen a nemzetközi szakirodalomban, de például a Számítástechnikai bűnözésről szóló egyezmény¹³ (a továbbiakban: Budapesti egyezmény) is ezt alkalmazza (Convention on Cybercrime). Tanulmányomban az informatikai bűnözést és kiberbűnözést mint szinonim fogalmakat használom, mert ezek a szakirodalomban elfogadottak. Fontos azonban megjegyezni, hogy a kiberbűnözésnek még nincs általánosan elfogadott és egységes jogi definíciója.

A recens nemzetközi szakirodalomban több szerző is, így Jonathan Clough,¹⁴ Peter Grabosky¹⁵ és Susan W. Brenner¹⁶ is a kiberbűnözésre mintegy gyűjtőfogalomként tekint, amelynek két fő kategóriája különböztethető meg: az egyik azon deliktumok csoportja, amelyek kizárólag információs rendszerekkel (például számítógépekkel, azok hálózatával vagy egyéb információs és kommunikációs technológiák – IKT – használatával) követhetők el. Jellemzően az ilyen bűncselekmény tárgya az információs rendszer. Ez a tisztán informatikai bűncselekmény vagy kiberbűncselekmény, az ún. cyber-dependent crime (például számítógépes vírusok használata, hacking stb.). A második, tágabb kategóriába tartoznak azok a hagyományos bűncselekmé-

sanak. GYÁNYI Sándor: „A botnetek, a túlterheléses támadások eszközei” *Magyar Rendészet* 2013. Különszám 24.

¹¹ Bert-Jaap Koops: „The Internet and its Opportunities for Cybercrime” *Tilburg School Legal Studies Paper Series* No. 2011/9. 740–741.

¹² McAfee: „Economic Impact of Cybercrime – No Slowing Down” *Report* February 2018. www.mcafee.com/enterprise/en-us/assets/reports/restricted/rp-economic-impact-cybercrime.pdf.

¹³ Az Európa Tanács Budapesten, 2001. november 23-án kelt Számítástechnikai bűnözésről szóló egyezménye, amelyet a 2004. évi LXXIX. törvénnyel hirdettek ki Magyarországon.

¹⁴ Jonathan CLOUGH: *Principles of cybercrime* (Cambridge University Press 2014) 10–11.

¹⁵ Peter GRABOSKY: *Cybercrime* (London: Oxford University Press 2016) 8–9.

¹⁶ Susan W. BRENNER: *Cybercrime – Criminal Threats From Cyberspace* (Santa Barbara, CA: Praeger 2010) 39–47.

nyek, amelyeket az információs rendszerek felhasználásával követnek el, mint például a csalás, zsarolás, gyermekpornográfia, szerzői jogi jogsértések, zaklatás és még sorolhatnánk. Ez az ún. cyber-enabled crime esetköre, amikor az információs rendszer a bűncselekmény elkövetésének az eszköze.¹⁷

Mindezekre tekintettel megállapítható, hogy a kiberbűnözés esetén egyrészt olyan új típusú bűncselekményekről beszélhetünk, amelyek kizárólag az információs rendszerek segítségével követhetők el, és olyan speciális védett jogi tárgyakkal rendelkeznek, mint amilyen az információs rendszer vagy adat. Másrészt idetartoznak azok a hagyományos bűncselekmények is, amelyek sokkal könnyebben elkövethetők az új eszközök segítségével. E meghatározást használja a hazai szakirodalom is.¹⁸

A MODERN TECHNOLÓGIÁK LEGNAGYOBB VESZÉLYE: A KIBERTÁMADÁS

A hálózati összekapcsoltság a termékek és szolgáltatások egyre növekvő számának központi elemévé vált. Ez a jellemző megkérdőjelezi a biztonság hagyományos koncepcióját, mivel a hálózati összekapcsoltság közvetlenül veszélyeztetheti a termék biztonságát, és közvetett veszélyt is magában hordozhat, amennyiben feltörhető, ami további biztonsági kiberfenyegetésekhez vezet, és ez érinti már a felhasználók biztonságát is.¹⁹ Éppen ezért az elkövetők a különböző IoT-eszközök sebezhetőségét keresik²⁰, például routereket, biztonsági kamerákat vagy akár az okostelevíziókat és egészségügyi berendezéseket veszik célba egy-egy kibertámadás során. A „meghackelt” IoT-eszközöket pedig jogsértő cselekményekhez használják fel, mert álta-

¹⁷ CLOUGH (15. lj.) 10–11. A „cyber-related crime” elnevezést használja az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériuma, amikor a hagyományos bűncselekmény elkövetésének eszköze a számítógép, míg a *Budapesti egyezmény* is utal arra, hogy azon bűncselekményeket foglalja magában, amelyeket a számítógép használatával követnek el. Lásd ehhez U. S. DEPARTMENT OF JUSTICE: *The National Information Infrastructure Protection Act of 1996, Legislative Analysis*, 1996, illetve COUNCIL OF EUROPE: Explanatory Report to the Convention on Cybercrime. *European Treaty Series* – No. 185. 2001. 79. cikk.; Éves jelentéseiben (*Internet Organised Crime Threat Assessment*) az Europol is azonos jelentéstartalommal használja ezeket a fogalmakat, de részben eltérő elnevezéssel, így a *cyber-dependent crime*-ot, valamint a *cyber-facilitated crime*-ot.

¹⁸ Lásd erről bővebben: NAGY Zoltán: „A számítógépes környezetben elkövetett bűncselekmények kodifikációjáról de lege lata – de lege ferenda” *Belügyi Szemle* 1999/11. 16–27.; SZATHMÁRY Zoltán: *Bűnözés az információs társadalomban – Alkotmányos büntetőjogi dilemmák az információs társadalomban* (Pécs: PTE ÁJK 2012) 79–80.; valamint PARTI Katalin – KISS Tibor: „Az informatikai bűnözés” in BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KERESZSI Klára – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológia* (Budapest: Wolters Kluwer 2017) 491–493.; SZABÓ Imre: „Informatikai bűncselekmények” in DÓSA Imre (szerk.): *Az informatikai jog nagy kézikönyve* (Budapest: Complex 2008) 547.; valamint VARGA Árpád: „Az informatikai bűnözés fogalmi meghatározása, csoportosítása és helye a hazai jogfejlődésben” *In Medias Res* 2019/1. 145–167.

¹⁹ Erre figyelmeztet többek között az Európai Bizottság által elfogadott Fehér könyv is a mesterséges intelligenciáról, amely az új technológiák esetén a kockázatalapú szabályozási rendszer kialakítását hangsúlyozza.

²⁰ Lásd bővebben: Sara Sun BEALE – Peter BERRIS: „Hacking the Internet of Things: Vulnerabilities, dangers, legal responses” *Duke Law & Technology Review*, Vol. 16, No. 1. 162–204.

luk könnyedén lehet szenzitív adatokat gyűjteni a felhasználókról (pl. mikor tartózkodik otthon az illető). Gondoljunk csak egy okosotthonra, amelyet ugyanúgy érhet támadás, mint bármely más informatikai eszközt, és ennek következtében az elkövető át tudja venni az irányítást felette, különböző parancsokat továbbíthat, ezáltal alkalmas lehet a sértett megfigyelésére vagy akár az otthonába történő bezárására vagy a kizárására.²¹ Sőt, az autonóm járművek is könnyedén válhatnak majd a hackertámadások célpontjaivá.²² Nem kell azonban az autonóm járművekre várnunk, hiszen az autólopás már napjainkra is új szintre lépett a technológiai újításoknak köszönhetően, mert az sem példa nélküli, hogy nagy értékű gépkocsikat lopnak el úgy, hogy a kulcs nélküli indítórendszerüknek a védelmét jeltovábbító eszközökkel kijátsszák, vagy szoftveresen feltörik.²³

Az egyes hacking-jellegű cselekmények mögött leggyakrabban a következő motívációk húzódnak: hozzáférés az információhoz, az adat megváltoztatása, illetve törlése, valamint az információs rendszer használata.²⁴ A jogosulatlan belépés további büntetendő magatartásokat segíthet elő, például az „ellopott” szenzitív adatokkal a sértetteket zsarolhatják. Más esetekben az adatokat további csalás jellegű magatartásokhoz használják fel, többek között adathalászathoz vagy arra, hogy a versenytársak bizalmas információkhoz férjenek hozzá. Az esetek többségében személyes, pénzügyi és egészségügyi adatokat szereznek meg (pl. név és születési idő, telefonszámok, e-mail-címek, felhasználói adatok, jelszavak és bankkártyaadatok). Az elkövetők ezeket gyakran nem saját maguknak szerzik meg, hanem azért, hogy később a Darknet-fórumokon értékesítsék.

A hatályos 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: Btk.) a kiberbűncselekmények esetében a védelem középpontjába az információs rendszert helyezi. Ennek definícióját pedig az értelmező rendelkezések között határozza meg a 459. § 15. pontjában, amely szerint „információs rendszer minden olyan berendezés – vagy egymással kapcsolatban lévő ilyen berendezések összessége –, amely automatikusan végez adatfeldolgozást, azaz adatok bevitelét, kezelését, tárolását, továbbítását látja el.”²⁵ Ebbe minden informatikai eszköz beletartozik a laptóptól kezdve a drónokig.

²¹ Stein SCHJOLBERG: *The history of cybercrime 1976–2014* (Cybercrime Research Institute 2014) 148–149.

²² AMBRUS István: „Az autonóm járművek és a büntetőjogi felelősségre vonás akadályai” in MEZEI Kitti (szerk.): *A bünygyi tudományok és az informatika*. (Budapest–Pécs: PTE ÁJK–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont 2019) 10–11., valamint Frank DOUMA – Sarah Aue PALODICHUK: „Criminal liability issues created by autonomous vehicles” *Santa Clara Law Review* Vol. 52. No. 4. 1164–1165.

²³ Legyen szó akár önvezető vagy hagyományos autóról, ha az elkövető a jármű információs rendszerének átprogramozásával iktatja ki a védelmet és lopja el azt, akkor az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmény, és a lopás bűncselekménye valóságos anyagi halmazatot képez. Abban az esetben, ha a jármű eltulajdonításának megakadályozására szolgáló eszközt teszik a lopás elleni védelemre alkalmatlanná, mindezt anélkül, hogy az információs rendszerbe jogosulatlanul belépének, akkor a halmazat kizárt, és csak a dolog elleni erőszakkal elkövetett lopás, azaz a vagyoni bűncselekmény minősített esete állapítható meg. Lásd SINKU Pál: „Ellentmondások a gazdasági bűncselekmények megítélésében” in BELOVICVS Ervin – TAMÁSI Erzsébet – VARGA Zoltán (szerk.): *Örökség és büntetőjog – Emlékkönyv Békés Imre tiszteletére* (Budapest: PPKÉ JÁK 2011) 71–72.

²⁴ CLOUGH (9. lj.) 33.

²⁵ Btk. 459. § (1) bekezdés 15. pont

A hackinget, avagy a jogosulatlan belépést a Btk. 423. § (1) bekezdése, a tisztán informatikai bűncselekménynek minősülő információs rendszer vagy adat megsértésének tényállása szabályozza. Ennek értelmében aki információs rendszerbe az információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés megsértésével vagy kijátszásával jogosulatlanul belép, vagy a belépési jogosultsága kereteit túllépve vagy azt megsértve bent marad, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A bűncselekménynek a jogi tárgya az információs rendszerek megfelelő működéséhez és a bennük tárolt, feldolgozott, továbbított adatok megbízhatóságához, hitelességéhez, valamint a titokban maradásához fűződő társadalmi-gazdasági érdek.²⁶

A bűncselekmény megállapításához szükséges, hogy az információs rendszer technikai intézkedéssel biztosított védelemmel legyen ellátva, és ez a védelem aktív legyen, azaz rendelkezzen például felhasználói azonosítóval és jelszóval vagy egyéb védelemmel. Tehát nem tekinthető jogosulatlannak a belépés abban az esetben, ha az információs rendszer nem védett, illetve a védelem nincs aktiválva, mert ezek konjunktív feltételek a bűncselekmény megállapíthatóságához.²⁷ Továbbá az elkövetési mód meghatározása szerint a bűncselekmény megvalósul, ha a belépés a védelmi intézkedés megsértésével vagy kijátszásával történik, például a biztonsági rendszer hiányosságait kihasználva lépnek be jogosulatlanul vagy a jogosult jelszavával, belépési kódjával, amelynek megszerzési módja azonban közömbös (például történhet megtévesztéssel, kifürkészéssel, kódtörő programmal, social engineering, vagyis pszichológiai manipulációval, vagy elképzelhető, hogy a felhasználó hanyagsága folytán jut hozzá az elkövető).

A bűncselekmény nem célzatos, ezért az elkövetésnek nem feltétele az sem, hogy hasznoszerzési, károkozási vagy egyéb hasonló céllal történjen. Az sem követelmény továbbá, hogy az információs rendszerben tárolt adaton az elkövető később bármilyen műveletet végezzen, vagy akár a rendszer működését akadályozza. Önmagában tehát a jogosulatlan belépés is büntetendő (mere hacking). Amennyiben ezt további jogosulatlan műveletek követik – például adatok törlése, hozzáférhetetlenné tétele –, akkor már a következő bekezdések egyik fordulata valósul meg, és

²⁶ KARSAI Krisztina: „XLIII. fejezet Tiltott adatszerzés és az információs rendszer elleni bűncselekmények” in KARSAI Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz* (Budapest: Complex 2013) 898.

²⁷ NAGY Zoltán András: „XLIII. fejezet tiltott adatszerzés és az információs rendszer elleni bűncselekmények” in Tóth Mihály – NAGY Zoltán András (szerk.): *Magyar Büntetőjog: Különös rész* (Budapest: Osiris 2014) 594–595., valamint lásd BH 2017.12.392.: A Kúria kimondta, hogy a büntetőjog alapelveivel összhangban a jogosultság keretein való túllépés is akkor minősül bűncselekménynek, ha az egyben a rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés megsértésével vagy kijátszásával történik (pl. más jelszavának a felhasználásával), ugyanis akkor, ha valakinek van jogosultsága az információs rendszerbe történő belépéshez, akkor pusztán e jogosultság kereteinek túllépése nem éri el azt a veszélyességi szintet, mint amit az első fordulat megkíván. Tehát önmagában a jogosultság kereteinek túllépésével való belépés vagy benntartás nem büntetendő, amennyiben nem valamely biztonsági intézkedés megsértésével valósul meg, vagy nem kapcsolódik össze további tisztességtelen céllal – pl. jelentős érdeksérelemmel, jogtalan károkozási, hasznoszerzési célú adatszerzéssel vagy manipulálással, vagy a rendszer megzavarásának a szándékával, illetve eredményével –, mert ennek hiányában a magatartás társadalomra veszélyessége csekély.

beleolvad, a súlyosabb jogtárgysértésre figyelemmel [Btk. 423. § (2) bekezdés a) és b) pont].²⁸

AZ INFORMÁCIÓS RENDSZER FELHASZNÁLÁSÁVAL ELKÖVETETT ZSAROLÁS ESETEI

Az információs rendszer felhasználásával elkövetett zsarolás egy hagyományos bűncselekmény modern változata, amely során gyakran az elkövetők az online térben fenyegetik a sértettet, hogy valamilyen formában kárt okoznak neki, amennyiben a követelésüknek nem tesz eleget. Előfordulhat ugyanis, hogy az elkövetők jogosulatlanul belépnek a sértett számítógépébe a biztonsági intézkedések kijátszásával, például malware aktiválásával – gondoljunk csak a zsarolóvírusokra²⁹ – szerzik meg vagy éppen titkosítják az azon tárolt bizalmas, személyes adatokat, értékes gazdasági vagy üzleti titkokat, esetleg kompromittáló képeket. A virtuális betörést követően hozzáférhetnek a beépített webkamerához, illetve mikrofonhoz, és saját maguk készíthetnek olyan kép-, videó- és hangfelvételeket, amelyek a zsarolás alapját képezhetik. Ezután a zsarolási fázis következik, amikor az elkövető azzal fenyeget, hogy például az interneten (pl. közösségi oldalakon, fórumokon) megosztja az adatokat, vagy a család, barátok részére elküldi a felvételt, amennyiben a sértett nem fizet neki egy meghatározott pénzüsszeget.

Emellett a zsarolásnak egy új formája is megjelent, amely során az elkövetők Darknet-fórumokon szereznek meg olyan adatbázisokat, amelyek nagyszámban tartalmaznak személyes adatokat, így például e-mail-címeket, és ezekre elküldik azt az üzenetet, hogy kompromittáló kép- vagy videófelvétel van a birtokukban az érintett felhasználóról, és amennyiben nem fizet, közzéteszik a felvételt. Az sem példa nélküli, hogy zsarolási céllal használják fel a DDoS-támadásokat.³⁰

²⁸ SZATHMÁRY Zoltán: „A számítástechnikai bűncselekmények és rendszertani elhelyezésük” *Jogtudományi Közlöny* 2012/4. 173–174.

²⁹ A legnagyobb veszélyt az elmúlt években a zsarolóvírusok (ransomware vagy cryptoware) jelentették, mely kártékony programok úgy működnek, hogy a megfertőzött információs rendszeren tárolt fájlokat, akár a teljes adattállományt titkosítják, ezáltal a sértett számára elérhetetlenné teszik azokat, majd rendkívül magas, akár milliós nagyságrendű váltságdíjat követelnek a helyreállító, titkosítást feloldó kódért cserébe. A szoftver fizetési határidőt is szabhat, amelynek lejárta után akár végérvényesen elérhetetlenné teszik az adatokat. Az elkövetők kilétének megismerése szinte lehetetlen, mert általában a váltságdíjat a nehezen lenyomozható ún. kriptovalutában – például bitcoinban – kérik. Lásd erről bővebben: Bart CUSTERS – Jan-Jaap OERLEMANS – Ronald POOL: „Laundering the profits of ransomware: Money laundering methods for vouchers and cryptocurrencies” *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 2020. 121–152.

³⁰ 2016-ban az Europol sikeres akcióit végre és letartóztatták a zsarolásokban élen járó DD4BC (Distributed Denial of Service for Bitcoin) Team hacker csoportnak a kulcstagjait, akik számos DDoS-támadást indítottak európai cégekkel szemben. Az elkövetők elsősorban olyan vállalkozások oldalait választják ki, amelyek folyamatos és zavartalan működést követelnek meg (pl. webáruházak, online szerencsejáték oldalak, energia- és pénzügyi szféra szolgáltatói). Az általuk alkalmazott zsaroló séma a következőképpen néz ki: felméri a célpont hálózati sérülékenységét, majd kisebb erősségű DDoS-támadásokat indítanak a céggel szemben, ezt követően a további támadások indításának elkerülése érdekében bitcoin formájában fizetséget kérnek a cégtől. Abban az eset-

A Btk. 367. § (1) bekezdése szerint, aki jogtalan hasznoszerzés végett más erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy el-tűrjön, és ezzel vagyoni hátrányt okoz, az a zsarolás tényállását valósítja meg. A zsarolás olyan fenyegetéssel is elkövethető, amely csak hajlítja a sértett akaratát, annak cselekvési szabadságát csak kisebb-nagyobb mértékben befolyásolja. Ezzel mintegy lehetőséget nyújt számára, hogy az erőszak vagy fenyegetés erejét, komolyságát összevesse az őt fenyegető hátránnyal, amely lehet vagyoni jellegű, de érinthet akár egzisztenciát, becsületet, családi együttélést. Jelen esetben a zsarolást fenyegetéssel követik el, amely a súlyos hátrány kilátásba helyezésével alkalmas arra, hogy a megfenyegetettben komoly félelmet keltsen. A zsarolás célzatos bűncselekmény, és eredménye a vagyoni hátrány. Ha a fenyegetés alkalmazása megtörtént, de az eredmény még nem következett be, akkor a zsarolás kísérlete valósul meg.³¹

Ezek alapján a jogosulatlan, engedély nélküli informatikai műveletek végzése az információs rendszer és adat elleni bűncselekménynek az elkövetési magatartásait valósítják meg, és a zsarolással halmazatban megállapítható e bűncselekmény.

A SZEMÉLYES ADATTAL VISSZAÉLÉS

Az Európai Parlament és Tanács 2013/40/EU irányelve az információs rendszerek elleni támadásokról³² először hívta fel a figyelmet arra, hogy a kiberbűnözésre alkalmazott integrált megközelítés egy másik fontos eleme a hatékony fellépés a személyazonosság-lopás és a személyazonossághoz kapcsolódó egyéb bűncselekmények ellen. Ez különösen indokolt, mert a felhasználók sokszor nincsenek tisztában az online jelenléttel járó veszélyekkel, a megosztott információkkal és képekkel járó fenyegetésekkel. Ennek eredményeképpen a szenzitív adatokat az erre illetéktelen személyek már egyre könnyebben tudják megszerezni (pl. gondoljunk csak az erre célra kifejlesztett malware, phishing és egyéb módszerekre).³³

Egyebek mellett Bert-Jaap Koops és Ronald Leenes tettek kísérletet a témakör szempontjából releváns fogalmak meghatározására és ezek egymástól való elhatárolására.³⁴ Álláspontjuk szerint gyűjtőfogalomnak a személyazonossághoz kapcsolódó bűncselekmények (identity-related crimes) tekinthetők. Ezen büntetendő magatartásoknak az elkövetési tárgya vagy eszköze a személyazonossághoz köt-

ben, ha az áldozat ennek a követelésnek nem tesz eleget, akkor további, erőteljesebb támadásokat indítanak a cég oldalával szemben, amely annak akár a teljes elérhetetlenségéhez is vezethet. www.cardschat.com/news/pokerstars-ddos-attacks-arrested-by-Europol-extortion-group-also-alleged-to-have-targeted-betfair-neteller-18629, valamint www.neih.gov.hu/zsarolo-ddos.

³¹ Akác Zoltán: „XXXV. A vagyoni elleni erőszakos bűncselekmények” in KÓNYA István (szerk): Magyar büntetőjog I–III. – Kommentár a gyakorlat számára (Budapest: HVG-ORAC 2017).

³² Az Európai Parlament és a Tanács 2013/40/EU irányelve (2013. augusztus 12.) az információs rendszerek elleni támadásokról és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. HL L 218/8. 2013.8.14.

³³ OECD: *Policy Guidance on Online Identity Theft* (Seoul: 2008) 3.

³⁴ Bert-Jaap Koops – Ronald LEENES: „ID Theft, ID Fraud and/or ID-related Crime. Definitions matter” *Datenschutz und Datensicherheit* 2006 (9) 556.

hető. A személyazonosság-csalás (identity fraud) pedig a csalásnak egy olyan speciális formája, amelynek az elkövetési tárgya vagy eszköze a személyazonossággal összefügg. A személyazonosság-lopás (identity theft) olyan speciális csalás vagy egyéb büntetendő magatartás, amelynek az elkövetési tárgya vagy eszköze más létező személynek a személyazonosságához kapcsolódik, valamint az érintett személy beleegyezése nélkül történik.³⁵

A személyazonosság-lopás azért veszélyes különösen, mert az elkövető általában megszerzi valakinek az adatait, és mások előtt ennek a személynek adja ki magát, majd olyan magatartást tanúsít, amelynek negatív következményei a sértettnél realizálódnak.³⁶ Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy a személyazonosság-lopást általában nem önálló deliktumként kezelik, hanem ezt az elnevezést a különböző büntetendő magatartások körének gyűjtőfogalmaként használják.³⁷ Jellemzően az egyes országok büntető törvénykönyveiben a következő magatartásokat rendelik büntetni: másnak a személyazonosságával összefüggő információinak jogosulatlan megszerzését, valamint az ezekkel való kereskedést, vagy a személyazonosságra vonatkozó hamis információk létrehozását, illetve ennek elősegítését.³⁸

Fontos vizsgálni továbbá a teljesség igénye nélkül, csak példálózó jelleggel, hogy a szakirodalom szerint mely információk alkalmasak az adott személy azonosítására. Vannak olyan információk, amelyekkel születésünknél fogva rendelkezünk, így például a név, születési hely és idő (attributed identity), emellett az egyedi azonosítást lehetővé tevő biometrikus jellemzők, mint az ujjlenyomat, DNS-profil vagy iris (biometric identity). Ezenkívül azok is idetartoznak, amelyek különböző életeseményünkhöz köthetők, példaként említhetők a végzettségek, munkahelyek, házasságkötés, vezetői engedély, személyazonosító igazolvány, társadalombiztosítási azonosító jel, bankkártya- és bankszámlaadatok (biographical identity), végül az általunk választottak is, így a felhasználónevek, jelszavak és egyebek is (chosen identity).³⁹

Az Európai Unióban, a 2018. május 25-étől alkalmazandó, Általános Adatvédelmi Rendelet (a továbbiakban: GDPR)⁴⁰ nyújt segítséget, ugyanis meghatározza a személyes adat fogalmát, amely a természetes, élő személyek azonosítást teszi lehetővé. A GDPR 4. cikk 1. pontja szerint: „személyes adat: azonosított vagy azonosítható természetes személyre („érintett”) vonatkozó bármely információ; azonosítható

³⁵ KOOPS –LEENES (35. l.) 556.

³⁶ KORINEK László: „Tendenciák korunk bűnözésében, bűnüldözésében” MTA székfoglaló előadás (Budapest: 2013) 44.

³⁷ A személyazonosság-lopással kapcsolatban az Egyesült Nemzetek Szervezete kézikönyvet adott ki. Lásd UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME: *Handbook on Identity-related crime* (Vienna 2011).

³⁸ CLOUGH (9. l.) 241.

³⁹ Bert-Jaap KOOPS – Ronald LEENES – Martin MEINTS – Nicole VAN DER MEULEN – David-Olivier JAQUET-CHIFFELLE: „A typology of identity-related crime. Conceptual, technical and legal issues” *Information, Communication & Society* Vol. 12. No. 1. February 2009 3–4.

⁴⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezeléséről történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) HL L 119/1. 2016.5.4.

az a természetes személy, aki közvetlen vagy közvetett módon, különösen valamely azonosító, például név, szám, helymeghatározó adat, online azonosító vagy a természetes személy testi, fiziológiai, genetikai, szellemi, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára vonatkozó egy vagy több tényező alapján azonosítható.”⁴¹ Ezt a fogalom-meghatározást emelték be a hazai információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (a továbbiakban: Infotv.). értelmező rendelkezéseibe is.⁴² Konkrét példa a személyes adata: a vezetéknev és keresztnév, a lakcím, illetve a személyazonosító igazolvány száma. Megjegyzendő, hogy a személyes adatok köre azonban folyamatosan bővül, változik, hiszen függ a technológia fejlődésétől. Személyes adatnak minősülnek az érintettek által használt készülékek, alkalmazások, eszközök és protokollok által rendelkezésre bocsátott online azonosítók (például IP-címek és cookie-azonosítók), valamint az egyéb azonosítók széles köre is (például rádiófrekvenciás azonosító címkék).⁴³

A személyazonosság-lopást a hazai Btk. sem önálló bűncselekményként szabályozza, de ez nem jelenti azt, hogy büntetlenül maradna ez a magatartás, mert a személyes adatokkal való visszaélést és az egyéb csalásjellegű magatartásokat is szankcióval fenyegeti a törvény.⁴⁴

A személyes adatok hazai büntetőjogi védelmét a személyes adattal való visszaélés (Btk. 219. §) deliktuma hivatott elsősorban biztosítani, ezért indokoltnak tartom e speciális bűncselekménynek a részletes elemzését és a kapcsolódó fogalmak tisztázását. E tényállás a szabályozási struktúráját tekintve a keretdiszpozíciók közé tartozik, azaz olyan büntető rendelkezés, amely a büntetendő magatartások körét más jogszabályban meghatározott magatartási normára történő utalással határozza meg.⁴⁵ Jelen esetben az irányadó adatvédelmi szabályozás – vagyis a GDPR és az Infotv. – tölti meg tartalommal.

A bűncselekmény jogi tárgya a személyes adatok megismeréséhez és kezeléséhez fűződő jog⁴⁶, ezen keresztül pedig közvetve a személyes adatok védelméhez fűződő általános társadalmi érdek. Az Alaptörvény VI. cikkének (2) bekezdése szerint mindenkit megillet a személyes adatok védelméhez való jog.

A bűncselekmény elkövetési tárgya maga a személyes adat, míg az adat által azonosított vagy azonosítható természetes személy a bűncselekmény sértettjének

⁴¹ Az amerikai szabályozás is hasonlóan határozza meg a személyazonosító információ fogalmát [15 U.S.C. 1681a. § (q)(3) (a)-(b)], amely magában foglalja az adott személy azonosítására – önállóan vagy más információval együtt – használható bármely nevet vagy számot. Ezt követően exemplatív felsorolást alkalmaz, amely például érinti az elektronikus és telekommunikációs azonosításra szolgáló információkat is.

⁴² Infotv. 3. § 1–3. pont

⁴³ PÉTERFI Attila – RÉVÉSZ Balázs – BUZÁS Péter (szerk.): *Magyarázat a GDPR-ról* (Budapest: Wolters Kluwer, 2018) 64.

⁴⁴ KORINEK (37 lj.) 44.

⁴⁵ HOLLÁN Miklós: „A nemzeti büntetőjog kerettényállásai és az uniós jog” *Miskolci Jogi Szemle* 2018/2. 19–20.

⁴⁶ BELOVICS Ervin: „Az emberi méltóság és az egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények – Btk. XXI. fejezet” in BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál (szerk.): *Büntetőjog II.* – Különös rész (Budapest: HVG-Orac 2018) 271.

tekinthető.⁴⁷ A személyes adat mint elkövetési tárgy azonban nemcsak a személyes adattal való visszaélés, hanem más bűncselekményekkel kapcsolatban is előfordulhat, így jellemzően a hivatali visszaélés (Btk. 305. §) és a tiltott adatszerzés (Btk. 422. §) esetén. A személyes adattal visszaélés bűncselekmény minősített esete valósul meg, ha az elkövetési tárgy különleges adat vagy bűnügyi személyes adat,⁴⁸ valamint a másik esetkör valósul meg, amennyiben hivatalos személyként vagy közmegegyezéses felhasználásával követik el.

A törvény csak a kirívóan súlyos jogsértéseket kívánja szankcionálni, ezért a személyes adat jogosulatlan vagy a céltól eltérő kezelése csak akkor tényállásszerű, ha jelentős érdeksérelem okozásával vagy haszonszerzési célból követik el.⁴⁹ Az első esetben a jelentős érdeksérelemnek a sértetti oldalon kell beállnia, és annak objektíve be is kell következnie. Az elkövetési magatartás és az eredmény között okozati összefüggésnek kell fennállnia. Az eredmény bekövetkeztével válik befejezetté a bűncselekmény. A jelentős érdeksérelem fogalmát sem a Btk., sem más jogszabály nem határozza meg, így a jogalkalmazóknak az eset összes körülményeire tekintettel kell megítélniük.⁵⁰ A jelentős érdeksérelem objektív jellegű fogalom, vagyis a passzív alany szubjektív értékítéletének nincs jelentősége az eredmény megállapításának szempontjából. Megítélésénél figyelembe kell venni az érdeksérelem irányát, jellegét, minőségét, társadalmi jelentőségét, fokának, súlyának következményeit. Megvalósulhat személyi (erkölcsi) sérelem formájában (pl. nagymértékben negatívan befolyásolja a passzív alany szakmai tekintélyét, családi életét, erkölcsi megbecsülését),⁵¹ de anyagi vonzata is lehet.⁵²

⁴⁷ Gellér Balázs és Ambrus István az elkövetési tárgy új fogalmát határozza meg, amely szerint nem csupán személy vagy dolog lehet, hanem egy harmadik kategóriaként más speciális tárgy is. Ez a kitétel alá tartoznak a nem kézzelfogható, virtuális tárgyak, mint amilyen a személyes adat vagy az információs rendszeren tárolt adat. Az új, kiterjesztett elkövetési tárgy-fogalom alapján, tehát elkövetési tárgynak tekinthetők. Lásd GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* (Budapest: ELTE Eötvös 2019) 204–206. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel Szomora Zsolt, aki szerint a személyes adat eszmei jellegére tekintettel elkövetési tárgynak nem tekinthető. SZOMORA Zsolt: „Btk. XXI. fejezet.” in KARSAI Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz* (Budapest: Complex 2013) 459.

⁴⁸ Infotv. 3. § 3. pont szerint „különleges adat: a) a faji eredetre, a nemzetiséghez tartozásra, a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre, az érdekképviseleti szervezeti tagságra, a szexuális életre vonatkozó személyes adat, b) az egészségi állapotra, a kóros szenvedélyre vonatkozó személyes adat, valamint a bűnügyi személyes adat.” 3. § 4. pont értelmében „bűnügyi személyes adat: a büntetőeljárás során vagy azt megelőzően a bűncselekményre vonatkozó adat, a büntetőeljárásal összefüggésben, a büntetőeljárás lefolytatására, illetve a bűncselekmények felderítésére jogosult szerveknél, továbbá a büntetés-végrehajtás szervezeténél keletkezett, az érintettel kapcsolatba hozható, valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adat.”

⁴⁹ Lásd a Btk. 219. §-hoz fűzött részletes miniszteri indokolását. A tényállás annyiban módosult, hogy a haszonszerzési célzat keretében a törvény már nem utal annak jogosulatlan jellegére.

⁵⁰ PÉTERFALVI Attila – ESZTERI Dániel: „A személyes adatok büntetőjogi védelme Magyarországon és a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság kapcsolódó gyakorlata” in GÖRÖG Márta – MENYHÁRD Attila – KOLTAY András (szerk.): *A személyiség és védelme. Az Alaptörvény VI. cikkének érvényesülése a magyar jogrendszeren belül.* (Budapest: ELTE–ÁJK 2017) 409.

⁵¹ BELOVIC (47. l.) 273. o.

⁵² HORVÁTH Tibor – KERESZTI Béla – MARÁZ Vilmosné – NAGY Ferenc – VIDA Mihály: *A magyar büntetőjog különös része* (Budapest: Korona 1999) 135.

A Kúria elvi élel mondta ki, hogy a jelentős érdeksérelem okozásával elkövetett személyes adattal visszaélés elkövetője nemcsak az adatvédelmi jogszabályok fogalom meghatározásának megfelelő adatkezelő,⁵³ hanem bárki lehet.⁵⁴

A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság kapcsolódó gyakorlata alapján különösen a bűncselekmény gyanúját keltő ügyeknek tekinthetők az olyan esetek, amikor ismeretlen személyek a felhasználó nevében és fényképei felhasználásával a közösségi oldalon álprofilot hoznak létre. E profilon keresztül a valódi ismerőseit jelöli be az elkövető, a nevében pedig üzeneteket, bejegyzéseket tesz közzé. A cél sok esetben az érintett lejáratása, hírnevének rontása mások előtt, és ez jelentős érdeksérelemmel járhat,⁵⁵ de előfordul az is, hogy mások személyes adatait használják fel bűncselekmények elkövetéséhez (például álprofilon vagy e-kereskedelmi platformon keresztül meghatározott pénzösszeget vagy bankkártyaadatot csálnak ki más gyanútlan felhasználóktól).

Ezzel összefüggésben érdemes rávilágítani például az IoT-eszközökkel kapcsolatban felmerülő veszélyekre is, hiszen ezek már sok esetben természetes személyekhez kötődnek, ami miatt a magánszféra érintettsége is megjelenik a használatukkor. Ha ezekhez a tárgyakhoz köthető információk egyszersmind az érintettekkel is kapcsolatba hozhatók, akkor máris személyes adatnak minősülnek. A rendszer felépítésében pedig általában több szereplő vesz részt, így a gyártók, alkalmazásfejlesztők, az adatok dolgozásában résztvevők, valamint az adatelemzők. Éppen ezért az adatalany számára az adatok útja könnyen teljesen követhetetlen az IoT-rendszerben, valamint minél több tárgy kapcsolódik a hálózatba, annál több adat gyűjthető az adott személyről, amely alapján akár részletes személyiségprofil is alkotható.⁵⁶

A személyes adattal való visszaélés tényállásával kapcsolatban egyes szerzők szintén kritikaként fogalmazták meg, hogy nem nyújt megfelelő védelmet például a tömeges, valamint az érintett teljes személyiségét érintő profilozással szemben, a kiskorúak számára és végül az ún. deepfake-jelenség esetén.⁵⁷

⁵³ Infotv. 3. § 9. pontja szerint „adatkezelő: az a természetes vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, aki vagy amely – törvényben vagy az Európai Unió kötelező jogi aktusában meghatározott keretek között – önállóan vagy másokkal együtt az adat kezelésének célját meghatározza, az adatkezelésre (beleértve a felhasznált eszközt) vonatkozó döntéseket meghozza és végrehajtja, vagy az adatfeldolgozóval végrehajtatja.”

⁵⁴ 1/2012. számú BJE-határozat.

⁵⁵ PÉTERFALVI – ESZTERI (51. lj.) 411. o.

⁵⁶ SZABÓ Endre Győző: „II. fejezet: Adatvédelem és technológia” in KLEIN Tamás – TÓTH András (szerk.): *Technológia jog, robotjog, cyberjog* (Budapest: Wolters Kluwer 2018) 33.

⁵⁷ A „deepfake” elkövetési forma esetében algoritmus segítségével képesek az adott személyről készült videófelvételen kicserélni az arcképet egy másik személy arcképére, amely bárki számára megtevesztő lehet. Lásd MISKOLCZI Barna – SZATHMÁRY Zoltán: *Büntetőjogi kérdések az információk korában* (Budapest: HVG-ORAC 2019) 140–141.

A KRIPTOVALUTÁK HASZNÁLATÁNAK BÜNTETŐJOGI KIHÍVÁSAI

A blockchain technológia⁵⁸ megjelenésével párhuzamosan terjedt el a virtuális fizetési és értékkepzési rendszerként működő kriptovaluták⁵⁹ használata. A kriptovaluták rendszere decentralizált. Továbbá közvetítő közbeiktatása nélkül működik, ami azt jelenti, hogy az utalásokat a felhasználók közvetlenül egymás között tudják lebonyolítani (Peer-to-Peer rendszer). Független, mert nem áll mögötte egyetlen ország, azok jegybankjai vagy más szervezet sem, hanem a felhasználók közös megegyezésén, bizalmán alapul a működése. A bitcoin tranzakciók például nyilvánosan nyomon követhetők – a blokklánc működéséből adódóan –, vagyis rögzíti a feladó és címzett felekhez tartozó ún. Bitcoin-címeket és a tranzakciók összegét a blokkcsatornán, azonban ezek nem köthetők konkrét személyekhez. Ezek ezért ún. pszeudoanonim tranzakciók.⁶⁰ Elérhető azonban már olyan kriptovaluták (például Monero, Zcash és Dash) is, amelyek a bitcoinhoz képest is magasabb fokú titkosítást képesek biztosítani, és a technológiai korlátok miatt potenciálisan lehetetlenné válik egy-egy tranzakció mögött álló személy azonosítása, valamint az illegális értékmozgás nyomon követése, ami növelheti a bűnelkövetési célú felhasználást.⁶¹ Ezt kihasználva például a Darknet-fórumokon is előszeretettel használják a kriptovalutákat fizetőeszközként. A legnagyobb kihívást a kriptovalutákkal elkövetett bűncselekmények felderítésében az jelenti, hogy a tranzakciók nem köthetők konkrét személyekhez, mert ezen utalásokhoz nincs szükség személyazonosításra vagy hitelesítésre. A decentralizáltságnak köszönhetően a virtuális fizetési rendszerek nem rendelkeznek központi felügyeleti szervvel, vagyis a büntetőeljárás során az eljáró hatóságok nem tudnak kihez fordulni a szükséges információkért, mint például

⁵⁸ Az elosztott főkönyvi technológiának (distributed ledger technology, avagy DLT) a leggyakrabban előforduló formája a blockchain (blokklánc). A DLT a tulajdonjog nyilvántartására szolgál – legyen szó pénzeszköz vagy más eszköz, vagyonelem tulajdonjogáról. Jelenleg a bankok ügyleteiket – vagyis azon műveleteiket, amelyek keretében pénz- vagy egyéb pénzügyi eszközük tulajdonjoga gazdát cserél – centralizált rendszereken keresztül bonyolítják le, amelyeket gyakran központi bankok üzemeltetnek. Az elosztott főkönyv ezzel szemben olyan tranzakciós adatbázis, amely több számítógépből álló hálózaton oszlik el, nem pedig központi helyen tárolják. A blokklánc esetén a tranzakciók csoportonként, azaz blokkonként időrendi sorrendben egymáshoz kapcsolva láncot alkotnak. A teljes láncot összetett matematikai algoritmusok védik, ezek gondoskodnak az adatok sértetlenségéről, biztonságáról. A lánc képezi az adatbázisban szereplő összes ügylet (pl. tranzakciók) átfogó nyilvántartását, ami a hálózat minden tagja számára elérhető.

Lásd: www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/distributed_ledger_technology.hu.html.

⁵⁹ A kriptovaluta ökoszisztéma részletesebb megismeréséhez lásd: GyÖRFI András – LÉDERER András – PALUSKA Ferenc – PATAKI Gábor – Trinh Anh TUAN: *Kriptopénz ABC* (Budapest: HVG Könyvek 2019).

⁶⁰ Székely Iván meghatározása szerint a *pszeudoanonimitás* azt jelenti, hogy „*van alanya az adatoknak, de az alany valós kilétét nem ismerjük; egy valós adatalanyak több fedőneve, profilja, virtuális személyisége is lehet*”. Az *anonimitás* lényege, hogy „*az adatokat, illetve az adatok kezelésével járó eseményeket, cselekvéseket nem tudjuk egy meghatározott személlyel kapcsolatba hozni*”. SZÉKELY Iván: „Privát szférát erősítő technológiák” *Információs Társadalom* 2008/1. 25.

⁶¹ Lásd bővebben Robby HOUBEN – Alexander SNYERS: *Cryptocurrencies and blockchain: Legal context and implications for financial crime, money laundering and tax evasion* (European Union 2018) 46–49.

dául a pénzüintézetek esetén, amikor egyszerű banki megkeresés révén a pénzmozgás könnyen és egyszerűen nyomon követhető, valamint a pénzt küldő és fogadó személyek kiléte kideríthető.

A kriptovaluták megvásárlására általában vagy egy másik ilyen eszközzel rendelkező felhasználótól, vagy egy erre szakosodott kriptotőzsdén (például Coinbase) keresztül van lehetőség. Az előbbi esetet kihasználva jelent meg olyan csalásmódszer is, amely alapján az elkövetők bitcoin értékesítését ígérik a sértetteknek, azonban a megbízásokat végül nem teljesítik. A nyomozó hatóságok erre következtetnek abból, hogy megfigyelhető a banki ügyfeleknél az, hogy a fizetési számláikra jóváírások érkeznek, amelyek közleményei virtuális fizetőeszköz kereskedelemre utalnak. Ezt követően azonban a fizetési számlán csalásjellegű tevékenység miatt az átutalások törlését és az összegek visszautalását kérték.⁶²

Megállapítandó – ahogy ezt Eszteri Dániel is szemlélteti egy hazai esetet bemutatóval⁶³ –, hogy a kriptovalutával összefüggésben elkövetett vagyon elleni bűncselekmény minősítése a Btk. 373. §-ban szabályozott, hagyományos értelemben vett csalásnak felel meg. Ezzel kapcsolatban fontos a kárnak – mint tényállási elemnek – a fogalmával is részletesen foglalkozni. A büntetőjog a kár fogalmának tartalmi elemeit a polgári jogtól eltérően határozza meg. A vagyon fogalmát pedig sem a Btk., sem a Ptk. nem határozza meg. A Btk. 76. § értelmező rendelkezése azonban érinti, mert a vagyon fogalma alá vonja a vagyon hasznát, a vagyoni értékű jogot, a követelést, továbbá bármely pénzben kifejezhető értékkel bíró előnyt is. Az 1/2008. BJE határozat indokolása szerint a vagyon a pénzben kifejezhető értékkel bíró javakat és azok hasznát foglalja magában. Ezt figyelembe véve úgy gondolom, hogy a kriptovalutára is mint vagyonelemre tekinthetünk, és ezért a vagyonelemből tárgyat képezheti. A vagyonnal pedig azért kellett foglalkozni, mert a kár fogalmánál is megjelenik, mivel a Btk. 459. § (1) bekezdésének 16. pontja szerint a bűncselekménnyel a vagyonban okozott értékcsökkenést jelenti, ami kiegészül a csalás esetében a 373. § (7) bekezdéssel, amelynek értelmében kárnak kell tekinteni az igénybe vett szolgáltatás meg nem fizetett ellenértékét is. A kár pénzben kifejezhető, összegszerűen meghatározható anyagi érték nagyság.⁶⁴ Ezzel összefüggésben fontos megállapítani, hogy a virtuális fizetőeszközök a piaci viszonyok között konkrétan – egy adott időpontra vonatkozóan – kiszámítható, valódi pénzben kifejezhető értékkel rendelkeznek, így a kár – és a vagyoni hátrány – megállapításánál értékelhetők.⁶⁵

A pénzmosás kihívás elé állítja a jogalkotókat, különösen a virtuális fizetőeszközök korában, ami a korábbiaknál sokkal kifinomultabb, nehezebben követhető módot nyújt az illegálisan szerzett jövedelmek tisztára mosására. A kriptovaluták használata pénzmosási és terrorizmusfinanszírozási kockázatokat hordoz magában, ami a decentralizált infrastruktúrájának és a pszeudoanonim tranzakcióknak az eredmé-

⁶² NEMZETI ADÓ- ÉS VÁMHIRVATAL KÖZPONTI IRÁNYÍTÁSA PÉNZMOSÁS ÉS TERRORIZMUSFINANSZÍROZÁS ELLENI IRODA: *Éves jelentés – 2017. év* 11.

⁶³ ESZTERI Dániel: „Egy Bitcoinnal elkövetett vagyon elleni bűncselekmény és az ahhoz kapcsolódó egyes jogi kérdések” *Infokommunikáció és Jog* 2017/1.

⁶⁴ MOLNÁR Gábor: *Gazdasági bűncselekmények* (Budapest: HVG-ORAC 2009) 702.

⁶⁵ ESZTERI (64. l.) i. m. 30.

nye. Ezeknek a jellemzőknek a felhasználásával egyúttal a kriptovaluták új lehetőséget – mint adóparadicsomot – jelenthetnek az adófizetés kikerülésére is, mert segítségével az adócsalók könnyebben tudják elrejtetni azon jövedelmeket és bevételeket, amelyek után nem kívánnak adózni. Az adócsalást egyszerűbbé teszi az is, hogy általában a kriptovaluta-felhasználóknak nincs jelentési kötelezettségük.⁶⁶

A tranzakciók szolgálhatják a legális üzleti műveletek elszámolását, de az illegális tevékenységeket is. A bűncselekményből származó pénzek kriptovalutákra történő átváltása, majd különböző címekre való tovább utalása alkalmas ezek tisztára mosására. A pénzmosás valamennyi fázisa a virtuális fizetőeszközök használata során is megvalósulhat a fiat pénzekhez hasonló módon.

Unió szinten azonban a kriptováltó szolgáltatóknak ez idáig nem volt kötelezettségük arra, hogy a gyanús tevékenységeket azonosítsák, így a bűnelkövetők – és akár a terrorista csoportok is – pénzt utalhattak az uniós pénzügyi rendszerbe vagy a virtuális fizetőeszköz rendszereken belül azáltal, hogy elrejtik az átutalások, valamint magas fokú anonimitást élveznek ezeken a platformokon.

Az Európai Bizottság javaslatára 2018. május 30-án az Európai Parlament és Tanács az ötödik pénzmosás elleni irányelvet fogadta el, amelynek nívuma, hogy először határozta meg a virtuális fizetőeszköz fogalmát. További jelentős lépésnek számít, hogy a hatályát kiterjesztették további kötelezett szolgáltatókra is, akik a virtuális fizetőeszközök és a rendeleti pénzek közötti átváltásával foglalkoznak, valamint a letétkezelő pénztárca-szolgáltatókra. Utóbbi fogalmát a 3. cikk 19. pontja határozza meg, amely alapján: „olyan szervezet, amely ügyfelei nevében virtuális fizetőeszközök tartására, tárolására és átutalására szolgáló kriptográfiai magánkulcsok megőrzésével kapcsolatos szolgáltatást nyújt”.

Az ötödik pénzmosás elleni irányelv kötelezett szolgáltatókkal szemben az ún. „ismerd meg az ügyfeled” (Know Your Customer avagy KYC) követelményt támasztja, ami a meghatározott ügyfél-átvilágítási eljárás segítségével elősegíti a pénzmosási és a terrorizmusfinanszírozási kockázat csökkentését az ügyfelek azonosítása és kilétének ellenőrzése révén.

Az irányelv 47. cikkének (1) bekezdése értelmében a tagállamok kötelezettsége, hogy biztosítsák a virtuális fizetőeszközök és rendeleti pénzek közötti átváltási szolgáltatásokat nyújtó szolgáltatók, valamint a letétkezelő pénztárca-szolgáltatók nyilvántartásba vételét. Kétségtől megállapítható, hogy a kriptovaluták a technológiai ismerveik folytán alkalmasak a pénzmosásra, mindezek ellenére fontos felhívni a figyelmet a hazai szabályozás egyik hiányosságára. A Btk. ugyanis a „dolgot” határozza meg a pénzmosás elkövetési tárgyaként, amelynek fogalmát a Btk. 402. § (1) bekezdése kiterjeszti a vagyoni jogosultságot megtestesítő okiratra és dematerializált értékpapírra is. Problematikus azonban, hogy a hatályos szabályozás értelmében nem tartozik az elkövetési tárgy fogalmi körébe a számlapénz és az elektronikus pénz, valamint a kriptovaluta sem. A pénzmosás – 2021. január 1-jétől hatályba lépő – új tényállása azonban a nemzetközi egyezmények szóhasz-

⁶⁶ U. S. DEPARTMENT OF JUSTICE: Report of the Attorney General's Cyber Digital Task Force (Washington: 2018) 55.

nálatát követi. A jogalkalmazói igényre figyelemmel felváltja a „dolog” fogalmát a „vagyon”, amely szélesebb körű, a dolgokat és a testetlen vagyonelemeket egyaránt magában foglaló, általánosabb fogalom.

ÖSSZEGZÉS

A modern technológiák használata új veszélyeket hordoz magában. Valamennyi, a számítógépes hálózatra csatlakoztatott eszköz könnyedén válhat különböző kibertámadás célpontjává. A felhasználók részéről fokozott figyelmet és körültekintést igényel mindez. Az elkövetői oldalról pedig az online tér és az új innovatív megoldások megkönnyítik mind az új típusú bűncselekmények, mind a hagyományos deliktumok elkövetését. Ez a büntetőjogot kihívás elé állítja, hiszen a büntetendő magatartások minősítése esetenként kérdésessé válhat, valamint az újonnan megjelenő technológiákkal a jogalkotásnak is lépést kell tartania. Erre jó példa a kriptovaluták esete, amelyek a mai napig jogi szürke zónát képez, azonban bünelkövetési célú használatuk vitathatatlan.

RÁCZ LILLA*

A SZEMÉLY ÉS A DOLOG FOGALMÁNAK (LEHETSÉGES) VÁLTOZÁSAI A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS A KRIPTOVALUTÁK VILÁGÁBAN**

Kaphatnak-e a robotok valaha jogi személyiséget? Mennyire kezelhetők a kriptovaluták hagyományos fogalmaink alapján jogi értelemben vett dolgokként? A jogirodalom és maga a jogásztársadalom is, különösen az első kérdés kapcsán, egyelőre megosztottnak tűnik. A legutóbbi és a jelenlegi évszázad technológiai forradalma éppen olyan új világot teremt, amely a nyugati jogokat, azok fogalomrendszerét és intézményeit talán korábban sosem látott kihívások elé állíthatja. A legtöbb gazdasági, társadalmi változást, technológiai újítást a jog és azon belül a magánjog mind ez idáig kezelni tudta azzal, hogy elméleti viták, polémiaiák után, a hagyományos fogalmi keret jelentését némileg bővítve, a klasszikus klaszifikáción valamennyire változtatva, az adott jogrendszeren belül elhelyezte a felmerült újítást, akár egy új jogalanykör elfogadásával, akár egy új dologtípus megalkotásával. Ennek a megoldásnak a hatékonysága azonban a mesterséges intelligencia, a robotika és az informatika egyre jobban összefonódó fejlődésének és a kriptovaluták terjedésének korában újfent nehéz feladat elé állíthatja a jogtudományt. Kisajátíthatja-e magának az ember a jogalanyiságot adó jogképesség jogi adományát? A jogi személyek jogrendszerbe való befogadása, jogalanyként elismerése lezárult, de milyen kihívásokat hozhat magával egy, még a korábbiaknál is nagyobb hatással járó technológiai változás? Tanulmányomban megkísérlem felvázolni az évszázadok jogtudományi munkájának eredményeként (is) napjainkra kikristályosodott jogalanyi kört, és röviden áttekinteni azokat az érveket és ellenérveket, amelyek e kör esetleges kiterjesztése mellett, illetve ellene szólnak. A kriptovaluták jogi mivoltának megállapítására, azok jogrendszerbe való beillesztésére már születtek javaslatok, ezek közül egyet kísérel meg a tanulmány röviden bemutatni. Az angolszász jogrendszerből vett ajánlás bemutatása után, annak tanulságait is felhasználva, zárásképpen vázolom, hogy a kriptovaluták milyen helyet foglalnak el a magyar magánjog fogalmi rendszerében, különös tekintettel a Ptk. rendelkezéseire.

I. BEVEZETÉS

A mesterségesintelligencia-kutatás, a robotika és a számítástechnika talán minden korábbi technológiai újításnál nagyobb hatású, a korábbi, szinte csak történelmi léptékekkel mérhető változásokhoz képest szinte követhetetlen sebességű, ráadásul egyre

* Tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: racz.lilla@tk.mta.hu.

** Jelen tanulmány a 129018. számú, „A jogrendszer reagálóképessége 2010–2018” című NKFIH pályázat keretében készült; a Mesterséges Intelligencia Nemzeti Laboratórium támogatásával jelent meg.

inkább összefonódó fejlődése napjainkban olyan kihívások elé állítja a nyugati jogrendszerek jogát, és különösen azok magánjogát, amelyre talán még sosem volt példa. Habár a technológiai fejlődés keltette kihívásokkal a magánjognak már korábban is vissza-visszatérően meg kellett küzdenie, a mostani technológiai környezet azonban egészen új helyzetet teremt(het).

Az erejét a rendszerszerűségéből nyerő magánjog számára a legnagyobb feszültséget mindig egy régi-új „személynek” vagy „dolognak” a rendszerébe való beillesztése vagy a rendszeren belüli áthelyezése okozta. A rendszeren belüli változást kikényszerítő impulzusok nemcsak a technológia vagy a gazdasági átalakulás irányából érkeztek, az elmúlt néhány száz év politikai, társadalmi, szociális mozgalmi (rabszolgaság eltörlése, a polgári társadalom kialakulása, a szociális igazságság és a szélesebb társadalmi bázisra épülő demokrácia gondolatának győzelme) a magánjogra is elkerülhetetlenül hatással voltak.

Két alapvető rendszerteremtő fogalma mellett, a személy és a vagyon-dolog dualizmusára épülő felfogása mellett azonban a társadalmi, gazdasági közeg minden változása ellenére, a magánjog kitarzott. Hogy a magánjog fejlődésében a jelentős válságokat és töréseket eddig sikerült elkerülni, az éppen ennek a két alapfogalomnak a stabilitásában rejtett. Vissza-visszatérő kérdés azonban, hogy ezt a stabilitást milyen lehetséges kihívások elé állítja a jog körül folyamatosan változó gazdasági, társadalmi és technológiai valóság.

A XX. század közepétől magától értetődőnek tűnt, hogy a dolog és a személy fogalma közötti határvonal soha többé nem válhat kétségessé, nem kérdőjeleződhet meg, vagy mosódhat el.¹ Jogi felelőssége kizárólag a személyeknek lehet, a dolgok mint személyiséggel nem rendelkező jogi tárgyak csak mint egy személy akaratának végrehajtói, illetve az akarata végrehajtásának eszközeiként szolgálhatnak, és úgy is kezelendők. A mesterséges intelligencia megjelenése azonban jelentős kihívások elé állíthatja a polgári jog² alapfogalmait és intézményeit. A mesterséges intelligenciának már napjainkban is rendkívül sok alkalmazási területe van: mind az ipar és a mezőgazdaság, mind a hadászat, mind az egészségügy, mind a szórakoztatóipar területén a XXI. században már többé-kevésbé bevettnek számít a mesterséges intelligencián alapuló eszközök alkalmazása. A legérdekesebb és talán a legtöbb jogi kérdést felvető változás azonban az ún. humanoid robotok megjelenése, a mesterségesintelligencia-kutatás, a robotika és a számítástechnika összekapcsolódó kutatásának egyik lehetséges terméke.

A humanoid robotok önmagukban azonban még nem állítanak megoldhatatlan kérdés elé a magánjog elméleti és gyakorlati művelőit; a dolog fogalmában minden eddig megalkotott robottípushoz hasonlóan, minden nagyobb nehézség nélkül a jog

¹ Erre az elképzelésre épül az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozata*, elfogadva és kihirdetve az ENSZ Közgyűlésének 217 A (III) határozata alapján, 1948. december 10 én, is, amikor kimondja, hogy „[m]inden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van” [1. cikk] és „[s]enkit sem lehet rabszolgaságban, vagy szolgaságban tartani (...)”. [5. cikk] Vagyis emberi lényeket nem lehet dologként kezelni. www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/hng.pdf.

² A (klasszikus) magánjog és a polgári jog mint a klasszikus magán- és kereskedelmi jog egyes elemeit vegyítő jogág fogalmát most, némileg helytelenül, szinonimaként használva. A tanulmány célja és tárgya, úgy érzem, megengedi ezt a kis, tudatosan vállalt egyszerűsítést.

eszközeivel kezelhetőek lennének. A robotika és a mesterségesintelligencia-kutatás eredményeinek összekapcsolása, az ún. mesterségesen létrehozott tudat és az e tudat által megjelenített intelligencia, valamint egy humanoid robot összekötése által előidézett technológiai változások azonban komoly kihívást jelenthetnek a hagyományos személy és dolog fogalomra nézve. A mesterséges tudat és a gép összekötése és ennek a tudatnak harmadik elemként az internetre való felcsatlakoztatása nemcsak jogi szempontból vet fel komoly aggodalmakat. Hogy valaha képes lehet-e egy gép, akár saját tapasztalatai, akár a világhálón hozzáférhető információk alapján, önmagát tanítva önállóan tanulni, az még kétséges. A kérdés azonban mégis rendkívül fontos lehet, mert abban a pillanatban, ahogy erre egy gép képessé válik, előttünk áll a természetes és a mesterséges világ összekapcsolódása, sőt összemosódása. (Mindez azonban nem keverendő össze az emberi agy, a természetes intelligencia internetre való felkapcsolásának gondolatával. Amennyiben ez valaha meg is valósulhat, az emberi agy mint biológiai szerv megalkotása, illetve annak mesterséges leképezése legfeljebb ennek a folyamatnak az esetleges, kezdeti lépése lehetne.)³ Jelenlegi tudásunk szerint ennek a kivitelezése még nem valósult meg. A gép, normál emberi képességekkel mérve ugyan felfoghatatlan memóriája segítségével sem képes még önállóan, tudatosan gondolkodni és cselekedni, az alkotója, előállítója által előre beleprogramozott feladata teljesítése közben csak imitál bizonyos kognitív funkciókat. Mi történne azonban, ha egyszer ez megváltozna, és a mesterséges intelligencia „valódi” intelligenciaként, a természetes intelligencia működését leképezve, vagy azt akár meg is haladva, önálló tudattal rendelkezve, nemcsak pusztán eszközként, hanem akár tagként is szerepet kapna az emberi társadalmakban? Eljöhete-e valaha az ún. elektronikus személyek kora?

A jelenlegi technológiai fejlődés kiindulópontjának és a továbbiakban is az egyik középpontjának számító Amerikai Egyesült Államokban indult meg a technológiai vitákhoz kapcsolódóan az ún. *elektronikus személyek* jogalanyként történő elfogadása körüli, még nem kiforrott jogi polémia. Európában is megjelentek már, különösen az *Európai Parlament a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló 2017-es állásfoglalásának*⁴ elfogadása körül különböző vélemények, amelyek hasonlóképpen reagáltak az elektronikus személyek elfogadásának kérdésére.

Egyes jogászok körében a mesterséges intelligencia XX. század második felétől felgyorsult fejlődésére eltérő reakciók születtek. A jogi értelemben vett személy kérdését tekintve a jogképes robotok, a jogalanyok körének az elektronikus személyekkel történő lehetséges kiterjesztése és egyáltalán a változó jogalanyiség kérdésköre a jogirodalom egyes rétegében egészen ellentétes elképzeléseket vetett fel. Mind a

³ Julia Carrie Wong: „Elon Musk unveils plan to build mind-reading implants: »The monkey is out of the bag«” *The Guardian*, 2019. július 17., www.theguardian.com/technology/2019/jul/17/elon-musk-neuralink-brain-implants-mind-reading-artificial-intelligence; Elon Musk & Neuralink: An integrated brain-machine interface platform with thousands of channels, 2019. július 16., www.documentcloud.org/documents/6204648-Neuralink-White-Paper.html.

⁴ *Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról* (2015/2103(INL)) (Brüsszel: Európai Parlament 2017). www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_HU.html.

támogatás, illetve a nyitottság,⁵ mind a határozott állásfoglalás nélküli tapogatózó feltérképezés,⁶ mind a teljes elutasítás,⁷ illetve türelemre intés⁸ talaján álló nézetekkel találkozhatunk. A továbbiakban a mesterséges intelligencia és a számítástechnika kutatásának szülőföldjén kibontakozott elméleti hátteret segítségül hívva, angolszász jogrendszerekből érkező, illetve az angolszász jogrendszert ismerő és annak felfogását többé-kevésbé követő szerzők álláspontjainak felhasználásával, a problémának csak vázlatos ismertetésére tehető kísérlet. Mivel a tanulmány nagyobbik, első részét érintő témakörben olyan felvetésekre alapozott problémák megoldására adott válaszok figyelembevételével ismertetem az álláspontokat, amelyek felmerülése legalábbis bizonytalan, ezért a megoldási javaslatok megfogalmazását nem a szükségszerűség hajtja. Két dolgot mégis előre kell bocsátanom. Egyrészt a tanulmányban nagyobb teret fogok szentelni a jogi értelemben vett személy fogalmának és ahhoz kapcsolódóan a jogképes robotok kérdésének, még akkor is, ha a jogképes robotok problematikájának megoldása nem tartozik a legsürgetőbb jogtudományi problémák közé. Ha a jogképes robotok kérdése valaha valóban felmerül, az jóval élesebb, az alapfogalmakat is érintő kérdéseket fog felvetni a jogtudomány és a magánjogtudomány berkein belül, mint a kriptovaluták jogi besorolása, aminek a tanulmány második, valamennyivel kisebb részét szenteltem. Másodszor: amikor a jogi értelemben vett személy kifejezést használom, akkor a magánjogi/polgári jogi értelemben vett személyre gondolok (feltételezve, hogy a mesterséges intelligencia, a robotika és a számítástechnika fejlődésének a jogalanyiség/jogképesség fogalmával érintett jogalanyi kör bővítésére gyakorolt hatása elsősorban a magánjogi jogalany, jogképes személyek csoportjainak kiterjesztését, kiegészítését igényelné), a közjogi értelemben vett személy, jogi személy fogalmát nem érintve.

⁵ Előbbire példa: Lawrence B. SOLUM: „Legal personhood for artificial intelligences” *North Carolina Law Review* 1992/4. 1231–1287. Utóbbira lásd Samir CHOPRA – Laurence F. WHITE: *A Legal Theory for Autonomous Artificial Agents* (The United States of America: University of Michigan Press 2011) különösen 186–189.

⁶ Robert VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN: „Do We Need New Legal Personhood in the Age of Robots and AI?” in Marcelo CORRALES – Mark FENWICK – Nikolaus FORGÓ (szerk.): *Robotics, AI and the Future of Law* (Singapore: Springer 2018) 15–55.; Robert VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN: „Legal personhood in the age of artificially intelligent robots” in Woodrow BARFIELD – Ugo PAGALLO (szerk.): *Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence* (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing 2018) 213–250.; Robert VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN: „Does Future Society Need Legal Personhood for Robots and AI?” in Erik R. RANSCHAERT – Sergey MOROZOV – Paul R. ALGRA (szerk.): *Artificial Intelligence in Medical Imaging: Opportunities, Applications and Risks* (Chamn: Springer 2019) 257–290.

⁷ Joanna J. BRYSON – Mihailis E. DIAMANTIS – Thomas D. GRANT: „Of, or, and by the people: The legal lacuna of synthetic persons” *Artificial Intelligence Law* 2017/3. 273–291.

⁸ Ugo PAGALLO: *The Laws of Robots Crimes, Contracts, and Torts* [Law, Governance and Technology Series 10] (Dordrecht: Springer 2013); Ugo PAGALLO: „Vital, Sophia, and Co.—The Quest for the Legal Personhood of Robots” *Information* 2018/9 230. www.mdpi.com/2078-2489/9/9/230; S. M. SOLAIMAN: „Legal personality of robots, corporations, idols and chimpanzees: a quest for legitimacy” *Artificial Intelligence and Law* 2017/2. 155–179.

II. A MAGÁNJOG HAGYOMÁNYOS SZERKEZETE, FOGALMAI

A társadalmat alkotó személyek közötti viszonyok szabályozására és az egyes személyek közötti viszonyoknak a társadalmi meggyőződés által meghatározott keretek között tartására alakult, illetve alakul ki minden állammá szerveződő emberi közösségben a jogrendszer. A jogszabályok legfőbb funkciója, hogy a személyek közötti jogviszonyokhoz kötődő egyes emberi cselekedeteket, magatartásokat az adott társadalom által elfogadott vagy elfogadhatónak tartott irányba terelje. Magánjogi értelemben jogviszonyról olyan vagyoni vagy személyi viszony esetében beszélhetünk, amely polgári jogi értelemben vett személyek között jön létre, és amelyeket a polgári jogi jogszabályok, elsősorban a polgári jog kódexe, a *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény* (a továbbiakban: Ptk.) a mellérendeltség és az egyenlőség elvei szerint szabályoznak. (Ptk. 1:1. §)

A jogviszony egyik eleme, a jogalany az, amely jelen témánk szempontjából figyelmet érdemel (jogalany, jogi értelemben vett személy, jogképes személy, jogi személyiség a továbbiakban szinonimaként használva). Jogalany nélkül magánjogi jogviszonyról nem beszélhetünk.

A jogalanyok személyi köre többször is változott a magánjog történetében. A jelenlegi, általánosan elfogadott megoldás kialakulásáig, miszerint a polgári jogi értelemben vett jogalany, a személy intézményébe két jogalanyi kört értünk, a természetes személyeket (emberek) és a jogi személyeket, hosszú út vezetett.⁹ A jelenlegi jogalanyi kör további bővítése pedig egyelőre nem tűnik aktuális kérdésnek.¹⁰ Egy lezártnak tekintett jogalanyi kör kapcsán azonban talán mégis érdemes feltenni a kérdést, hogy legalább elméleti szinten lenne-e lehetőség arra, és mi lenne annak a feltétele, hogy a határozott vonalak mentén rögzült fogalmi elkülönülés és csoportosítás ellenére egy, a jövőben megalkotandó új személytípus, a lehetséges jogalanyok körének bővítésével, bekerülhessen azok közé.

A magánjog világa hagyományosan, már az ókori Róma joga óta három területre osztottat. Gaius római jogtudós nyomán a személy(ek) joga, a dolgok vagy a vagyon joga¹¹ és a keresetek joga alkotta és alkotja napjainkban is a magánjog alapvető szer-

⁹ A jogi személyek jogi létének alátámasztására szolgáló elméletek legkönnyebben áttekinthető összefoglalását még mindig Moór Gyula műve adja: Moór Gyula: *A jogi személyek elmélete* [A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata 2. szám] (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1931) 37–287.

¹⁰ Lásd SOLAIMAN (8. lj.); BRYSON [et al.] (7. lj.) 285–288.; PAGALLO 2018 (8. lj.). Vö. VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN: „Do We Need” (6. lj.) 42–50.

¹¹ A Gaius nevéhez köthető rendszer kapcsán ki kell emelni, hogy habár Gaius a személyek és a dolgok között valóban éles határvonalat húzott, de a vagyonjog kifejtése során, a három területet, a tulajdonjogot, az öröklési jogot és a kötelmi jogot főként didaktikai, de nem dogmatikai okokból választotta el egymástól; vagyis a vagyon fogalmában, mint egységben gondolkodott. „A római jogászok a dolog (rész) fogalma bármely jogilag biztosított gazdasági érdekét bevontak, bármely jogot, amelynek pénzbeli ellenértéke volt, amit ilyen módon számon lehetett tartani.” [„*The Roman jurists linked the thing (res) with any legally guaranteed economic interest, any right or rights having monetary value, that a person could hold in respect thereof.*”] George MOUSOURAKIS: *Fundamentals of Roman Private Law* (Berlin: Springer 2012) 119.

kezetét.^{12–13} Mindazonáltal a mai jogtudomány még mindig nem tudott nyugvóponttra jutni abban a kérdésben, hogy az „egyszerű” res, illetve persona fogalmán tulajdonképpen mit is értettek, érthettek a rómaiak. A római jog az alapfogalmak (például jogi értelemben vett személy, jogtárgy, jogi tény) és az intézmények (szerződés, felelősség, tulajdonjog) definíciójának megalkotásával „adása maradt” az utókoroknak. Az eljövendő évszázadok jogtudományára várt a feladat, hogy a külső gazdasági, társadalmi, politikai, technológiai változások hatására olyan újabb fogalmakkal gazdagítsák, a „régii” intézmények jelentésének kidolgozása, illetve kibővítése mellett a magánjog anyagát (például természetes és jogi személy, jogképesség, cselekvőképesség, vétőképesség), amelyek az ókori római jog szerkezete mellett, magánjogi paradigmaként, ma már megkérdőjelezhetetlen alapjait képezik a magánjognak.

III.1. JOGI ÉRTELEMBEN VETT SZEMÉLYEK

III.1.1. AZ EMBER MINT (MAGÁN)JOGI ÉRTELEMBEN VETT SZEMÉLY

Polgári jogi értelemben az ember, a természetes személy az, amely a jogalanyok, a személyek archetipusát adja. A jogi értelemben vett személy, alapvetően az emberre mintázott fogalmának kialakítása viszonylagos tisztasággal követhető végig a jogtörténet lapjain, egyes jeles jogászok műveinek nyomán. Ennek a jogtörténeti folyamatra a felvázolásához a továbbiakban A. J. Kurki megállapításaira és rendszerezésére¹⁴ támaszkodom (a jogtörténeti korokban és helyszíneken a területi korlátok miatt jelentős ugrásokkal, de bízva abban, hogy az alapvető gondolati fejlődés így is követhető lesz).

Kurki szerint¹⁵ az ember mint jogi értelemben vett személy fogalmának kialakításában, a korábban már felvázolt Gaius-féle rendszer megszületését követően a következő jelentős előrelépés a francia reneszánsz kori jogászprofesszor és huma-

¹² A sors furcsa firtora okán a nyugati magánjog, legalábbis annak szerkezete egyik legnagyobb atyjáról magáról ugyanakkor meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Az okokat lásd Peter STEIN: *A római jog Európa történetében* (Budapest: Osiris 2005) 31–33.; George MOUSOURAKIS: *A Legal History of Rome* (Abingdon: Routledge 2007) 117.

¹³ Gaius Institúciói I. könyvének 8. pontja szerint: „*Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. Sed prius videamus de personis.*” Kijelentéséhez igazodva Institúcióinak első könyvében a személyekre vonatkozó anyagot tárgyalta, a második és harmadik könyvben pedig a dolgokról, illetve a mai értelemben vett vagyonról szól (a negyedik könyvben a mi fogalmaink szerinti perjog szerepelt). A történelmi fejlődés során az anyagi részek elhelyezésében ugyan bekövetkeztek bizonyos változások, de alapjaiban ez a Gaius által felállított rendszer, szerkezet, amelyet nyilvánvaló hasznossága okán maga Iustinianus császár is átvetetett a Corpus Juris Civilis megszerkesztésekor (Inst. 1, 2, 12.; Dig. 1, 5, 1.), mind a jogtudományban, mind a jogalkotásban (elég csak a régi és az új magyar Ptk. rendszerére utalni) napjainkig érezteti hatását.

¹⁴ VISA A. J. KURKI: „Why Things Can Hold Rights: Reconceptualizing the Legal Person” in VISA A. J. KURKI – TOMASZ PIETRZYKOWSKI (szerk.): *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn* [Law and Philosophy Library No. 119] (Cham: Springer 2017) 69–89, 71–74, 79–81. VISA A. J. KURKI: *A Theory of Legal Personhood* (Oxford: Oxford University Press 2019) 31–53., 62–68.

¹⁵ Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 72. KURKI 2019 (14. lj.) 35.

nista, Hugo Donellus nevéhez fűződik. Donellus a iustinianusi *Corpus Iuris Civilis*-t kora szellemiségének megfelelő kétkedéssel forgatta, miközben egy új jogrendszer alapjainak lerakásával kísérletezett. Fő művében, a civiljogról írott kommentárjában (*Commentarii in iure civili*) egy új, jogtechnikai értelemben vett jogalanyfogalom kidolgozása során a személy, a *persona* (eredeti római jelentése színházi álarc) fogalmát határozta meg kiindulópontként: személynek számított minden egyén, aki pozitív értelemben vett *status libertatisszal*, *civitatisszal* és *familiae*-vel bírt. Donellus ugyanakkor még nem tett egyértelmű különbséget a személy és az ember fogalma között. Ennek a lépésnek a megtétele Hermann Vultejusra (nem keverendő össze unokájával, Hermann von Vultejusszal) várt, akinek az értelmezése szerint mindenki, aki emberi lénynek tekinthető, az *homo*, és minden emberi lény, aki még polgárjogi státusszal is rendelkezik, az *persona*, vagyis személy. Vultejus volt talán az első, aki világos különbséget tett a két fogalom között, és aki először kijelentette, hogy mivel a rabszolgák nem voltak *personae*, így jogképességgel, jogi személyiséggel sem rendelkeztek.¹⁶

A jogi értelemben vett személy fogalmának kialakításában a későbbiekben kiemelkedő szerepet játszott Hugo Grotius, Samuel von Pufendorf, Gottfried Leibniz és Christian Wolff. Munkásságuk idejére, a XVII. század, illetve a XVIII. század elején, a nem angolszász, kontinentális jogtudományban, az alapelvek és jogintézmények kialakulásának folyamatában uralkodóvá vált egy tendencia, amelynek során a jogi értelemben vett személy fogalma egyre inkább elszakadt az ember természeti lény mivoltától, és egy olyan jogalany képe kezdett körvonalazódni, amelynek legfőbb adottsága a jogok és kötelezettségek bírásának képessége.¹⁷ Wolff különbséget tett *homo moralis* és *persona moralis* között. *Homo moralis*on értette a lehetséges jogalanyi kört, vagyis azokat, akik jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezhetnek, míg a *persona moralis* azoknak a körét fedte, akik ténylegesen is jogokkal és kötelezettségekkel bírtak.¹⁸

Friedrich Carl von Savigny, a történeti jogi iskola atyja *System des heutigen römischen Rechts* című munkájában a személy fogalma kapcsán úgy foglalt állást, hogy a személy – legyen az természetes vagy jogi személy – jogi értelemben azért személy, mert jogképességgel rendelkezik, vagyis jogai és kötelezettségei lehetnek. A jogképesség azonban önmagában még jogügyletek kötéséhez és teljesítéséhez – például szerződéskötéshez – kevés. Egy szerződés megkötéséhez nemcsak jogké-

¹⁶ Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 72. KURKI 2019 (14. lj.) 35–36. A jogképesség, jogalanyiség, jogi személyiség, személyiség jogi értelemben vett fogalmakkal a jogi diskurzusok során mindazonáltal nagyon óvatosan kell bánni. A fogalmak ugyanis nem azonos jelentésűek az angolszász és a kontinentális jogrendszerekben. A kontinentális jogrendszerekben a személyiségi jogok kialakításával a személyiség elveszítette sokáig a személy fogalmával egyező, azzal szinonim mivoltát, és árnyaltabb jelentést kapott. Angolszász jogrendszerekben, a tort law logikája nyomán, amely a sértő cselekedetet és a nem sértett jogalanyt vagy jogtárgyat tekinti kiindulópontnak a személyiség és a személy fogalmának megkülönböztetése nem jelentős. Meghatározható különbséget én sem érzékelek a két fogalom között, így a tanulmányban a hagyományos szóhasználatot igazodom.

¹⁷ Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 72. KURKI 2019 (14. lj.) 36–38.

¹⁸ Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 72. KURKI 2019 (14. lj.) 38–39.

pesség, de cselekvőképesség is szükséges.¹⁹ Ezek a „képességek” mint feltételek a mai napig elválaszthatatlanok a jogi értelemben vett személy fogalmától.²⁰

Savigny munkásságának hatása nem állt meg a kontinens határainál. John Austin németországi tartózkodása idején ismerkedett meg a német jogtudománnyal, és a német jogtudományban akkora már rögzítődött rendszeralapú gondolkodás átvételét kísérte meg a Csatorna túlsó oldalán kifejtett munkássága során kamatoztatni. Austin volt az első angolszász jogtudós, aki a jogi értelemben vett személy mivoltot „a joggal való bírás képességével”²¹ azonosította. Thomas Holland az angol és a német jogtudomány eredményeit szintetizálva ugyancsak úgy gondolta, hogy a személyeknek jogok és kötelezettségek alanyainak, vagyis jogalanyoknak kell lenniük (a fogalom megalkotása ugyancsak Savigny érdeme), más szóval mind saját jogaik érvényesítésekor, mind az ellenük érvényesített kötelezettségek teljesítésekor jogalanyként kell eljárniuk. Természetes személy kizárólag az az emberi lény lehet, akit a jog alkalmasnak „talál” arra, hogy jogok és kötelezettségek alanya legyen. Ezt a felfogást több angolszász gondolkodó is átvette (W. H. Rattigan, Frederick Pollock, John Salmond és John Chipman Gray).²²

A XVIII., XIX. századi német jogtudomány eredményei, az ókori római joghoz hasonlóan, különösen a személyek joga kapcsán, napjainkig éreztetik hatásukat. A modern akarat-²³ és érdekelméletekre²⁴ és azok hatásaira most ki nem térve meg-

¹⁹ Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 72–73. KURKI 2019 (14. lj.) 44–45.

²⁰ Példaként álljon ki a hatályos magyar polgári kódex, a 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről vonatkozó rendelkezései. Természetes személyek vonatkozásában: 2:1. § (1) bek. Minden ember jogképes: jogai és kötelezettségei lehetnek. 2:8. § (1) bek. Minden ember cselekvőképés, akinek cselekvőképességét e törvény vagy a bíróság gondnokság alá helyezést elrendelő ítélete nem korlátozza. Jogi személyek vonatkozásában: 3:1. § (1) bek. A jogi személy jogképes: jogai és kötelezettségei lehetnek.

²¹ Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 73. Árnnyaltabban Austin elméletéről lásd KURKI 2019 (14. lj.) 49–50.

²² Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 73. KURKI 2019 (14. lj.) 50–51.

²³ Az akaratelmélet szerint jogképesnek lenni annyit tesz, mint kötelezettségeink fölött uralmat gyakorolni. A kötelezettségek fölötti uralomhoz azonban nem elég a „passzív” jogképesség, ahhoz „aktív” jogképességre, a mi fogalmaink szerint cselekvőképességre is szükség van. Így az ítélőképesség, illetve belátási képesség híján ezen elmélet szerint viszonylag széles körű jogalanyi kör szorulna ki a jogi értelemben vett személyek sorából. Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 81. H. L. A. HART akaratelméletével kiegészítve lásd KURKI 2019 (14. lj.) 66–68.

²⁴ Az érdekelméletek szerint jogokkal csak azok rendelkezhetnek, akiknek érdekük fűződik azokhoz, és akiknek az érdekei kötelezettségek útján megerősítést is nyerhetnek. Ezen elmélet szerint bárki vagy bármi, akinek, vagy aminek egy meghatározott döntés, vagy helyzet, vagy éppen annak elmaradása a javát vagy érdekét szolgálja, és aki, legalább minimális mértékben érzékeli is tudja ezen érdekeit (vagyis, aki érzi, tudja, mert rendelkezik már minimális mértékű öntudattal, hogy egyes döntések az előnyére, mások a hátrányára szolgálnak), vagyis akár egyes állatfajok, vagy a terhesség utolsó trimeszterében az embrióknak is már jogalanyisággal kell rendelkezniük. Ez az elmélet legalábbis megkérdőjelezhető. Hasonló jogi dilemma merült fel a polgárháború előtti Egyesült Államokban élt rabszolgák jogi helyzetével kapcsolatban is. Bizonyos büntetőjogi védelemmel, vagyis az életük védelméhez fűződő érdekekkel, már a rabszolgák is rendelkeztek, de vajon ez azt jelentette-e, hogy jogalanyok is minősültek. A válasz erre egyértelműen: nem. Az egyes esetek kezelése eltérő megközelítést igényel. A jogrendszerek az embriók érdekeit elismerik, legalábbis embrióletük későbbi szakaszában és az abortusz törvények rendelkezéseivel igyekeznek azokat tiszteletben tartani. Az embriók jogalanylété azonban még ugyancsak kérdéses. Az állatok érdekvédelme az állatvédelmi törvények, rendelkezések útján valósul meg, de attól még az állatok jog-

állapítható, hogy a jelenlegi európai és észak-amerikai, összefoglalóan nyugati jogtudomány a múlt századi elméletek alapján, azokat meg nem kérdőjelezve természetes személyként és így jogképesként még mindig túlnyomórészt azokat az emberi lényeket ismeri el, akik az élve születés és a halál mint jogi tényként kezelt történet közötti állapotban vannak (a *pro-life* vagy *pro-choice* vitát most nem érintve). A cselekvőképesség általános feltétele pedig a megfelelő érzelmi és értelmi intelligencia elérése és a nagykorúsághoz szükséges korhatár betöltése.²⁵ Az elektronikus személyek minden eddigi fejtegetés és a felsorolt feltételen alapján egyértelműen kikerül(né)nek a lehetséges jogalanyi körből.²⁶

III.1.2. A JOGI SZEMÉLYEK MINT JOGI ÉRTELEMBEN VETT SZEMÉLYEK

A jogi személyek jogalanyisága kapcsán szembesült utoljára története során a jog, és különösen a magánjog a külső, gazdasági tényezők felől érkező nyomás és az addig bevett jogi dogmatika között feszülő éles ellentét okozta problémákkal, annak ellenére, hogy a jogi személyek jelenléte, alapítása és működése (különféle személy- és dologegyesülések formájában) már a dogmatikai fogalomalkotás hajnala előtt is, minden viszonylag fejlettebb gazdasági, társadalmi rendszerrel rendelkező államban bevettnek volt tekinthető. Egyes források szerint alapítványyszerű, a templomok fenntartását ellátó jogalanyok már az ókori Egyiptomban is léteztek,²⁷ ahogyan a római jog számára sem volt ismeretlen a tagjaiktól független jogképességgel felruházott ún. személyegyesülések (*universitates personarum*). A római posztklasszikus korban kezdett kialakulni az a gyakorlat, hogy bizonyos célra rendelt vagyontömegeket (*universitates rerum v. bonorum*) is elláttak önálló jogképességgel.²⁸ A középkori kánonjogban született meg az ún. morális személy fogalma, amely elméleti síkon összekötő kapcsot jelentett az ún. fikciós elmélethez, amely az általános felfogás szerint Savigny nevéhez fűződik. Az újkori elméletek megszületéséhez hozzájárult, hogy a nagy földrajzi felfedezések hatására kibontakozó, majd felélénkülő globális

tárgyaknak tekintetnek továbbra, is és nem jogalanyoknak. A rabszolgák pedig attól, hogy minimális érdekeik elismerésre találtak, még nem minősültek jogalanyoknak, hiszen polgári jogi szempontból semmilyen jogosultsággal nem rendelkeztek (tulajdonjogi jogosítványaik erősen korlátozottak voltak, polgári eljárásjogi jogaik pedig nem voltak). Mindez csak arra mutat, hogy a jogalanyiság meghatározása egyes esetekben meglehetősen árnyalt és összetett feladat (hiszen a jogtörténet az amerikai rabszolgák kapcsán már produkált arra példát, hogy lehet egy ember személy pusztán büntetőjogi értelemben, miközben magánjogi értelemben pusztán tárgynak tekintetik). Lásd KURKI 2017 (14. lj.) 79–81. KURKI 2019 (14. lj.) 65–66.

²⁵ Hogy mi tesz egy embert természetes személlyé, más kritériumok alapján is meghatározható. A mesterséges intelligencia és a természetes személyek közötti legjelentősebb eltéréseket, a mesterséges „lények” hiányosságait felsorakoztató egyes érvelések szerint természetes személy csak az lehet, aki rendelkezik lélekkel, öntudattal, a szándékos és célzatos cselekvés képességével, érzelmekkel, érdekekkel és szabad akaráttal. Lásd SOLUM (5. lj.) 1262–1274.

²⁶ Vö. CHOPRA–WHITE (5. lj.) 157–159.

²⁷ Lásd VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN: „Do We Need” (6. lj.) 30.

²⁸ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 132008) 230.

kereskedelem az 1600-as évektől magával hozta a korábban sosem látott gazdasági funkciót betöltő és kereskedelmi forgalmat lebonyolító új gazdasági társaságok megszületését. Ezekre az új gazdasági, társadalmi kihívásokra a jognak választ kellett adnia. A megoldás a jogi személyek jogba való beemelése volt.

A jogi személyek jogba való beemelését viszont kiépített jogi érvrendszerrel kellett alátámasztani. A fikciós elmélet (Savigny, Puchta és az egész történeti jogi iskola) szerint egy jogi személyt megillető, egy jogi személy javára fennálló jogok esetében mivel a jogi személyt alkotó, attól különállóan létező egyes emberek nem lehetnek egy másik személyt, a jogi személyt megillető jogok alanyai, ezért „[i]lyenkor az elmélet *fictio útján képzel magának egy valakit*”, aki a jogok alanya lehet és ez a valaki a jogi személy.²⁹ A fikciós elméletre reakcióként megszülető realitáselmélet (fő képviselője a Gierke–Beseler-féle *Genossenschaftstheorie*, de idesorolható Zitelmann elmélete a jogi személyekről mint testetlen akaratokról vagy Binderé, aki szerint a jogi személy erkölcsi realitásként megnyilvánuló akarat) szerint „[a]z ember *organismus, de nemcsak az ember az, hanem vannak társadalmi, etikai műorganismusok is*.”³⁰ Az egyéb elméletek, például Jhering valódi és színleges személy elmélete, Brinz személyi vagyon–célvagyon elmélete, Szászy-Schwarz Gusztáv sajátos célvagyon elmélete,³¹ valamint Kelsen tárgyi jogi feltételektől függő mesterséges jogalanyisága, valamint Moór Gyula beszámítási elmélete³² külön-külön és egy az egyben sem tettek kísérletet másra, mint a jognak egy már adott külső helyzetre adott válaszána (utólagos) alátámasztására.

Az angolszász jogrendszerekben a jogi személyek elismerése a jogrendszerben kevesebb problémát okozott, általában úgy tartották, hogy a jogi személyek végső soron visszabonthatók az őket alkotó természetes személyekre,³³ és így végső soron

²⁹ Az elmélettel szemben megfogalmazható tömör kritika szerint: Kritika: „[H]a igaz, hogy alany nélkül jog nem létezhetik, és jogalany csak ember lehet, akkor az által, hogy egy nem létező alany helyébe képzelünk magunknak egy embert, ez által a jog nem fog könnyebben létezhetni. A *fictio* nem pótolja a valóságot. *Fictiv* szögre nem lehet kalapot akasztani.” SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *Institúciók és pandekták* (Budapest: Politzer 1900) 41–42. A fikciónak a személyek jogában játszott meghatározó szerepére angolszász jogrendszerből vett példákkal lásd: DAVE FAGUNDES: „What we talk about when we talk about persons: The language of a legal fiction” *Harvard Law Review* 2001/6. 1745–1768.

³⁰ Kritika: „Ez azonban merő romantika, hasonlatokkal játszó dialektika, a mely nem mond semmit.” Lásd SZÁSZY-SCHWARZ (25. l.) 42.

³¹ „Helyesen tehát azt kell mondanunk: a mit az egyes ember vagyonának mondunk, az is egy bizonyos cél (egy konkrét ember boldogulása) érdekében összetartott célvagyon. Szerintem »alany« a szó hagyományos értelmében, sem mint »akarat-alany«, sem mint »érdekalany« nem kritériuma sem a jognak, sem a vagyonnak. A mi neki kritériuma, a mi nélkül jog és vagyon nincsen, az nem az alany, hanem a cél. Hogy ezt a célt »alany«-nak akarjuk nevezni? szóhasználati kérdés. Ha az »alany« szót már meg nem szoktuk volna annyira, bizonyára nem hoznám javaslatba. De ha a »cél« helyébe az »alany« szót substituáljuk, ne felejtjük, hogy a régi szóval új fogalmat kötünk össze.” SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *A jogi személy magyarázata* (Budapest: Franklin 1907) 120.

³² Lásd MOÓR (9. l.) 323–349.

³³ Lásd SOLUM (5. l.) 1238–1239. Az angolszász jogtudománynak a jogi személyekről alkotott elképzeléseire példaként lásd: A. V. DICEY: „The Combination Laws as Illustrating the Relation between Law and Opinion in England during the Nineteenth Century” *Harvard Law Review* 1904/8. 511–532.; GEORGE F. DEISER: „The Juristic Person.—I.” *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register* 1908/3. 131–142.; GEORGE F. DEISER: „The Juristic Person.—II.” *University*

a jogi személyt alkotó természetes személyek azok, akik a jogok és kötelezettségek hordozói, azonban a kontinentális elméletek megismerésétől sem zárkóztak el, ha az saját érvrendszerük alátámasztását segítette.³⁴ A jogi személyek elfogadását elősegítette, hogy betagozódásuk a jogi fogalmi piramisba nem vetett fel etikai kérdéseket, miközben a gazdasági problémák megoldására alkalmasnak bizonyult. Emellett beemelésük a jogalanyi körbe súlyos dilemmákkal dogmatikai értelemben sem járt, hiszen a jogi személyek nem a természetes személyek helyére, hanem azok mellé érkeztek a jogalanyok csoportjába. Az ún. elektronikus személyek kérdése azonban, még csak a lehetőség szintjén említve is, ha gazdasági kétségeket és dogmatikai dilemmákat nem, de etikai kételyeket mindenféleképpen felvet: hiszen az elektronikus személyek esetében nem kizárólag olyan személyekről lenne szó, amelyek végső soron a jog elismerésének köszönhetik kizárólag jogi létezésüket, hanem létük értelme éppen abban rejlene, hogy a jog elismerésétől függetlenül is, valamilyen formában, de „léteznének” (még ha mindössze egy hardverbe telepített memóriahalmazként is). Ennek a „létezésnek” a kezelése pedig az embert mint természetes személyt a középpontba állító fogalmi kategóriákkal nehezen látszik megvalósíthatónak.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a jogi értelemben vett személy minőség a polgári jog dogmatikája szerint napjainkra elválaszthatatlanná vált a jogalanyiság és a jogképesség fogalmától. A jogképesség fogalmának kidolgozása a magánjogi dogmatika alkotása, tulajdonképpen a jogalanyiság meghatározására szolgált. A jogi értelemben vett személy fogalmának tisztázásához azonban a jogképesség fogalmára épülő érvelés még nem elég. A jogképességgel történő felruházás lépése mindig következménye egy alanyi kör vagy csoport jogi értelemben való személyként történő elismerésének, ahogy azt a jogi személyek kapcsán láttuk. De mi alapján minősülhet egy alanyi kör jogi értelemben vett személynek?

III. 2. JOGI ÉRTELEMBEN VETT SZEMÉLYEKRE VONATKOZÓ ELMÉLETEK

A mesterséges intelligenciával felruházott robotok elektronikus jogi személyekként történő elismeréséhez sem a természetes, sem a jogi személyek létét alátámasztani törekvő elméletek nem nyújtanak támogatást. A jogi személyek „*létjogosultságát*” nem kellett igazolni akkor, amikor a létüket igazolni törekvő elméletek megszülettek, hiszen akkor már működésüket és gazdasági hasznosságukat senki sem vonta kétségbe, senki sem kérdőjelezte meg. Mindössze elméletileg is alá kellett támasztani azt, ami a gyakorlatban már működött. Az elektronikus személyek esetében azonban más a helyzet. Elektronikus személyek a gyakorlatban még nem léteznek

of Pennsylvania Law Review and American Law Register 1909/4. 216–235.; George F. DEISER: „The Juristic Person.–III.” *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register* 1909/5. 300–314.; Bryant SMITH „Legal Personality” *Yale Law Journal* 1928/3. 283–99.; Arthur W. MACHEN, Jr.: „Corporate Personality” *Harvard Law Review* 1911/4. 253–267; Arthur W. MACHEN, Jr.: „Corporate Personality (Continued)” *Harvard Law Review* 1911/5. 347–365.

³⁴ John DEWEY: „The historic background of corporate legal personality” *Yale Law Review* 1926/6. 655–673.

(ahogyan az is kérdéses, hogy valaha létezni fognak-e). Azonban már ennek a lehetősége is számos kételyt és kérdést szül. Hogyan tehető egy mesterséges intelligenciával ellátott eszköz felelőssé az általa okozott kárért, ha a kár természetes személyekre még többszörös áttétellel sem hárítható? Hogyan köthet egy gondozó robot adásvételi szerződést a tulajdonosa nevében, ha nincsen se jogképessége, se cselekvőképessége? Hogyan ítélandó meg az, ha a gondozó robot a felügyeletére bízott személy tulajdonának vagy akár személyének védelmében a támadás elhárításához szükséges mértéket túllépi? A jognak már előre készülnie kell a válaszokkal, megvizsgálva azokat a lehetséges megoldásokat is, amelyekkel akár az elektronikus személyek jogalanyi léte is alátámasztható vagy akár utólagosan igazolható. Hogy mi alapján válhat társadalmi viszonyok, gazdasági körülmények, etikai elvárások nyomására jogi értelemben vett személlyé, a korábban elfogadott két kategória mellett, egy újabb alanyi kör, arra különböző felfogáson, megközelítéseken alapuló elméletek születtek. A következő fejezetben Ngaire Naffine rendkívül érdekes, mégis az elektronikus személyek lehetséges jogalanyisága kapcsán talán a leginkább használható hármas rendszerét mutatom be röviden.³⁵

III.2.1. „A VIGYORI MACSKA”

Ngaire Naffine rendszere első elemének az ún. „*Cheshire Cat*” elmélet (vagyis „*Vigyori Macska*”) elnevezést adta.³⁶ Személynek lenni, e felfogás szerint, nem jelent többet vagy mást, mint a jog döntése alapján jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezni, vagyis jogképesnek lenni. Morális vagy etikai szempontokat ez a felfogás teljesen figyelmen kívül hagy. Minden a jog(alkotó) döntésén múlik, azt ruház fel jogképességgel, akit vagy amit (vagyis bárkit vagy bármit) jónak lát, ha annak véleménye szerint gyakorlati, társadalmi haszna van. Az elmélet nagy előnye, hogy nem rekeszt ki senkit, illetve semmit a jogalanyiság lehetséges köréből. A jog akár mesterségesen létrehozott szerkezeteket is felruházhat ezek alapján jogképességgel, jogalanyisággal.

Az elmélet alapján a természetes és a mesterséges vagy éppen a jogi személyek közötti különbségtétel feleslegessé válik. Minden jogi értelemben vett személy kizárólag azért jogképes, kizárólag azért személy, mert a jog felruházta ezzel a képességgel, illetve a jogalanyisággal. Ha megvonják jogképességét, ha megfosztják minden jogától és kötelezettségétől, jogalanyisága éppen úgy el fog tűnni, jogi értelemben éppen úgy meg fog szünni létezni, ahogyan azt *Vigyori Macska* tette az *Alice Csodországban* című mesében. Ezek alapján jogi értelemben személy lehet bárki és bármi, amennyiben a jog akár egyetlen alanyi joggal is felruházta, és amíg ettől a jogától a jog meg nem fosztja, személy is marad, legalábbis jogi értelemben.

³⁵ Ngaire NAFFINE: „Who are law’s persons? From Cheshire cats to responsible subjects” *Modern Law Review* 2003/3. 346–367. A személy mivolt egy másik érdekes összefoglalását adja például: Jens David OHLIN: „Is the concept of person necessary for human rights?” *Columbia Law Review* 2005/1. 209–249.

³⁶ Lásd NAFFINE (35. l.) 350–354.

III.2.2. „MINDEN GONDOLKODÓ EMBERI LÉNY”

Naffine elméleti rendszerének második eleme szerint jogi értelemben vett személynek tekinthető minden gondolkodó emberi lény.³⁷ Ahhoz, hogy valaki jogi értelemben vett személynek minősüljön, egy feltételnek kell eleget tennie, embernek kell lennie, embernek kell születnie. Ez az emberi lényeken kívül mindent és mindenki mást a jogalanyi körből kirekesztő gondolkodás volt hosszú időn át a jogi rendszerek alapvető kiindulópontja. Az ember mint jogalany ennek a gondolkodásnak köszönheti kiemelkedő szerepét a jogalanyok sorában. Ez az elméleti kör erősen kötődik jogon kívüli, az emberi létről alkotott, biológiai, illetve metafizikai, erkölcsi elképzelésekhez, amelyek a jog világától elszakadva, absztrakt metafizikai kérdésekhez vezetnek. Kizárólag az lehet e szerint az elmélet szerint jogi értelemben vett személy, így jogalany, aki olyan feltételeknek felel meg, amelyek meghatározása kívül esik a jog terrénumán. A személy, jogalany és az ember fogalmak szinonimává tételének meg van az az előnye, hogy egyetlen emberi lényt sem zár ki a jogalanyok köréből, azonban a jogalanyok körébe nem is enged be senki és semmi mást. A jogi személyek csak akkor lesznek jogalanyok, ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a jogi személyek nem többek és nem mások, mint a jogi személyeket alkotó természetes személyek közötti jogviszonyok hálózatai. E szerint az elmélet szerint az elektronikus személyek azonban semmilyen módon nem válhatnak jogi értelemben vett személlyé.

III.2.3. „RACIONÁLIS, ÉSZSZERŰ, FELELŐSSÉGTELJES »EGYEDEK« ”

A harmadik elmélet szerint jogi értelemben vett személyek az ún. racionális, észszerű, felelősségteljesen cselekvő „*egyedek*”, „*alanyok*” lehetnek.³⁸ Ennek az elméletnek lényege, hogy jogalanyisággal csak az ruházható fel, aki bizonyos mérhető szellemi képességekkel, meghatározott intelligenciahányadossal rendelkezik, így bizonyítva a jogi értelemben vett személy mivolta való érdemlegességét. E szerint az elmélet szerint még egyes emberi lények, a gyermekek vagy a korlátozott belátási képességgel rendelkező felnőttek is kiszorulnának a jogalanyok köréből. E szerint az elgondolás szerint az emberi lét ugyan előfeltétele a jogalanyiség elérésének, de még nem elégséges ahhoz. Ami jogalannyá tesz valakit (vagy valamit), az a racionális gondolkodáson, az észszerűségeen alapuló felelősségteljes döntéshozatal és cselekvés képessége (amihez a megfelelő szellemi képességek elengedhetetlenek). A harmadik elmélet a legszűkebben határozza meg a lehetséges jogalanyok körét, amiből nemcsak a jogi és az elektronikus személyek, de egyes természetes személyek is kiszorulnának.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy ma nincsen olyan támogatott és széles körben elfogadott elmélet, amelyre alapozva az elektronikus személyek jogalanyisága elfogadható lenne. Röviden talán érdemes kitérni arra, hogy kik vagy mik len-

³⁷ Lásd NAFFINE (35. l.) 357–361.

³⁸ Lásd NAFFINE (35. l.) 362–365.

nének azok az elektronikus személyek, akik vagy amik a jogalanyiség kérdése kapcsán figyelmet érdemelhetnek a jövőben.

IV. ELEKTRONIKUS SZEMÉLYEK MINT JOGI ÉRTELEMBEN VETT SZEMÉLYEK?

Az elektronikus személyek kérdése az ún. humanoid, vagyis emberszerű robotok megjelenésével merült fel élesebben. A humanoid robotok önmagukban még nem vetnek fel nehezen megoldható jogi dilemmákat. A robotika, a számítástechnika és a mesterségesintelligencia-kutatás összekapcsolódó fejlődése azonban magában rejtheti annak lehetőségét, hogy a megszokott, automatikus válaszok hosszú távon már nem bizonyulnak elégségesnek. Mi választja el, a jogon kívül, a mesterségesen intelligenssé tett tárgyakat a természet által intelligenssé tetté, ha végső soron mind a kettő ugyanúgy gondolkodik és cselekszik. Hogyan lehet képes a jog ezt kezelni?

Az elsődleges kérdés, amire választ kell majd adnia a jognak, hogy jogalanyként vagy jogtárgyként kívánja-e kezelni ezeket a tárgyakat. Erre a kérdésre a válasz sokáig egyértelmű volt. A robotok, mint az emberi akarat végrehajtására szolgáló eszközök, kizárólag jogtárgyaknak minősülhettek.

A robot mint jogtárgy meghatározására általános definíció nem létezik. A mitológia Pygmalionját és az irodalom klasszikusait (Mary Wollstonecraft Shelley *Frankenstein avagy a modern Prométheusz* című művét, a robot szó atyjának, Karel Čapeknek 1920-as *R. U. R.* [Rossumovi univerzálni roboti] című drámáját vagy Isaac Asimov, még a mesterségesintelligencia-kutatás úttörőinek, Joseph Engelbergernek és Marvin Minskynek a fantáziáját is megmozgató munkásságát), valamint a *science fiction* világán kívül a robotok első kezdetleges megjelenési formája, az ún. automatonok, az önműködő gépek voltak, amelyek azonban még „valódi” robotnak nem voltak tekinthetők. A szó valódi értelmében vett első robotok a technológiai fejlődés későbbi fázisában, a XX. században jelentek meg. Az ún. ipari robotok az 1950-es és 1960-as években forradalmasították az autóiipari termelékenységet azon munkák beprogramozott elvégzésével, amelyek az emberek számára túl nehezek vagy túl veszélyesek voltak. Ezeket a robotok – mesterségesintelligencia-mentesen – még mechanikai feladatok elvégzésére használták fel. A robotika fejlődése és felhasználása azonban napjainkra már jóval meghaladta kezdeti szűk kereteit, elég pusztán a nanorobotok fejlesztésére utalni, de az áttörés a mesterségesintelligencia-kutatás, a számítástechnika és a robotika már többször említett összefonódása okozta és okozhatja a jövőben. Napjaink mobilis, interaktív, kommunikatív és autonóm robotjaira Andrea Bertolini hosszabb definícióját elfogadva a következők jellemzők:

„A robot – Bertolini szerint – *egy olyan gép, amely (1) rendelkezik a külső környezetével való interakciót lehetővé tevő fizikai testtel, vagy természete alapján fizikai testtel nem bír (software vagy program), (2) amelynek működését egy emberi lény vagy közvetlenül irányítja, vagy pusztán felügyeli, vagy amely akár önálló cselekvésre is képes, (3) meghatározott eltérő nehézségű (ismétlődő vagy nem ismétlődő jellegű) feladatok ellátása érdekében, amely akár eltérő lehetőségek közötti,*

*előre meg nem határozott választások meghozatalával is együtt járhat, amelynek ugyanakkor a használó, létrehozó vagy programozó döntésének megfelelően célja meghatározott eredmény elérése vagy további információk megszerzése, (4) amely, többek között, a külső környezet megváltoztatását is magában foglalhatja, (5) miközben a gép eltérő módon és mértékben emberekkel is kapcsolatba léphet, és azokkal együtt is működhet.*³⁹

Míg az elektronikus személyek keltette lehetséges jogi problémákat a robotok hagyományos fogalma még nem vetette fel, azonban a hagyományos fogalom továbbképzése, az ún. szuperintelligencia esetleges megjelenése és annak a robotok fogalmába való beépítése már jogi szempontból is megkerülhetetlen kételyeket válthat ki. A szuperintelligenciának a mesterségesintelligencia-kutatás, a számítástechnika és a robotika útján való megteremtése az, ami felvetheti a korábban már érintett kérdéseket. Szuperintelligens robotoknak azokat az önálló tanulás és öntanítás képességével felruházott robotokat érthetjük, amelyek önmaguk fejlesztése útján, mindennemű emberi beavatkozás nélkül, olyan magas intelligenciára tehetnek szert, olyan magas értelmi szintre jut(hat)nak el, amely már emberi ésszel felfoghatatlan és megközelíthetetlen. Nick Bostrom szerint szuperintelligensnek nevezhetünk minden olyan értelmes lényt, amely kognitív tevékenységét tekintve gyakorlatilag minden érdemleges területen messze túlszárnyalja az embert⁴⁰ (értve ezen mind a tudományos gondolkodást, mind a szociális képességeket).

A szuperintelligencia megjelenése jogi értelemben rendkívül súlyos következményekkel járna. Ha egy szuperintelligens robot, amit jogtárgynak tekintünk, önállóan, emberi segítség, közreműködés nélkül is képes lenne önmagától tanulni, képes lenne önállóan gondolkodni, a körülményeket mérlegelve önmagától észszerű döntést hozni, önállóan cselekedni, akkor döntésének következményeit, jogi következményeit legalábbis Naffine harmadik elmélete szerint is magának kellene viselnie. Nem nehéz belátni, hogy egy önmagát továbbfejlesztő robot, önálló tevékenysége eredményeként eljuthat egy olyan fejlődési fokozatra, amelyre már a tervezője vagy programozója, vagy akár a gyártója a robot előállításakor nem is gondolt, illetve gondolhatott. Ki viselje ilyenkor a felelősséget a robot tevékenysége eredményeként bekövetkezett esetleges károkért? Az egyik válasz erre a kérdésre az, hogy mivel a tanulás képességét is természetes személy „programozta bele” a robotba, ezért az eddigi felelősségi formák felhasználásával, leginkább a termékfelelősség rend-

³⁹ „A machine, which (i) may be either provided of a physical body, allowing it to interact with the external world, or rather have an intangible nature – such as a software or program, – (ii) which in its functioning is alternatively directly controlled or simply supervised by a human being, or may even act autonomously in order to (iii) perform tasks, which present different degrees of complexity (repetitive or not) and may entail the adoption of not predetermined choices among possible alternatives, yet aimed at attaining a result or provide information for further judgment, as so determined by its user, creator or programmer, (iv) including but not limited to the modification of the external environment, and which in so doing may (v) interact and cooperate with humans in various forms and degrees.” Andrea BERTOLINI: „Robots as products: The case for a realistic analysis of robotic applications and liability rules” *Law, Innovation and Technology* 2013/2. 214–227., 219.

⁴⁰ „Any intellect that greatly exceeds the cognitive performance of humans in virtually all domains of interest.” Nick BOSTROM: *Superintelligence: Paths, dangers, Strategies* (Oxford: Oxford University Press 2014) [Audiobook].

szerével ez a probléma minden további nélkül kezelhető lenne.⁴¹ De vajon észszerű-e, vagy igazságos-e jogilag ugyanúgy kezelni egy hűtőgép vagy mikrohullámú sütő gyártóját, mint egy önmaga tanítása által az eredeti feladatelvégző-képességeit túlteljesíteni képes háztartási segédeszköz, segédszemélyzet gyártóját, amely segédeszköz, segédszemélyzet értéke éppen abban rejlik, hogy a változó feladatok elvégzésére is önállóan képessé tudja tenni magát annak érdekében, hogy eredeti funkcióját betölthesse?

Akadnak más nézetek is ugyanakkor, amelyek további, olyan konkrét jogi problémákra hívják fel a figyelmet, amelyek az elektronikus személyeknek a jogrendszerbe jogalanyként történő beemelése kapcsán merülhetnek fel. Az egyik veszély ezen elképzelések szerint az, hogy amennyiben a robotok jogképességet kapnak, akkor a felelősség elől elrejtő álcaként éppen úgy felhasználhatók lesznek, ahogy egykoron a jogi személyek is voltak (mielőtt az ún. *veil piercing* megoldást a jog megalakította volna). A másik jelentős veszély akkor merülhet fel, hogy még ha a robot sajátos, korlátozott formátumú jogképességet kap is, károkozása esetén miből térítené meg az okozott kárt.⁴² Az első felvetésre magától adódik a válasz, hogy ahogyan a jogi személyek esetében kezelni tudta a problémát a jog, úgy ez az elektronikus személyek esetén is működhet. Ráadásul a nagy különbségről sem szabad elfelejtkezni, amely jogi személyek és elektronikus személyek között feltétlenül fellelhető. Az elektronikus személyek nem az egyes emberi erőfeszítések csoportosítását célozzák, hanem egyes emberi tevékenységek kiváltását. Nem egy személy mögé rejtőznek majd el más személyek, hanem egy új személy áll majd szemben a többi személlyel.

A második probléma kapcsán megfogalmazódtak más megoldási javaslatok is. Az egyik ezek közül Ugo Pagallóé. Ő több írásában⁴³ is felvetette már azt a gondolatot, hogy elektronikus személyek károkozása esetére megoldást jelenthetne egy, az ókori római jogi *peculium*⁴⁴ mintájára felállított rendszer, hiszen a római rabszol-

⁴¹ Lásd BERTOLINI (35. lj.) 235–239. A termékfelelősség alkalmazásának kívánatossága kapcsán ugyanakkor kételyének ad hangot: PAGALLO 2013 (8. lj.) 115–117.

⁴² Lásd BRYSON [et al.] (7. lj.) 285–288.

⁴³ Lásd PAGALLO 2013 (8. lj.) 103–106.; PAGALLO 2018 (8. lj.).

⁴⁴ A *peculium* fogalma kapcsán Földi András és Hamza Gábor kézikönyvükben a rabszolgaság tartalmának ismertetésekor az alábbiakat írják: „A rabszolgaság (...) jogi tartalma az, hogy a rabszolga nem jogalany, hanem jogtárgy, urának tulajdonában áll, az tetszése szerint rendelkezhetik vele: eladhatja, akár meg is ölheti. A rabszolga ennek ellenére – noha a különböző dologosztályozások egy sorba állították a háziállatokkal (...) – mégsem tekinthető közönséges »dolognak« vagy »tárgynak«, hiszen emberi mivoltát még jogi vonatkozásban is elismerték. Ennek megfelelően [...] a rabszolga cselekvőképés volt [...]: már az archaikus jog elismerte, hogy ura helyett, ill. a neki jutatót különvagyonnal (*peculium*) gazdálkodva érvényes jognyilatkozatot tehet, szerződéseket köthet, melyekből azonban ura csak jogosítva lesz, kötelezve nem”. Lásd FÖLDI–HAMZA (24. lj.) 212–213. Marton Géza szavai szerint: „Jelentékeny vagyoni önállóságra tett szert az a rabszolga, kinek ura megengedte, hogy külön vagyonra (*peculium*) lehessen. E *peculium* az úr vagyona maradt ugyan továbbra is, így azt bármikor elvonhatta a rabszolgától, de különös ok nélkül nem volt szokás visszavonni. A rabszolga ennek körében szabadon gazdálkodott, szerezhette, elidegeníthette (pl. még neki magának is lehettek rabszolgái: *servus vicarius*), ügyleteket köthetett nemcsak idegenekkel, de urával is. Így szerzett vagyonán gyakran szabadságát is megvásárolta. Ha felszabadított, e *peculium* különös visszavonás nélkül ajándékképpen tulajdonába ment át.” MARTON Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve *Institúciók*. (Debrecen: „Méliusz” Könyvkereskedés 1937) 48. Adolf

gák példája mutatja, hogy nem szükséges jogalanyiség ahhoz, hogy valaki vagy valami bizonyos vagyontárgyakkal rendelkezhesen. Pagallo a jogirodalmi viták jelentős részét egyébként a jogalanyiség és a jogi képviselői mivolt összezavarásával magyarázza (miszerint egyik a másik nélkül nem létezhetne), és úgy látja, hogy igenis elképzelhető lenne a „*legal agenthood*” elválasztása a „*legal personhood*”-tól.⁴⁵ Vagyis jogalanyiség nélkül is jogi képviselővé válhatnak bizonyos jogtárgyakat. Pagallo elmélete dogmatikai szempontból kétségeket vet fel. Fő gondolata, miszerint a *legal agenthood* nem egyenlő a *legal personhood*-dal önmagában igaz. Nem minden jogi értelemben vett személy lesz jogi értelemben vett képviselő is, de ahhoz, hogy valaki jogi értelemben képviselő legyen, ahhoz előfeltételként jogi értelemben személynek is lennie kell. Jogi értelemben pedig akkor lehet valaki vagy valami személy, ha jogképességgel bír. A cselekvőképesség, a jogok szerzésének, érvényesítésének és a kötelezettségek teljesítésének képessége előfeltételét képezi a jogképesség megléte. Jogképesség megléte nélkül dogmatikai szempontból nincsen értelme, nem lehet cselekvőképességről beszélni. Akinek nincsen cselekvőképessége, az nem tehet jognyilatkozatot, ezért van szükségük például a jogi személyeknek is, kivétel nélkül, képviselőre a jogviszonyokban jogalanyként történő eljáráshoz.⁴⁶ A jogképesség hiányát nem lehet a cselekvőképesség megadásával pótolni. A Pagallo által javasolt megoldás olyan dogmatikai engedékenységre valana, ami felett nem lehet szemet hunyni.⁴⁷

Mindezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azonban még egészen addig nem lesz esedékes, ameddig az elektronikus személy nem lesz képes teljesen önállósulni alkotójától, addig nincsen értelme különálló személyről, sőt egyáltalán személyről sem beszélni. Addig még a mesterséges intelligenciával felruházott, akár önálló tanulásra képes robot is eszköznek, tárgynak, dolognak fog minősülni, „*a fátyol mögött rejtőző*” személy jogi hatalmában fog állni, így az általa okozott károk megtérítésének esetére a már fennálló felelősségi alakzatok minden további nélkül felhasználhatóak lesznek.

Berger szerint a *peculium* „egy olyan pénzösszeg, kereskedelmi vagy ipari vállalkozás, vagy kisebb önálló ingatlanvagyon-rész, amit az apa vagy a rabszolgatartó adott a fiának (vagy a rabszolgának), hogy használja azt, szabadon rendelkezzen vele, és hogy kereskedelmi vagy egyéb ügyleteken keresztül hasznosítsa.” [„*A sum of money, a commercial or industrial business, or a small separate property granted by a father to his son or by a master to his slave, for the son's (or slave's) use, free disposal, and fructification through commercial or other transactions.*”] Adolf Berger: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law. – Transactions of the American Philosophical Society Held at Philadelphia for Promoting Useful Knowledge. New Series – Volume 43, Part 2. 1953.* (Philadelphia: The American Philosophical Society [Reprinted] 1991) 624. Berger szerint az intézmény gazdasági szükségszerűségből született. A római családfelek előnyét látták annak, ha az uralmuk alatt álló családtagok, illetve rabszolgák, a családfelek érdekeit szolgálva, önálló gazdasági tevékenységet folytathattak. A *peculium* mindazonáltal a családfelek tulajdona maradt, de különválasztották azt a családfelek saját vagyontárgyaiktól; a fiú, illetve a rabszolga ugyanakkor jogot kapott arra, hogy az önálló vagyonrészszel, illetve üzleti részesedéssel szabadon rendelkezzen (az ingyenes juttatások kivételével).

⁴⁵ PAGALLO 2018 (8. lj.).

⁴⁶ „*A jogi személy önmaga cselekvőképtelen: helyette az alapszabályokban kijelölt szervei (...) cselekszenek, ügyleteket kötnék, perelnek stb. A jogi személy maga deliktumképtelen is, a nevében eljáró szervek deliktumaiért csupán gazdagodása erejéig felel.*” Lásd MARTON (40. lj.) 63.

⁴⁷ Lásd továbbá CHOPRA–WHITE (5. lj.) 153–191.

V. EGY EURÓPAI UNIÓS SZABÁLYOZÁSI KEZDEMÉNYEZÉS (RÖVID) TÖRTÉNETE

Bármilyen irányt vegyen is a technológiai fejlődés, annak lehetőségét nem lehet kizárni, hogy a felvetett jogi kérdésekre előbb-utóbb választ kell majd adni. Szuperintelligencia egyelőre ugyan még nem létezik, de megszületésének lehetőségét kizárni nem lehet. Fennáll annak a lehetősége is, hogy amikor a szabályozási szükséglet ténylegesen felmerül, akkor a kérdések felhalmozódása miatt alapos jogtudományi vizsgálatra már nem marad idő. Elon Musk a számítástechnika és a mesterségesintelligencia-kutatásban is érdekelt vállalkozó és mérnök szerint: „*AI is a rare case where we need to be proactive in regulation instead of reactive because if we're reactive in AI regulation it's too late.*”⁴⁸ Mindezt összevetve azzal is, hogy a jog természetétől idegen a proaktivitás.

A továbbiakban egy olyan európai uniós szabályozási kísérlet rövid ismertetése következik, amelyben az európai uniós szervek, kifejezetten az Európai Parlament kísérletet tett arra, hogy a mesterséges intelligencia, a robotika és a számítástechnika fejlődése által korábban már egy-két kérdés kapcsán érintett polgári jogi (magánjogi) problémákra előzetes, határozott, talán jövőbe mutató szánt választ adjon, de a kedvezőtlen kritikák hatására ez a kísérlet sikertelennek bizonyult. Az Európai Parlament 2017. február 16-án elfogadott egy állásfoglalást⁴⁹ a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról. Állásfoglalásában az Európai Parlament felszólította

*„a Bizottságot, hogy jövőbeni jogi aktusának hatásvizsgálata keretében tárja fel, elemezze és vizsgálja meg az összes lehetséges jogi megoldás vonzatait, például: a robotok specifikus jogalanyiségének létrehozatala hosszú távon, oly módon, hogy legalább a legkifinomultabb autonóm robotokat sajátos jogokkal és kötelezettségekkel – többek között az általuk esetlegesen okozott kár jóvátételére vonatkozó kötelezettségekkel – rendelkező elektronikus személynek lehessen minősíteni, lehetőleg az elektronikus személyiséget azokban az esetekben alkalmazva, amikor a robotok önálló döntéseket hoznak, vagy más módon, önállóan kerülnek kölcsönös kapcsolatba harmadik felekkel (...)”*⁵⁰

⁴⁸ James Titcomb: „AI is the biggest risk we face as a civilisation, Elon Musk says” *The Telegraph*, 2017. július 17., www.telegraph.co.uk/technology/2017/07/17/ai-biggest-risk-face-civilisation-elon-musk-says/.

⁴⁹ Lásd 4. lj.

⁵⁰ Lásd. 4. lj. 59. pont f) alpont. Megemlítendő, hogy a 2014 és 2019 között ülésező Európai Parlament Jogi Bizottsága jelentéstervezetének eredeti szövegezése az elfogadott jelentés, amelynek előadója Mady Delvaux volt, szövegétől valamennyire különbözött. Az eredeti jelentéstervezetben az alábbi megfogalmazás szerepelt: „*Az Európai Parlament felszólítja a Bizottságot, hogy jövőbeni jogi aktusának hatásvizsgálata keretében tárja fel az összes lehetséges jogi megoldás vonzatait, például: a robotok külön jogalanyiségének létrehozatala oly módon, hogy legalább a legkifinomultabb autonóm robotokat sajátos jogokkal és kötelezettségekkel – többek között az általuk esetlegesen okozott kár jóvátételére vonatkozó kötelezettségekkel – rendelkező elektronikus személynek lehessen minősíteni, és az elektronikus személyiséget azokban az esetekben alkalmazzák, amikor a robotok intelligens, önálló döntéseket hoznak, vagy más módon, önállóan kerülnek kölcsönös kapcsolatba harmadik felekkel (...)*”. *Jelentéstervezet a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robo-*

Maga a Jelentés e pont elfogadása mellett számos egyéb, előremutatónak tekinthető intézkedést is tartalmazott: javaslatot tett egy, a robotika és a mesterséges intelligencia területéért felelős Európai Ügynökség felállítására, kitért a szellemi alkotások jogára és az adatvédelemre, ahogyan az önjáró autókra és a drónok jelentette kihívásokra is. Mellékletében kitért az „*intelligens robotokra*”, Robotikai Chartát és a robotikai mérnökök számára etikai magatartási kódexet, a kutatás-és-fejlesztési bizottságok számára külön kódexet tartalmazott és a tervezők és felhasználók számára adható engedély vonatkozásában számos szempontot megfogalmazott. A parlamenti állásfoglalás elfogadása határozott és éles reakciókat váltott ki mind jogtudományi körökben⁵¹, mind nemzetközi szervezeti szinten.

Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2017. május 31-én elfogadott *Mesterséges intelligencia – A mesterséges intelligencia hatásai a (digitális) egységes piacra, a termelésre, a fogyasztásra, a foglalkoztatásra és a társadalomra* című saját kezdeményezésű véleményében, kijelentette, hogy „[a]z EGSZB ellenzi, hogy robotok vagy mesterségesintelligencia-rendszerek számára bevezessék a jogi személyiség bármilyen formáját, mivel ez elfogadhatatlan erkölcsi kockázatot rejt magában.”⁵²

A szélesebb szakmai, politikai és gazdasági körök is hangot adtak aggodalmuknak. Egy nyílt levél is megjelent az interneten az Európai Bizottságnak címezve *A Mesterséges Intelligencia és a Robotika [Artificial Intelligence and Robotics]* címmel.

tikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) (Brüsszel: Európai Parlament Jogi Bizottság 2016 [május 31.] 31. pont f) alpont, www.europarl.europa.eu/doceo/document/JURI-PR-582443_HU.pdf. Látható, hogy a végső változat habár nem sok, mégis lényegesnek tekinthető pontban különbözik a Jogi Bizottság eredeti megfogalmazásától. Az elfogadott változat sokkal kevésbé tűnik „radikálisnak” az eredetihez képest, hiszen hosszú távban gondolkodik, a különleges jogok és kötelezettségek kimaradtak a végső szövegből, és az elektronikus személyiség használata sem kötelezettségként, hanem pusztán lehetőségként jelenik meg.

⁵¹ Amely ellenben kiváltotta a korábbiakban már felhívott szerzők nemtetszését. Lásd PAGALLO 2018 (8. lj.); BRYSON [et al.] (7. lj.).

⁵² „*Sok a vita arról a kérdéssel, hogy kit lehet felelőssé tenni azért, ha egy mesterségesintelligencia-rendszer kárt okoz, különösen, ha öntanító rendszerről van szó, amely a használatbavétel után is tovább tanul. Az Európai Parlament ajánlásokat dolgozott ki a robotikára vonatkozó polgári jogról, és többek között azt javasolta, hogy vizsgálják meg, miként lehetne felruházni a robotokat egy úgynevezett »e-személyiséggel«, amelynek alapján polgári jogi keretben felelőssé tehetőek az általuk okozott kárért. Az EGSZB ellenzi, hogy robotok vagy mesterségesintelligencia-rendszerek számára bevezessék a jogi személyiség bármilyen formáját, mivel ez elfogadhatatlan erkölcsi kockázatot rejt magában. A felelősségi jog preventív magatartásjavító hatással jár együtt, amely hatás megszűnhet, ha a felelősségi kockázatot már nem a gyártó vállalja, mivel azt áthárították a robotra (vagy a mesterségesintelligencia-rendszerre). Annak a veszélye is fennáll továbbá, hogy ezt a jogi formát nem megfelelően alkalmazzák, illetve visszaélnek vele. A társaságok korlátozott felelősségével való összehasonlítás ez esetben sántít, mivel a kft.-knél a végső felelősséget mindig egy természetes személy viseli. Meg kell tehát vizsgálni, hogy a (termékekkel és kockázatokkal kapcsolatos) felelősségre és a saját hibára vonatkozó hatályos nemzeti és uniós (jog)szabályok és ítélkezési gyakorlatok kielégítő választ adnak-e erre a kérdésre, és ha nem, akkor milyen jogi megoldásokra van szükség.*” Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – *Mesterséges intelligencia – A mesterséges intelligencia hatásai a (digitális) egységes piacra, a termelésre, a fogyasztásra, a foglalkoztatásra és a társadalomra* (saját kezdeményezésű vélemény) (Előadó: Cateijne Muller) (Brüsszel: Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2017) (2017/C 288/01) 3.33., eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016IE5369&from=IT.

A nyílt levél aláírói ebben kifejezték, hogy habár az autonóm robotok felelősségének kérdését rendező, a robotikára és a mesterséges intelligenciára vonatkozó polgári jogi jogszabályi keretek kialakításának gondolatát pártolják, az elektronikus személyek ideológiai alapon történő jogalannyá tételét azonban képtelennek és célszerűtlennek tartják. Etikai és jogi szempontból is úgy látták a nyílt levél aláírói, hogy helytelen lenne jogi személyiséggel felruházni a robotokat, bármilyen jogi megoldáshoz folyamodjon is a Bizottság ennek végrehajtása során.⁵³

Az Európai Bizottság reakcióját tekintve a közélet választotta. 2018. április 25-i sajtóközleményében⁵⁴ a mesterséges intelligencia vonatkozásában a Bizottság felvázolta a beruházás ösztönzésére és az etikai iránymutatások kidolgozásáról szóló kívánatos európai megközelítést, ugyanakkor az elektronikus személyek fogalmát nem szerepeltette a közleményben. A sajtóközlemény szerint elsődleges fontosságú kérdés volt a megfelelő pénzügyi támogatás és az új technológiák etikai kérdéseinek (és gazdasági, társadalmi hatásainak) vizsgálata. A Bizottság közleménye kiadásának idején az etikai kérdések kapcsán számos jogi kétely is felmerült. Felmerült jogirodalmi körökben, vajon van-e egyáltalán joga az Európai Uniónak új személyi kategóriákat létrehozni. Ismételten felmerült az a kérdés is, hogy vajon nem lennének-e elégségesek mégis a fennálló jogi keretek (például az állattartók felelősségének szabályai⁵⁵ vagy korlátozott felelősségű társaság jogintézménye)⁵⁶ az intelligens robotok keltette kihívások megválaszolására.

VI. A JOGI ÉRTELEMBEN VETT DOLGOK ÉS A KRIPTOVALUTÁK

A kriptovaluták jogi természetének vizsgálatakor már a kriptovalutáknak a jog fogalmi keretébe történő besorolása is kérdéseket vet fel. A kriptovaluták jogi fogalmának meghatározása olyan további, a jog alapfogalmait (pénz, dolog és követelés) érintő

⁵³ „Fostering an actionable framework for civil law rules on robotics and AI consequently addressing the issue of liability of »autonomous« robots is our goal. However, we believe that creating a legal status of electronic »person« would be ideological and non-sensical and non-pragmatic.” „From an ethical and legal perspective, creating a legal personality for a robot is inappropriate whatever the legal status model (...)”. – www.robotics-openletter.eu.

⁵⁴ Lásd: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_3363.

⁵⁵ Richard KELLEY – Enrique SCHAEERER – Micaela GOMEZ – Monica NICOLESCU: „Liability in Robotics: An International Perspective on Robots as Animals” *Advanced Robotics* 2010/3. 1861–1871.; Enrique SCHAEERER – Richard KELLEY – Monica NICOLESCU: „Robots as Animals: A Framework for Liability and Responsibility in Human-Robot Interactions” *18th IEEE International Symposium on Robot and Human Interactive Communication* 2009, papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2271466.

⁵⁶ Shawn BAYERN – Thomas BURRI – Thomas D. GRANT – Daniel M. HÄUSERMANN – Florian MÖSLEIN – Richard WILLIAMS: „Company Law and Autonomous Systems: A Blueprint for Lawyers, Entrepreneurs, and Regulators” *Hastings Science and Technology Law Journal* 2017/2. 135–162.; Shawn BAYERN: „The Implications of Modern Business-Entity Law for the Regulation of Autonomous Systems” *Stanford Technology Law Review* 2015/1. 93–112. Shawn Bayern: „The Implications of Modern Business-Entity Law for the Regulation of Autonomous Systems” *European Journal of Risk Regulation* 2016/2. 297–309.

problémákhoz vezet el, amelyek dogmatikai tekintetben – a technológiai változások miatt fennálló, a jogra nehezedő reakciókényszer, a pusztá kíváncsiságon túlmutató szabályozási szükséglet okán – még nem tekinthetők tisztázottnak. A digitális korszak egyik legnagyobb technológiai újításának, a kriptovalutáknak a jogi szempontú megközelítésekor az első fogalmi probléma az, hogy a kriptovalutának polgári jogi, egyáltalán jogi fogalma nincsen. A jelen keretekben a vagyon, dolog, követelés, pénz, pénzösszeg, számlapénz fogalmának mélyebb feltárására nem kerülhet sor. Mindössze egy egyszerű gondolati próbálkozás vázlatosnak tekinthető bemutatása kísérelhető meg.

A továbbiakban, bevezetésként, egy olyan vizsgálat eredményét mutathatjuk be mindössze röviden, amelynek során már felmerült annak a kérdése, hogy konkrétan a dolog fogalmába miként lehet a kriptovalutákat beilleszteni, tekintve gazdasági elterjedtségüket és azt a szerepet, amelyet a mindennapi gazdasági életben betöltenek. A 2019-ben lefolytatott vizsgálat helye az Egyesült Királyság volt, common law jogterület, azonban a vizsgálat eredményei és az annak során tett észrevételek érdekességük miatt felkelthetik a figyelmet. (Az angol és walesi jog mélyebb ismerete nélkül is, a kriptovaluták dolog mivolta mellett felhozott érvek, hangsúlyozott határozottságuk okán is, a kontinentális jogászok számára is érhetők és talán hasznosak is.)

2019. november 11-én a UK Jurisdiction Taskforce⁵⁷ (UKJT) „*Legal statement on cryptoassets and smart contracts*”⁵⁸ címmel nyilatkozatot (továbbiakban: Nyilatkozat) tett közzé, amelyben állást foglalt a kriptovaluták és az okos szerződések jogi szerepéről, jogi értelemben vett mivoltáról. A kérdésben jártas elméleti és technológiai szakemberek, vállalkozások és magánszemélyek, jogászok és más szakmák képviselőinek véleményét egybegyűjtő nyilvános konzultáció eredményeként a kriptovaluták jogi természete kapcsán arra a megállapításra jutottak, hogy mivel

1. a kriptovalutákra mindazok jellemzők, amelyekkel az angol (és walesi) jog a vagyontárgyakat felruhazza, vagyis tulajdonban tarthatók és átruházhatók [*ownership and transfer*], megfelelnek a meghatározhatóság [*definability*], a bizonyosság [*certainty*], a rendelkezés [*control*] és kizárólagosság [*exclusivity*], valamint a tartósság [*permanence*] és biztonság [*stability*] követelményének;

2. egyes kriptovaluták olyan újszerű, illetve egyedi tulajdonságai, mint a fizikai-val szembeni szellemi létük, a kriptográfiai hitelesítés, az elosztott tranzakciók használata, a decentralizáció és a konszenzusos döntéshozatal, még nem zárják ki azt, hogy vagyontárgynak minősüljenek;

3. a kriptovalutákat a nyilvános adatok, a magánkulcs és a rendszerszabályok egységeként tekintve, azok vagyontárgyként történő besorolását tiszta információ

⁵⁷ A UK Jurisdiction Taskforce a Lawtech Delivery Panel (LTDP) hat munkacsoportjának egyike, ami egy, a technológia iparág képviselői által indított, illetve vezetett, a kormányzat támogatását is élvező kezdeményezés, illetve csoport, amit azért hoztak létre, hogy segítse, támogassa az Egyesült Királyság jogszolgáltatási szektorának digitalizációját, digitális átállását. Ennek keretében a munkacsoportok feladata megválaszolni azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek a technológiai fejlődést előmozdíthatják. Honlapjuk címe: technation.io/about-us/lawtech-panel.

⁵⁸ UK Jurisdiction Taskforce: *Legal statement on cryptoassets and smart contracts* The LawTech Delivery Panel November 2019. A Nyilatkozat teljes szövege elérhető: technation.io/about-us/lawtech-panel.

mivoltuk nem zárja ki (habár a magánkulcs önmagában mint tiszta információ már nem lehet vagyontárgy), ahogyan az sem, hogy mivel nincs fizikai létük, így sem birtokba vehető tárgynak, dolognak (*things in possession*), sem követelésnek (*thing in action*) nem minősíthetők (holott vagyontárgy hagyományosan csak az lehet, amit e két csoport valamelyikébe be lehetett sorolni, azonban a munkacsoport gyakorlati⁵⁹ és jogalkotási példákra⁶⁰ hivatkozva ezt a feltételt nem tekintette döntőnek a kriptovaluták vagyontárgyi természetének vizsgálatakor), ezért a kriptovalutákat elvben vagyontárgynak kell tekinteni.⁶¹

A Nyilatkozat nem titkolt célja az volt, ahogy azt előszavában a munkacsoport elnöke, az Egyesült Királyság legfelső bírósági bírójája, Sir Geoffrey Vos le is írta, hogy erősítse a piac bizalmát, előmozdítsa a jogbiztonságot és a kiszámíthatóságot egy olyan területen, amely kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik nemcsak a technológiai és a jogi közösségek, de a globális pénzügyi szolgáltatóipar számára is. A Nyilatkozatból emellett mindenki megbizonyosodhat arról is, hogy az angol common law az új gazdasági, kereskedelmi mechanizmusokra hogyan képes folyamatosan és rugalmasan reagálni.⁶² A Nyilatkozat nem hallgatja el ugyanakkor azt sem, hogy habár vagyontárgyként így a kriptovaluták például törvényes öröklés kapcsán, fizetésképtelenségi vagy csődeljárásokhoz kapcsolódóan, illetve lopás vagy csalás, illetve trustokhoz kapcsolódó kötelezettségszegés esetén szerepet kaphatnak az egyes jogviszonyokban, ugyanakkor mivel a kriptovalutáknak nincs fizikai létük, így egyes jogintézmények kapcsán (ilyen többek között az angol *bailment*)⁶³ nem értelmezhetőek, ahogyan az angol Bills of Exchange Act 1882 tárgyaként sem szerepelhetnek.⁶⁴

A Nyilatkozat egyik célja az angol jognak a kriptovaluták piacán történő versenyképessé tétele volt. Bármilyen célok vezérelték is azonban őket, a Nyilatkozat összeállítóinak véleménye mindent figyelembe véve tehát az volt, hogy az angol jog, legalábbis a fenti Nyilatkozatban foglalt álláspontok szerint, a kriptovalutákat képes jogi fogalmak közé beillesztve, vagyontárgyként kezelni. Vajon képes lehet-e arra a kontinentális magyar jog is, hogy szerepet vállalhasson ebben a technológiai versengésben?

Sir Geoffrey Vosnak és munkacsapatának feltehetően abban igaza volt, hogy a kriptovalutáknak (és az okos szerződéseknak) a jogi fogalmak rendszerébe való beépítése jelenti a közeljövőben mind a kontinentális, mind az angolszász jogtudomány számára az egyik legnagyobb kihívást. A kriptovaluták jogi fogalmának meg-

⁵⁹ Lásd Nyilatkozat 82. pont. *Dairy Swift v Dairywise Farms Ltd* [2000] 1 WLR 1177 [a bíróság úgy találta, hogy a tejkvóta az angol „trust” kapcsán minősülhet vagyontárgynak]; *Armstrong v Winnington* [2012] EWHC 10, [2013] Ch 156 [a bíróság úgy találta, hogy a szén-dioxid-kibocsátási kvóta, habár sem nem dolog vagy nem követelés, minősíthető vagyontárgynak].

⁶⁰ Nyilatkozat 70–83. pont.

⁶¹ Nyilatkozat 15., 49–57.; 65., 66–68., 85. e) pont.

⁶² Lásd „Legal statement on” (54. lj.) 3. Sir Geoffrey Vos Nyilatkozatot bemutató beszéde elérhető: www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2019/11/LegalStatementLaunch.GV_2.pdf.

⁶³ [Vagyontárgy birtokának átruházásával járó különféle jogviszonyok.] „A delivery of personal property by one person (the bailor) to another (the bailee) who holds the property for a certain purpose, usu. under an express or implied-in-fact contract.” Bryan A. GARDNER (főszerk.): *Black’s Law Dictionary* (St. Paul, Minn.: West Publishing Co. [Law Books] 92009) 162.

⁶⁴ Nyilatkozat 17. pont.

határozása azért kiemelkedő fontosságú, mert ameddig a jogászok nem határozzák meg, hogy jogi értelemben mivel állnak szemben, addig nem is lesznek képesek a megfelelő szabályokat megalkotni, illetve azokra a már meglévő szabályokat alkalmazni. Mindezek után vajon vagyontárgynak minősülhetne-e a magyar jogban is a kriptovaluta?

A Ptk. 8:1. § (1) bek. 5. pontja a vagyontárgy fogalmának három kategóriáját adja meg: dolog, jog és követelés. Vagyis a hatályos magyar jog értelmében bármi, amit vagyontárgyként akarunk kezelni, a három kategória valamelyikébe kell hogy tartozzon. A kriptovaluta az alanyi jogok között nem szerepel, funkciója szempontjából alanyi jogként való értelmezése elvethető (ahogy az alanyi jogokat és kötelezettségeket tömörítő szerződési pozíciónak mint esetleges önálló, negyedik vagyontárgynak sem minősíthető).

Amit a Nyilatkozatban a kriptovaluták természetéről megfogalmaztak, az minden jogrendszer felől nézve igaz. A magyar jog alapján sem minősíthetjük dolognak a kriptovalutákat. A dolog a Ptk. megfogalmazása szerint „*birtokba vehető testi tárgy*”. (5:14. § [1] bek.) Mivel a kriptovaluták testi, fizikai kiterjedéssel nem rendelkeznek, ezért birtokba, a szó klasszikus polgári jogi értelmében,⁶⁵ sem vehetők, így dolognak nem minősülhetnek.

Minősülhetnek-e esetleg követelésnek? Az angol jog alapján azért estek ki a kriptovaluták a vagyontárgyak második csoportjából, mert „*a thing in action általánosan olyan vagyoni jogot jelent, amely bírósági eljárás, illetve kereset útján kikényszeríthető, mint egy tartozás, vagy egy szerződéses jog.*”⁶⁶ A kriptovaluták rendszere olyan decentralizált modellt épül, amely esetében a központi ellenőrzés hiánya és a konszenzusos döntéshozatal okán, éppen a kikényszeríthetőség eleme az, ami hiányzik. A résztvevők között nem jön létre jogviszony, amelynek bármilyen kötelezettség a tartalmát képezhetné, vagyis létre sem jön olyan kötelezettség, aminek a teljesítésére egyik fél a másikat kötelezhetné. Ha kötelezettség nem jön létre, nem terheli a másik felet, akkor nincsen „*követelni való*” sem, vagyis követelésről sem lehet kriptovaluták esetében szó. A Nyilatkozatban a munkacsoport tagjai ezt a problémát a thing in action fogamának tágításával és a common law ehhez nyújtott segítségével próbálták megoldani.⁶⁷ A magyar jogban sem ismeretlen a fogalmak bővítése (gondoljuk például az áramlopás klasszikus példájára dolgok esetében), azonban a fogalmak bővítése, mint eszköz jórészt kényszer szülte és ultra vires megoldásnak tűnik fel (ahogyan egyébként ehhez, amit éppen a Nyilatkozatban ismertetett példák is alátámasztanak, az angol common law-nak is sok időre, akár több mint száz évre, és kivételes helyzetekre van szüksége). Találhatunk-e esetleg valamilyen más fogalmat, amit segítségül hívhatunk? Önként adódna a pénz fogalma, hiszen a kriptovaluták látszólag egyes esetekben ugyanolyan funkciót tölthet-

⁶⁵ A Ptk. szerint birtokos az, aki a dolgot sajátjaként vagy a dolog időleges birtokára jogosító jogviszony alapján hatalmában tartja. (5:1. § [1] bek.) A dolog birtokát megszerzi, akinek a dolog tényleges hatalmába jut. (5:2. §).

⁶⁶ „[Thing in action] is generally used to mean a right of property that can be enforced by court litigation, or action, such as a debt or contractual right.” Nyilatkozat 68. pont.

⁶⁷ Nyilatkozat 70–77. pont.

nek be, amivel hagyományosan a pénzt ruházzuk fel. Megfeleltethető-e a pénz polgári jogi fogalmának a kriptovaluta?

A pénzzel kapcsolatban azonban azonnal adódhat a következő probléma. A pénzre sem ad ugyanis a Ptk. definíciót, annyit mond pusztán ki, hogy a dologra vonatkozó szabályokat *megfelelően* alkalmazni kell a pénzre is. (5:14. § (2) bek.) Ebből a megfogalmazásból az derül ki, hogy a pénz nem dolog, de úgy kell kezelni (amennyire csak lehet), mintha dolog lenne. Ezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a pénz maga is egy *sui generis* fogalom lenne, polgári jogi értelmében, de még ha a pénz *sui generis* fogalma el is fogadható, kérdés, vajon bevonható-e a kriptovaluta e fogalom alá.

A pénztartozás teljesítésének módja kapcsán főszabályként azt mondja ki a Ptk., hogy a pénztartozást a teljesítés helyén és idején *érvényben lévő* pénznemben kell megfizetni. (6:45. § [1] bek.) A más pénznemben meghatározott pénztartozás kapcsán viszont a 6:45. § (2) bek.-ben úgy nyilatkozik, hogy azt a teljesítés helye szerinti *jegybank által a teljesítés idején meghatározott árfolyam* – ha ilyen nincs, a pénzpiaci árfolyam – alapján kell átszámítani. Már ebből a rendelkezésből élesen kitűnik a pénz magánjogi szabályozásának szoros kötődése a vonatkozó közjogi szabályokhoz.

A közjog és a magánjog/polgári jog viszonya az egyes jogintézmények szabályozása tekintetében változónak mondható. Maga a Ptk. nyilvánítja ki, hogy rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni (1:2. § [1] bek.), ezzel jelölve ki helyét a jogrendszerben az alkotmányos rendelkezések viszonyában, a 1:2. § (2) bek.-ben pedig a polgári jogi viszonyokra vonatkozó egyéb szabályok viszonyában, amelyekről úgy rendelkezik, hogy azokat pedig a Ptk.-val mint a magánjogi szabályozás kódexével összhangban kell értelmezni. Az állampolgárság kérdése példának okáért anyagi magánjogi, dogmatikai kérdésekben nem releváns (természetesen nemzeti joghatárokon belül maradván).⁶⁸ A pénz fogalma kapcsán azonban a közhatalmat keretező közjognak jelentős szerep jut. A pénztartozás teljesítésére vonatkozóan például Magyarország Alaptörvénye K) cikkében tartalmazza azt, hogy „*Magyarország hivatalos pénzneme a forint.*” A hivatalos vagy érvényben lévő pénznemről tehát nem polgári jogi, magánjogi jogforrások rendelkeznek, hanem közjogiak. A pénz fogalmának magánjogi keresése során sem lehet, ezek alapján, figyelmen kívül hagyni azt, hogy a pénznek a konkrét, gyakorlati megjelenési formája és szerepe nagyban függ a magánjogi viszonyokra vonatkozó magánjogi szabályokon kívül eső (köz)jogi környezettől.

A kriptovalutákkal azonban, legalábbis egyelőre, más a helyzet. A decentralizált-ság legfőbb jelentősége éppen abban rejlik, hogy pontosan azt a közjogi szereplőt, az állami és annak felügyeleti szerveit, így azt a közjogi joganyagot „*iktatták ki képletből*”, amely a pénz funkcióját és szerepét oly nagy mértékben meghatározza. Anya-

⁶⁸ Így az, visszatérve a személyek kérdésköréhez, hogy egy robotnak egy meghatározott állam állampolgárságot ad, a magánjogi értelemben vett személy mivoltjára semmilyen hatással nincsen. Lásd Andrew GRIFFIN: „Saudi Arabia Grants Citizenship to a Robot for the First Time Ever” *Independent*, 2017. október 26., www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/saudi-arabia-robot-sophia-citizenship-android-riyadh-citizen-passport-future-a8021601.html.

gi jogi szempontból azonban megkockáztatható, hogy ezzel a kérdés nemhogy egyszerűsödött, hanem még bonyolultabbá vált. Jelenleg a magánjog a pénz egységes fogalmát megbontja: a fizikai értelemben létező pénzt dologként, a fizikai értelemben nem létező pénzt, az elektronikus pénzt pedig követelésként kezeli⁶⁹. A kriptovaluták kapcsán azonban az első lehetőségtől már a gondolati lehetőség kiindulópontján el kell tekinteni, a második megoldás pedig a fentebb ismertetett akadályok miatt szintén nem vehető át.

A kriptovaluták kapcsán így feltehetően egyetlen utolsó megoldás adódik, miután a pénzre vonatkozó jelenlegi szabályok analóg alkalmazása a fentiek alapján kizárt. Önálló *sui generis* jogintézményként kell hogy kezelje a jog azokat (is). Ennek a lehetőségnek az esetleges elfogadásával ugyanakkor a jog még mindig csak az első lépést tette meg egy feltehetően soklépcsős szabályozási úton. Ha az egyes államok is hozzálátnak saját kriptovalutájukat kibocsátani, amivel éppen a közjogi szabályozó előtt a decentralizáció elve képezte akadály veszne el, ami ugyanakkor eredetileg a kriptovaluták ötletének meghatározó tényezője volt, a szabályozás egyszerűsödhet, hiszen abban az esetben az elektronikus pénzre vonatkozó szabályozás analóg alkalmazása is adottá válhat. A nem államok által kibocsátott kriptovaluták jogi világa azonban akár egy önálló jogi szabályrendszer kapuját is kinyithatja, ha a jogrendszer fogalmai nem bizonyulnak (a változásokkal szemben) elég rugalmasnak, vagy az újonnan érkező dologjelöltekkel (és személyjelöltekkel) szemben befogadónak. A kérdés csak az, hogy kik lesznek ennek az új világnak a szabályalkotói.

⁶⁹ Vagyis míg a készpénz a dologi jog, a számlapénz, az elektronikus pénz a kötelmi jog területére tartozna. Ezt az álláspontot leghatározottabban Menyhárd Attila fogalmazta meg: „*Álláspontunk szerint a bankszámlapénznek a bankkal szembeni követelésként való minősítése kizárja, hogy a bankszámlapénzi ingó dolognak tekintsük, és hogy a bankszámlapénzre az ingó dolgokra vonatkozó szabályokat [...] alkalmazzuk. A bankszámlapénz a bankkal szembeni követelés, ami alkalmas arra, hogy fizetési eszközként szolgáljon, de ebből dologi minősége [...] nem vezethető le. A pénznek mint fizetési eszköznek a közgazdaságtani, pénzügyi vagy más terminológiában nevesített megjelenési formái jogi értelemben nem minősülnek pénznek, és nem beszélünk erről a dologi jogi értelemben pénzt helyettesítő fizetési eszközök esetében sem. A banknál vezetett számla pozitív egyenlege (»bankszámlán lévő pénz«) jogi szempontból a bankkal szemben fennálló követelés, és így nem tulajdonjog tárgya. Ezért például a bank részéről tévesen teljesített átutalás is jogalap nélküli gazdagodásra alapított (így kötelmi) igénygel követelhető »vissza«, és nem tulajdoni igény érvényesítésével.*” MENYHÁRD Attila: *Dologi jog* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2014) 17. Ezt az álláspontot árnyaltabban, de elfogadhatónak tartja Gárdos István is: „*A bankszámlapénznek mint követelésnek tehát tulajdonosa nincs, csak jogosultja. Ez a jogosultság alapvetően nem a dologi jog, hanem a kötelmi jog területére tartozó jogintézmény. Ez a megállapítás azonban csak megszorításokkal igaz. Egyrészt a lehetséges jogtárgyak körére vonatkozó korlátozás nem érvényesül a dologi jogok egészében, hiszen például a – birtoklást nem feltétlenül követelő – zálogjog és a haszonélvezet tárgya dolog mellett jog és követelés is lehet [...]. Másrészt pedig, bár maga a követelés jellemzően valóban a jogosult és a kötelezett közötti kötelmi jogviszony eleme, van kifelé ható, dologi hatályú vonatkozása is: akár csak a tulajdonjogot, minden más harmadik személy köteles tiszteletben tartani azt, hogy egy adott jogosultság kizárólagos módon egy meghatározott személyt illel meg. Ezzel egyezően, a jog vagy követelés átruházása révén bekövetkező alanyváltásnak is abszolút hatálya van.*” – GÁRDOS István: *Kié a pénzem? A pénz dologi jogi vizsgálata* (Budapest: Wolters Kluwer 2016) 37.

ZÁRSZÓ

Zárásképpen röviden úgy foglalható össze a tanulmány végső konklúziója, hogy a jog jelenlegi felfogása szerint a ma még nem létező, szuperintelligens mesterséges intelligenciával felruházott, a számítástechnika segítségével önálló tanulásra is képes, a robotika által emberszerű külsővel felruházott robotok megalkotásuk esetén sem minősülhetnének személyeknek, tehát vagyontárgyaknak minősülnek, a kriptopénz pedig még vagyontárgyként sem minősül egyértelműen elfogadottnak, vagyis jogi értelemben sok tekintetben még nem létezik. Ez a megállapítás azonban a technológiai és gazdasági valóságának, legalábbis a kriptopénzek kapcsán, távolról sem egyezik meg. Talán egyedül az nem képezi, kiindulópontként, vita tárgyát a technológiának a jogrendszerekre gyakorolt lehetséges hatását elméleti síkon vizsgáló szerzők között, hogy amikor a jogi fogalmak és jogintézmények és a jogrendszernek háttérét adó valóságos környezet, látható és nem látható, jelenségei nem feleltethetők meg egymásnak, az hosszabb távon feszültségekhez, megválaszolatlan kérdésekhez kell hogy vezessen. A jog az a szabályrendszer, amelynek a változó társadalmi, gazdasági és technológiai környezet kihívásaira reagálnia kell, a felmerült kérdéseket és akár azok kiváltóit is szabályoznia kell. A jog funkcióját ugyan mindig a számára adott létező valóságban tölti be, abban kell tevékenykednie, azonban a valóság változó, és bár világunkat és életterünket még nem kell mesterséges szuperintelligens robotokkal megosztanunk, azt sosem lehet előre megmondani, hogy a technológia mikor töri át ezt az újabb demarkációs vonalat. A jognak erre az eshetőségre készen kell állnia. A kriptopénzek már nagyon is valóságos létezők, népszerűségük és elterjedtségük nőttön-nő, ennek megfelelően a saját piacuk és az általuk számon tartott piacok is gazdaságilag egyre jelentősebbé válnak. A jog ezekre a helyzetekre valamiképpen már most reagál, a megoldáskeresés és annak megtalálása egyes országokban már megindult. A megoldások piaca ugyan még nem olyan jelentős, mint a jelenségé, amire a választ keresik, de a valósághoz történő felzárkózás útján már történt előrehaladás. A változó gazdasági, társadalmi és főként technológiai környezetben a társadalom számára a létező és újonnan létrejövő jogviszonyokra alkalmazható szabályrendszer és így a jogbiztonság és kiszámíthatóság megteremtése az, ami a leggyakrabban megfogalmazódik mint elvárás a jog irányába. Az elmúlt évtizedekben felgyorsult technológiai fejlődés ugyanakkor talán olyan proaktív természetet is igényel a jogtól, ami mindeddig szokatlan volt. Talán a fogalmi határokat feszegetve és olykor azokat megkérdőjelezve kell most előrehaladni, mert nem tudhatni, hogy a mesterségesintelligencia-kutatás, a robotika és a számítástechnika fejlődése milyen változtatásokkal fog még – akár rövid távon is – előállni, és elképzelhető, hogy amikor a következő nagy újítás a laboratóriumokból kikerülve a valóság részévé válik, a jognak nem marad túl sok ideje a reagálásra.

ZÓDI ZSOLT*

A ROBOTANÁCSADÓK JOGI PROBLÉMÁI: HOGYAN SZABÁLYOZZUK A ROBOTOKAT? **

A robottanácsadók a kétezres évek végén jelentek meg a pénzügyi tanácsadói piacon. Olyan szoftverekről van szó, amelyek személyre szabott befektetési tanácsokat adnak, majd jóváhagyás esetén befektetéseket eszközölnék vagy súlyoznak át automatikusan. Az írás két részből áll: az első részben bemutatja a robottanácsadókat és a jelenlegi szabályozási környezetet, amely nagyjából a pénzügyi fogyasztóvédelem szabályait jelenti, és megpróbálja a jelenlegi szabályokat alkalmazni a robottanácsadókra. A második részben a tanulmány kissé eltávolodik a robottanácsadó tematikától, és azt az általános kérdést teszi fel, hogy hogyan kellene szabályozni a robotokat. A szabályozásra vonatkozóan sok elképzelés van, de az írás öt előkérdés tisztázását ajánlja: mi legyen a mesterséges intelligencia jogi definíciója, kinek címezzük azokat a szabályokat, amelyek szabályozzák, mi legyen a régi szabályokkal, mekkora legyen a szerepe a szabályozásban a technológiaszabályozásnak és a számítógépes kódoknak, valamint van-e értelme egy általános robotjogi kódexnek.

1. BEVEZETÉS

A robotok és a mesterséges intelligencia (MI) az elmúlt években az érdeklődés homlokterébe kerültek a jogtudomány területén is.¹ Ennek a területnek az egyik talán kevesek által ismert részterülete a „robottanácsadóké” (‘robo-advisors’). A misztikusnak tűnő név ellenére ezek a rendszerek viszonylag egyszerű tevékenységet végeznek, mégpedig a pénzügyi tanácsadás területén: különböző – a befektető preferenciáira és céljaira alapozott, valamint a piacra vonatkozó információk birtokában – befektetési tanácsokat adnak, akárcsak egy valódi, hús-vér tanácsadó.² Az

* PhD, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszoigálalati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Információs Társadalom Kutatóintézet, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.; tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: Zodi.Zsolt@uni-nke.hu.

** A 2018-1.3.1-VKE-2018-00007 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Versenyképességi és kiválósági együttműködések pályázati program finanszírozásában valósult meg. Jelen tanulmány a 129018. számú, „A jogrendszer reagálóképessége 2010–2018” című NKFIH pályázat keretében készült.

¹ Ryan CALO – A. Michael FROOMKIN – Ian KERR (szerk.): *Robot Laws* (Chatelham, Northampton: Edgar Elgar 2016); Ugo PAGALLO: *The Laws of Robots, Crimes, Contracts and Tort* (Cham: Springer 2013), Jacob TURNER: *Robot Rules, Regulating Artificial Intelligence* (Cham: Palgrave MacMillan 2019), Vanessa MAK – Eric Tjong Tjin Tai – Anna BERLEE (szerk.): *Research Handbook in Data Science and Law* (Chatelham, Northampton: Edgar Elga, 2018), magyarul: Zódi Zsolt: *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban* (Budapest: Gondolat 2018).

² Elsősorban az USA szabályozására koncentrálván: Andrea L. SEIDT – Noula ZAHARIS – Charles JARRETT: „Paying Attention to That Man behind the Curtain: State Securities Regulators’ Early Conversations with Robo-Advisers” *University of Toledo Law Review* 2019 (50) 501–524., Bret E. STRZELCZYK:

európai terminológia alapján tehát nem „robotokról” van szó, hanem részben mesterséges intelligenciát is alkalmazó algoritmusokról.

Ebben az írásban nemcsak ezeket a rendszereket és az e rendszerek által felvetett jogi szabályozási problémákat ismertetem, hanem ezen keresztül általában is szeretném megvilágítani, hogy a jognak milyen dilemmákkal kell szembenéznie, ha egy mesterséges intelligenciával átszőtt területet akar szabályozni. Ezeknek a dilemmáknak egy része visszaköszön abban a sok etikai kódexben és szabályozási policy-ban, amelyet különböző egyetemek, think-tankek, tanácsadó cégek, NGO-k és kormányzati szervek írtak,³ én azonban, elismerve ezeknek az etikai kódexeknek a létjogosultságát, öt olyan problémára szeretném felhívni a figyelmet, amelyek – ha úgy tetszik – megelőzik még ezeket az etikai dilemmákat is. Olyan előkérdésekre gondolok, mint hogy egyáltalán hogyan érdemes definiálni az MI-t, jelenleg kik, és kik legyenek a jövőben a címzettjei az MI-t reguláló szabályoknak, hogy egyáltalán a jog lesz-e a megfelelő eszköz az MI „kordában tartására”, vagy hogy miért tekintjük evidensnek, hogy a régi jog nem lesz alkalmas erre. A robottanácsadók kérdéskörét a második részben arra használom, hogy ezen a konkrét területen keresztül mutassam be az előkérdések létjogosultságát.

A tanulmány két nagyobb részre tagolódik. Az első rész a robottanácsadókkal kapcsolatos jelenlegi helyzetet és jogi szabályozást írja le, míg a második részben ismertetem azt az öt előkérdést amelyet véleményem szerint minden, az MI-t érintő szabályozási kísérlet előtt meg kell válaszolni, és ezeknek a kérdéseknek a létjogosultságát, relevanciáját a robottanácsadók szabályozásának területén illusztrálom.

2. A ROBOTANÁCSADÓK ÉS JOGI SZABÁLYOZÁSUK

A személyre szabott ajánlásokat tevő rendszerek szinte az internet megjelenésével egyidősek⁴. Lényegük, hogy a felhasználó által megadott adatokból, de legfőképp az online aktivitásaiból profilokat építenek, következtetések vonnak le, majd ajánlásokat fogalmaznak meg számára. Mindnyájan találkoztunk már online boltokban, ingyenes vagy fizetős videómegosztó portálokon ilyen ajánlókcal.

A pénzügyi szektorban történő használatuk kicsit későbbre tehető, nagyjából a 2000-es évek végére. Leegyszerűsítve olyan szoftvereket jelentenek, amelyek a fel-

„Rise of the Machines: The Legal Implications for Investor Protection with the Rise of Robo-Advisors” *DePaul Business & Commercial Law Journal*, 2017 (16) 54–86., Megan Ji: „Are Robots Good Fiduciaries: Regulating Robo-Advisors under the Investment Advisers Act of 1940” *Columbia Law Review* 2017 (117) 1543–1584., Nicole G. IANNARONE: „Computer as Confidant: Digital Investment Advice and the Fiduciary Standard” *Chicago-Kent Law Review* 2018 (93) 141–163., John LIGHTBOURNE: „Algorithms & Fiduciaries: Existing and Proposed Regulatory Approaches to Artificially Intelligent Financial Planners” *Duke Law Journal* 2017 (67) 651–680., Melanie L. FEIN: „How are Robo-Advisors Regulated?” SSRN (2017): <https://ssrn.com/abstract=3028232>, és az európai helyzetet is feldolgozza: Philipp MAUME: „Regulating Robo-Advisory” *Texas International Law Journal* 2019 (55) 49–88.

³ Ld. az Algorithmwatch weboldal AI Ethics Guidelines Global Inventory aloldalát, amelyen e cikk írása idején éppen nyolcvan ilyen etikai kódex volt megtalálható: algorithmwatch.org/en/project/ai-ethics-guidelines-global-inventory/

⁴ Joseph KONSTAN – John RIEDL: *Szajtpropaganda* (Budapest: KJK-Kerszöv 2004).

használók személyes preferenciái alapján termékeket – a pénzügyi szektorban pénzügyi termékeket – képesek automatikusan minimális vagy teljesen hiányzó emberi beavatkozással ajánlani, mégpedig a felhasználók explicit módon megadott vagy más módszerekkel gyűjtött (online vagy offline) viselkedési adatai alapján.

A rendszerek alapvetően két oldalról gyűjtenek adatokat: a befektetőről és a piacról. A befektetői alapadatokat általában kérdőív formájában kérik el. Ez tartalmazza a befektetési célt, a megtakarított és/vagy a megcélzott összeget, a futamidőt és a kockázattűrő képességet, esetleg egyéb adatokat. A piaci adatok olyanokat jelentenek, mint a különböző befektetési instrumentumok és alapok teljesítménye, a piaci folyamatok stb. Mindezek figyelembevételével a szoftverek általában egy portfóliót ajánlanak befektetésre. Ezután – a szoftver beállításaitól függően – időről időre automatikusan át is strukturálják azt, akár csak egy hús-vér tanácsadó. Az átstrukturálásakor rendszerint kikérik a felhasználó beleegyezését.

A különböző pénzügyi felügyelet, ⁵ így az európaiak is, ⁶ már a 2010-es évek elején felfigyeltek ezekre az ajánlószoftverekre a pénzügyi szektorban, és a szabályozásuk – különösen a fogyasztóvédelmi szempontból történő szabályozásuk – igénye is azonnal felmerült. Mivel ez időben nagyjából ép a MiFID ⁷ szabályainak megújításával esett egybe, illetve a MiFID II, ⁸ illetve a MiFID végrehajtási rendeletének ⁹ a hatályba lépése már ezeknek a rendszereknek a megjelenése utánra tehető, ezek a jogi normák részben már reflektálnak az automatikus tanácsadó rendszerek problematikájára. Emellett, a MiFID végrehajtási rendelete nevesíti is ezeket a rendszereket, valamint az európai felügyelet is több dedikált dokumentumban foglalkoztak velük. ¹⁰

⁵ Az amerikai felügyelet és jogi szabályozás kérdéseiről ld.: 2. lj.

⁶ Európai Bankfelügyelet – European Banking Authority (EBA), az Európai Értékpapír-piaci Hatóság – European Securities and Markets Authority (ESMA) és az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatónyugdíj-hatóság – European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA) – együttesen az Európai Felügyeleti Hatóságok – European Supervisory Authorities (ESAs).

⁷ 2004/39/EK irányelv a pénzügyi eszközök piacairól (MiFID I).

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/65/EU irányelve (2014. május 15.) a pénzügyi eszközök piacairól, valamint a 2002/92/EK irányelv és a 2011/61/EU irányelv módosításáról (MiFID II).

⁹ A Bizottság (EU) 2017/565 felhatalmazáson alapuló rendelete (2016. április 25.) a 2014/65/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek a befektetési vállalkozások szervezeti követelményei és működési feltételei, valamint az irányelv alkalmazásában meghatározott kifejezések tekintetében történő kiegészítéséről (MiFID II VHR).

¹⁰ Így kiadott egy anyagot a Holland Pénzügyi Felügyelet, az AFM (*AFM Guidance on the duty of care in (semi) automated portfolio management*, 2018. augusztus 15., www.afm.nl/~profmedia/files/onderwerpen/roboadvies-sau/guidance-duty-care.pdf, [AFM 2018]), az Európai Felügyelet pedig (ESAs) egy vitaanyagban (*Joint Committee Discussion Paper on automation in financial advice*, JC 2015 080, 2015. december 4. eiopa.europa.eu/Publications/Consultations/JC%202015%20080%20Discussion%20Paper%20on%20automation%20in%20financial%20advice.pdf [ESA DP 2015]), majd két jelentésben (*Report on automation in financial advice*, [esas-joint-committee.europa.eu/Publications/Reports/EBA%20BS%202016%20422%20\(JC%20SC%20CPF%20Final%20Report%20on%20automated%20advice%20tools.pdf](http://esas-joint-committee.europa.eu/Publications/Reports/EBA%20BS%202016%20422%20(JC%20SC%20CPF%20Final%20Report%20on%20automated%20advice%20tools.pdf) [ESA R 2016]), valamint *Joint Committee Report on the results of the monitoring exercise on 'automation in financial advice* JC 2018-29 2018. szeptember 5. esas-joint-committee.europa.eu/Publications/Reports/JC%202018%2029%20-%20JC%20Report%20on%20automation%20in%20financial%20advice.pdf [ESA R 2018]) foglalkoztak a témával.

A szabályozási igény azért nyilvánvaló ezen szoftverek esetén, mert bár egy sor előnyük van, mint például az, hogy jóval olcsóbban adnak tanácsokat, mint az emberi munkaerő, és így hozzáférést engednek a kisebb ügyfeleknek is olyan szolgáltatásokhoz, amelyeket addig ezek nem engedhettek meg maguknak, nyilvánvaló kockázatokat is rejtnek. Ezeket a kockázatokat a hivatkozott szabályozó hatóságok anyagai¹¹ általában két részre bontják: a pénzügyi intézmények kockázataira és a fogyasztók kockázataira. A pénzügyi intézmények kockázatai között például a rosszul tervezett algoritmusok miatti kártérítési pereket és reputációs kockázatot említhetjük. A fogyasztók kockázatai azonban jóval nagyobbak. Az ESA anyagában az ott említett tizenegy kockázatot alapvetően három csoportra lehet osztani. 1. A rosszul megírt, hackelt, manipulált vagy egyéb módon „elfogult” szoftverrel kapcsolatos kockázatok. 2. A vevők „lustaságára”, elkényelmesedésére vagy rossz megértésére visszavezethető kockázatok (pl. hogy a vevők nem tudnak visszakérdezni bizonyos esetekben, vagy a szoftver ajánlásai ellenében lustaságból nem teszik meg a megfelelő lépéseket). 3. A szoftverek „black box”-szerű működéséből fakadó kockázatok (pl. a gép nem tudja megfelelően elmagyarázni, hogy milyen paraméterek szerint adta a tanácsot). Ennek ellenére az anyag az automatizált befektetési szolgáltatások dinamikus növekedését prognosztizálja.

A szabályozás a robottanácsadókkal kapcsolatban jelenleg úgy néz ki, hogy az egyetlen jogi instrumentumban (a MiFID II VHR-ben) történt említésük mellett általában a *tanácsadásra vonatkozó*, illetve a *tanácsadás során alkalmazandó fogyasztóvédelmi szabályokat* kell rájuk alkalmazni, illetve amikor magánszemélyek adatait kezelik, akkor az adatvédelmi szabályok egy részét és néhány speciális adatvédelmi rendelkezést. A továbbiakban röviden bemutatom ezt a szabályozást. Az első részben a tanácsadó szoftverek jogi szempontból is lényeges típusait ismertetem, majd azokat a jogszabályokat, amelyek közvetlenül vagy közvetve vonatkoznak rájuk. Ezután két esetet ismertetek szabályozási szempontból, a személyre szabott reklám és a szoftveres tanácsadás eseteit.

2.1. A ROBOTANÁCSADÓ SZOFTVEREK CSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI

Mind az Európai Szabályozó Hatóságok 2015-ös vitaanyaga,¹² mind a 2016-os és a 2018-as jelentése is¹³ először is definiálni, majd tipizálni szeretné a szoftvereket, hiszen ez a kockázatok és a jogi szabályozás szempontjából is fontos.

A 2015-ös vitaanyag szerint „[a]z automatikus pénzügyi tanácsadó eszközöket a fogyasztók pénzügyi termékek vagy szolgáltatások vételéhez vagy eladásához kért, és személyzet közreműködése nélkül vagy nagyon kevés emberi interakcióval adott tanács beszerzésére használják.”¹⁴

A legegyszerűbb – és még automatikus tanácsadásnak nem nevezhető – szoftverek azok, amelyek bizonyos kalkulációkat (pl. hitelkalkulátor) és összehasonlító-

¹¹ Pl. ESA DP 2015 (10. lj.).

¹² ESA DP 2015 (10. lj.).

¹³ ESA R 2016, az ESA R 2018 (10. lj.).

¹⁴ ESA DP 2015 (10. lj.) 12.

sokat (pl. banki vagy biztosítási díjak) végeznek el, tehát olyan műveleteket, amelyek végső soron nem tartalmaznak csak viszonylag egyszerűen átlátható számítási műveleteket, vagy szintén egyszerű, csak munkaigényes adatgyűjtéseket, és bár némiképp már személyre szabták őket, döntési mozzanat még nincsen bennük. Ezek is képesek azonban egy ügyféllel interakcióba lépni, használhatják az ügyfél adatait, de mindezt csak arra, hogy azokkal előre meghatározott algoritmusok (képletek) alapján számításokat végezzenek. Ezeket a kalkulátorokat egyszerű üzleti ajánlatként vagy reklámként (marketingként) lehet értelmezni, és ebben a tekintetben nem különböznek sokban például egy egyszerű szórólapon vagy hirdetésben adott ajánlattól. Az egyetlen lényegi jogi különbség abban van, hogy a legtöbb ilyen rendszer (bár korántsem mind) használja az ügyfelek személyes adatait.

Az igazi „tanácsadás” és a tanácsadó szoftverek ott kezdődnek, amikor a rendszerek nemcsak statikus információkat és képleteket összesítenek, hanem dinamikus változókat is. Felmérik például a piac pillanatnyi állapotát, illetve a tanácsot kérőnek nemcsak statikus és az adott ügylethez köthető demográfiai adatait (pl. életkorát, kártörténetét) használják, hanem többféle forrásból származó viselkedési, attitűdbeli „puha” adatát is. Itt tehát átlépünk az ajánlat területéről a tanácsadás területére. Ezek a „szoftverek” azok, amelyek valójában robotjogi, MI-szabályozási kérdéseket vetnek fel, mert ezeknek a működése során kell számításba venni a „döntéshozatal” sajátos jellegét, azt a kérdést, hogy az input és output kapcsolat determinisztikus jellege megszűnhet.

A személyre szabott tanácsadás ugyanakkor már igen komolyan szabályozott tevékenység, részben azért, mert az adatvédelem „profilalkotás” fogalma bizonyosan vonatkozik rá, részben pedig azért, mert a különböző pénzügyi fogyasztóvédelmi normák (így elsősorban a MiFID II, de ezenkívül – mint azt a következőkben majd látjuk – más jogszabályok is) ezt a területet részletesen szabályozzák.

Végül a befektetési döntéseket is eszközöző robotbrókerek szabályozása már egészen szigorú: a GDPR-ban az automatikus döntéshozatal szabályainak, a MiFID II-ben pedig az algoritmikus kereskedéssel, illetve a nagy sebességű algoritmikus kereskedéssel kapcsolatos szabályoknak is meg kell felelniük.

2.2. A JOGI HÁTTÉR ÁLTALÁNOS ISMERTETÉSE

Az Európai Szabályozó Hatóságok 2016-os jelentése¹⁵ jelzi, hogy a területre többféle szabályozás vonatkozik, jóllehet a „robottanácsadást” egyik sem említi. (Ez alól, ahogy említettem, csak a legfrissebb MiFID II VHR kivétel.)

- A témának nyilvánvalóan vannak adatvédelmi (privacy) aspektusai, amelyet a GDPR¹⁶ és az Infotv.¹⁷ szabályoznak.

¹⁵ ESA R 2016 (10. lj.) 4.

¹⁶ Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet – GDPR).

¹⁷ 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

- Az azóta már nem hatályos MiFID I-n és a jelenleg hatályos MiFID II-n, illetve a MiFID II VHR-en kívül, amelyek Magyarországon részben közvetlenül érvényesülnek, hazánkban a Bszt.¹⁸ szabályai jelentik a fogyasztóvédelem gerincét. A Bszt. szabályaival e helyütt azért nem foglalkozom, mert ezek visszautalnak a MiFID II és a MiFID II VHR releváns rendelkezéseire.

2.2.1. ADATVÉDELEM

A tájékoztatást és a tanácsadást a fentebbi normák hasonló tevékenységként (a tanácsadást a tájékoztatás részhalmazaként), de a tanácsadásra vonatkozóan szigorúbb feltételekkel szabályozzák. Mindkettőnek vannak azonban adatvédelmi aspektusai.

Előljáróban le kell szögezni, hogy a pénzügyi fogyasztóvédelem és az adatvédelem szabályozásában lényeges különbség, hogy míg a MiFID II szabályainak többségét minden ügyféltípusra alkalmazni kell,¹⁹ és a fogyasztóvédelem legtöbb szabályát tartalmazó 24. és 25. cikkek csak néhány plusz követelményt támasztanak a lakossági ügyfelekkel szemben, addig a GDPR rendelkezései *kizárólag a magán-személlyel* kapcsolatba hozható személyes adatokra vonatkoznak.

A GDPR a természetes személyek személyes adatai megszerzésének, kezelésének, tárolásának felhasználásának szabályait tartalmazza, beleértve azt is, hogy milyen jogcímen kezelhetők ezek az adatok. Az általános elveken kívül a robottanácsadók tematikája elsősorban az automatizált döntéshozatal és a profilalkotás²⁰ kérdéskörét érintheti. Ezeknek a szabályoknak a lényege három pontban foglalható össze:

- az érintett mindig kérheti, hogy rá ne terjedjen ki az automatizált döntéshozatal, azaz főszabályként joga van „kiszállni” az ilyen eljárásból;²¹
- az érintett magyarázatot kérhet arról, hogy a döntés milyen okok alapján született, és kifejtheti az álláspontját;²²
- illetve minden esetben megtámadhatja a döntést.²³

A GDPR az automatikus döntéshozatal és a profilalkotás fogalmainak egymáshoz való viszonyát nem tisztázza. Úgy tűnik, mintha az utóbbit az előbbi részhalmazaként kezelné, ez esetben azonban azok a helyzetek, amikor a profilalkotást nem követi döntés, zavarokat okozhat, mert olyan szigorú szabályokat rendel alkalmazni egy enyhébb esetre, ami indokolatlan.

¹⁸ 2007. évi CXXXVIII. törvény a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól.

¹⁹ 4. cikk (1) 9–11. pontok.

²⁰ GDPR Preambulum 60., 63., 71. bekezdés, 21–22. cikk.

²¹ Preambulum 71, 22. cikk (1).

²² 22. cikk.

²³ 22. cikk.

2.2.2 PÉNZÜGYI FOGYASZTÓVÉDELEM

A pénzügyi fogyasztóvédelemben a szabályozás számunkra fontos központi mozzanata az ügyfelek *megfelelő tájékoztatásának* követelménye. A megfelelő tájékoztatás – nyilván az ismert botrányok és válságok hatására – a teljes pénzügyi szolgáltatási szektorban központi probléma. Konkrétumaival kapcsolatban az egyes dokumentumok eltérő részletrendelkezéseket tartalmaznak. A fogyasztói hitelekről szóló irányelv²⁴ (MCD) például az ún. „egységes európai adatlapot” tekinti a tájékoztatás fő hordozójának, amelynek részletes tartalmát az irányelv melléklete tartalmazza. A biztosítási értékesítésről szóló irányelvben²⁵ (IDD) külön cikk (18. cikk) foglalkozik a biztosításközvetítő vagy biztosító által nyújtott tájékoztatással, a belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról szóló irányelvben²⁶ (PSD) pedig egyenesen egy egész cím (III. cím, 38–60. cikkek). A lakossági befektetési csomagtermékekről szóló irányelv²⁷ (PRIIPs) pedig ismét csak egy egységes sablondokumentum, az ún. „kiemelt információkat tartalmazó dokumentum” létrehozatalát írja elő a szolgáltatóknak. E helyütt csak a befektetési tanácsadással és a portfóliókezeléssel foglalkozom.

A fogyasztóvédelem második aspektusa az egyszerű tájékoztatáson túlmutató *tanácsadás*, és ezen belül a személyre szóló tanácsadás szabályozása az egyes EU-s normákban. A tanácsadás definíciója a MiFID II szerint: „egy vagy több ügylet tekintetében pénzügyi eszközökhöz kapcsolódó, személyre szóló ajánlások nyújtása valamely ügyfélnek akár az ügyfél kérésére, akár a befektetési vállalkozás kezdeményezésére.”²⁸ Az egyes területeken a tanácsadás más-más aspektusaira helyeződik a hangsúly, azonban a négy normát összekapcsolja három, a tanácsadáshoz kötődő egyszerű kívánalom:

- A tanácsadásnak valóban *a tanácsot kérő érdekeit* kell szolgálnia, így például a befektetőnek értesülnie kell arról, hogy a tanácsadó kap-e díjazást a termék forgalmazójától.²⁹
- A tanácsadásnak *kompetensnek* kell lennie; például a piacon szóba jöhető befektetések kellően széles skáláját kell figyelembe vennie, a tanácsadó „köteles a piacon elérhető pénzügyi eszközök [...] kellően nagy körét értékelni”.³⁰

²⁴ MCD (Mortgage Credit Directive) – Az Európai Parlament és a Tanács 2014/17/ U irányelve (2014. február 4.) a lakóingatlanokhoz kapcsolódó fogyasztói hitelmegállapodásokról, valamint a 2008/48/EK és a 2013/36/EU irányelv és az 1093/2010/EU rendelet módosításáról).

²⁵ IDD (Insurance Distribution Directive) – Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/97 irányelve (2016. január 20.) a biztosítási értékesítésről.

²⁶ PSD (Payment Services Directive) – Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/2366 irányelve (2015. november 25.) a belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról és a 2002/65/EK, a 2009/110/EK és a 2013/36/EU irányelv és a 1093/2010/EU rendelet módosításáról, valamint a 2007/64/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről

²⁷ PRIIPs (Packaged Retail and Insurance based Investment Product Regulation) – Az Európai Parlament és a Tanács 1286/2014/EU rendelete (2014. november 26.) a lakossági befektetési csomagtermékekkel, illetve biztosítási alapú befektetési termékekkel kapcsolatos kiemelt információkat tartalmazó dokumentumokról.

²⁸ MIFID II. 4. cikk. (1) 4. pont.

²⁹ Pl. MIFID II. 24. cikk. (4) a) pont.

³⁰ MIFID II 24. cikk (7) a).

- Végül a tanácsadásnak *valóban személyre szabott*nak kell lennie. („Be kell szereznie a szükséges információkat az ügyfél vagy potenciális ügyfél adott termék vagy szolgáltatás meghatározott fajtája szempontjából releváns befektetések terén meglévő ismereteiről és tapasztalatairól, pénzügyi helyzetéről, így a veszteségviselési képességéről és befektetési céljairól, ezen belül kockázattűréséről”)³¹ Ugyanezeket a követelményeket szinte szó szerint megtaláljuk a fogyasztói hitelekéről szóló irányelvben,³² és a biztosítási értékesítésről szóló irányelvben is.³³

2.3. SZEMÉLYRE SZABOTT REKLÁM (KALKULÁTOROK)

2.3.1. ADATVÉDELEM

Ahogy említettem, a személyre szabott reklám csak viszonylag szűk körben vet fel jogi kérdéseket.

Ezeknek a személyre szabott reklámoknak az adatvédelmi relevanciája az, hogy az ügyfél a saját elképzeléseiről (például megtakarítási céljairól) vagy demográfiai adatairól (életkoráról, jövedelméről) személyes információkat ad meg. Amíg az érintettel az adat kapcsolata helyreállítható, addig a GDPR megfelelő szabályai erre a személyes adatkezelésre vonatkoznak. Ebben a körben a GDPR ismert elveit kell megemlíteni: az adatokat tisztességesen és átláthatóan kell kezelni, érvényesülnie kell a célhoz kötöttség, adattakarékosság, pontosság, korlátozott tárolhatóság, az integritás és bizalmasság, valamint az elszámoltathatóság elvének. Mivel ezeknél a marketingjellegű „tanácsadó” alkalmazásoknál jellemzően nincsen szerződéses kapcsolat az érintett és a szervezet között, az adatkezelés jogalapja az érintett hozzájárulása. A GDPR 13. cikke tartalmazza az erre vonatkozó követelményeket. Az érintettnek az alábbi információkat kell megadnia, amikor az adatgyűjtés megtörténik: az adatkezelő kilétét, az adatvédelmi tisztviselő elérhetőségeit, az adatkezelés jogalapját és célját, ha van, a külföldre továbbítás tényét, az adatkezelés tárolásának időtartamát, a helyesbíthetőséggel és a törléssel kapcsolatos információkat, a hatósághoz való fordulás lehetőségét és az automatikus döntéshozatalra, illetve a profilozásra vonatkozó információkat. Mivel ezekben az esetekben szintén tipikus, hogy a megadott adatokat más célokra is használják, ezeket a további célokat is tudatni kell azokkal, akik az adatokat megadták.

2.3.2. PÉNZÜGYI FOGYASZTÓVÉDELEM

A MiFID II kifejezetten tartalmaz a pénzügy termékek marketingjére, annak tisztességességére vonatkozó előírásokat,³⁴ és a szabályozó hatóságok, így például az Európai Értékpapír Hatóság is több dokumentumban foglalkozott a „nem félrevezető”

³¹ MIFID II 25. cikk (2).

³² MCD 22. cikk.

³³ IDD 29–30. cikkek.

³⁴ MIFID 2 24. cikk (3).

marketinggel és tájékoztatással. Egy 2014-es jelentésében, amely kifejezetten ezt a témát dolgozza fel,³⁵ egy 2017-es konzultációs anyagban,³⁶ másrészt két, 2018-ban keletkezett dokumentumban, egy útmutatóban³⁷ és egy jelentésben³⁸ is. Bár a 2014-es Útmutató még a MiFID I idején készült, és elsősorban a felügyelő hatóság gyakorlatait összesíti, illetve nekik próbál útmutatásokkal szolgálni, nem tanulság nélkül való mégis néhány benne foglalt figyelmeztetésre felhívni a figyelmet, mivel a marketingkommunikációra vonatkozó rendelkezéseket a MiFID II a MiFID I-ből változtatás nélkül vette át. A két anyagból az alábbi mozzanatokat tartom kiemelendőnek:

- A marketingnek vagy marketingkommunikációnak nincsen egységes fogalma, és az sokszor egybemosódik a jogilag jóval feszezebben szabályozott „szerződéskötés előtti információnyújtással”.
- A marketing/tájékoztatás egybefolyása miatt a nemzeti szabályozó hatóságok gyakorta sztenderd tájékoztatási formákat (pl. az egységes európai adatlaphoz hasonló³⁹ egységes tartalmú nyomtatványokat) írnak elő a szolgáltatók számára. A robottanácsadók kontextusában azonban kérdés, hogy ezeknek a nyomtatványoknak a tartalmát mennyire lehetséges a beviteli dobozokat és rövid, számszerű outputokat tartalmazó kalkulátorokba beépíteni.
- A szabályozó hatóságok nagyon eltérő gyakorlatot folytatnak az ellenőrzés terén abban a tekintetben, hogy ellenőrzési szempontból mely üzleti fázisokat tartják relevánsnak.

2.4. TANÁCSADÁS

A tanács ('advice') vagy ajánlás ('recommendation') azért érdemel sokkal komolyabb figyelmet, mert itt már sokkal inkább személyre szabottan, és sokkal bonyolultabb, átláthatatlanabb (pl. az egyén korábbi viselkedését is szem előtt tartó) algoritmusokon keresztül történik a magánszemély befolyásolása.

A személyre szabott tanácsadást végző algoritmusokra már érvényesek a GDPR profilozásra vonatkozó szabályai, és a MiFID II befektetési tanácsadás fogyasztóvédelmi aspektusairól szóló előírásai is, mindenekelőtt az alkalmassági vizsgálá-

³⁵ *Conduct of Business, fair, clear and not misleading information, Peer Review Report*, ESMA/2014/1485 – www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/2015/11/2014-1485_peer_review_report_-_MiFID_-_conduct_of_business_fair_clear_and_not_misleading_information.pdf (ESMA 2014).

³⁶ *Consultation Paper Guidelines on certain aspects of the MiFID II suitability requirements* 13 July 2017 | ESMA35-43-748, www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/2017-esma35-43-748_-_cp_on_draft_guidelines_on_suitability.pdf (ESMA 2017).

³⁷ *Guidelines on certain aspects of the MiFID II suitability requirements*, ESMA 35-43-1163, www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma35-43-1163_guidelines_on_certain_aspects_of_MiFID_ii_suitability_requirements_0.pdf (ESMA 2018a).

³⁸ *Final Report Guidelines on certain aspects of the MiFID II suitability requirements* (28 May 2018 | ESMA35-43-869) – www.esma.europa.eu/press-news/esma-news/esma-publishes-final-guidelines-MiFID-ii-suitability-requirements (ESMA 2018b).

³⁹ Az MCD irányelvhez hasonlóan, ld. 24. lj.

tok elvégzésével kapcsolatos részletrendelkezések, amelyeket részben a MiFID II-ben, részben pedig a MiFID II felhatalmazáson alapuló rendeletében⁴⁰ találhatunk.

2.4.1. ADATVÉDELEM

A profilalkotás a GDPR-ba frissen bekerült rendelkezés. Bár vannak viták arról, hogy pontosan miként is viszonyul az automatizált döntéshozatalhoz,⁴¹ érvényes szabályai a következők. A profilalkotás fogalmát a GDPR 4. cikk 4. pontja tartalmazza: „személyes adatok automatizált kezelésének bármely olyan formája, amelynek során a személyes adatokat valamely természetes személyhez fűződő bizonyos személyes jellemzők értékelésére, különösen a munkahelyi teljesítményhez, gazdasági helyzethez, egészségi állapothoz, személyes preferenciákhoz, érdeklődéshez, megbízhatósághoz, viselkedéshez, tartózkodási helyhez vagy mozgáshoz kapcsolódó jellemzők elemzésére vagy előrejelzésére használják”.

A GDPR Preambuluma szintén többször említi a profilalkotást, de a Preambulum rendelkezései nem kötelezők. A kötelező szabályokat a GDPR 21–22. cikkei tartalmazzák, valamint a 13. cikk (2) f) pontjában találhatunk egy, az automatikus döntéshozatal esetén előírt plusz szabályt.

A GDPR követelményei elég világosak, de a robottanácsadókra olykor igen nehezen alkalmazhatók: az általános rendelkezéseken és adatvédelmi tájékoztatásokon felül az érintettet tájékoztatni kell arról a tényről, hogy az automatikus ajánlás folyamata során róla profil készül, közölni kell vele, hogy bármikor kérheti a profilalkotás során létrejött adatainak a törlését (ilyenkor nyilván tudatni kell vele, hogy ez esetben egyszerűen nem fog kapni szolgáltatást, azaz a szerződést is meg kell vele szüntetni), valamint érthetően el kell magyarázni az alkalmazott logikákat és ezek jelentőségét. (A következményekre való figyelmeztetésnek ez esetben megint csak korlátozottan van jelentősége, mert a végső döntést az ügyfél hozza.)

Vegyük észre, hogy az egész kérdéskör azért elég ellentmondásos a GDPR alapján, mert a profilalkotást a GDPR az automatikus döntéshozatal egyik alesetének tekinti, amennyiben a profilalkotáskor az egyént egy automata besorolja egy kategóriába. (Amely automatikus döntés.) Ez azt is jelenti, hogy erre a besorolási döntésre az automatikus döntéshozatalra vonatkozó minden szabály vonatkozik. Többek közt például az is, hogy kérni lehet az az alóli mentességet. A kérdés az, hogyan tud egy szoftver tovább működni, ha az összes, a profilhoz tartozó adatot visszavonják belőle. Valószínűleg sehogy. Elég világos, hogy a GDPR vonatkozó helyeinek megalkotásakor nem a robottanácsadók problematikáját tartották szem előtt, hanem inkább egy olyan aszimmetrikus helyzetet, amilyen például egy hatósági vagy egy banki hitelbírálati döntés.

⁴⁰ MiFID II VHR (9. lj.).

⁴¹ Részletes elemzését magyarul ld. Zódi Zsolt: „Privacy és Big Data” *Fundamentum* 2017/1–2. 18–30.

2.4.2. PÉNZÜGYI FOGYASZTÓVÉDELEM

A MiFID II rendelkezései több helyen foglalkoznak a befektetési tanácsadás *tisztességével*. Már a preambulumban is találhatunk néhány szabályt, de a kritikus szabályokat a 24. és 25. cikkek tartalmazzák, amelyek, ahogy fentebb már jeleztük, a „becsületes” és „tisztességes” eljárást várják el a befektetési szolgáltatóktól.

Ezen felül a 25. cikk (8) bekezdésben írt bizottsági felhatalmazás nyomán a Bizottság a korábban többször említett MiFID II VHR-t alkotta meg, amely az 54. és 55. cikkében részletezi az alkalmasság értékelésének folyamatát.⁴²

A befektetési tanácsadással kapcsolatos általános követelmények és ezek konkrét teljesítési módja tehát évek óta tisztázott: a szolgáltatók (a magyar zsargonban: vállalkozások) kötelesek megismerni ügyfeleik igényeit, kockázatvállalási hajlandóságukat, tisztességes, teljes tájékoztatást kell nyújtaniuk, sőt bizonyos esetekben az „önsorsrontó” ügyfélmagatartásra is figyelmeztetniük kell az ügyfeleket; mindezt szabványos formában, sokszor sztenderd szövegű űrlapokkal és figyelmeztetés-szövegekkel kell megtenniük. Eközben a teljes folyamatot alaposan dokumentálniuk kell. De mi ezeknek a rendelkezéseknek és az őket magyarázó dokumentumoknak, szakértői anyagoknak a válasza a robottanácsadók kérdéskörére?

A MiFID II, ahogy azt fentebb láttuk, nem szabályozza, sőt még csak nem is említi a kérdést. Ahogy azt korábban jeleztük, időnként a „személyre szabott tanácsadás” kategóriáját használja ugyan, de a MiFID II szempontjából a „robotok” csak automatikus kereskedést végző robotok lehetnek, amely kívül esik az itteni vizsgálódásainkon.

A MiFID II VHR a Preambulum (86) bekezdésében már felismeri a problémát.

„VHR (86) A piaci fejlemények figyelembevétele és a befektetővédelem azonos szintjének biztosítása érdekében tisztázni kell, hogy továbbra is a befektetési vállalkozások lesznek felelősek az alkalmassági vizsgálatok elvégzéséért olyan esetekben is, amikor a befektetési tanácsadást vagy a portfóliókezelési szolgáltatást teljes egészében vagy részben automatizált vagy félautomatizált rendszereken keresztül nyújtják.”

A VHR szövege visszatér a témára, de valójában nem ad eligazítást a kérdésben, hiszen csak annyit ír, hogy a robottanácsadókra ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint az ember által nyújtott tanácsadásra.

„VHR 54. cikk. (1) [...] Amennyiben a befektetési tanácsadás vagy a portfóliókezelési szolgáltatások összessége vagy egy része automatizált vagy félig automatizált rendszerben zajlik, az alkalmassági értékelés elvégzése a szolgáltatást nyújtó befektetési vállalkozás felelősségébe tartozik, és a személyes ajánlás megadása vagy a kereskedésre vonatkozó döntéshozatal tekintetében nem korlátozódhat egy elektronikus rendszer használatára.”

⁴² Ld. 9. lj. A kép teljességéhez hozzá kell tenni, hogy a MiFID ezen aspektusaival az Európai Értékpapír-piaci Hatóság (ESMA) is foglalkozott az anyagaiban (ld. a 34. és a 35. lábjegyzeteket). Az MNB 2019 tavaszán jelentette meg magyar nyelvű ajánlását. A Magyar Nemzeti Bank 10/2019. (IV.15.) számú ajánlása a befektetési szolgáltatás nyújtása során irányadó előzetes tájékoztatói kötelezettség megfelelő teljesítésének egyes szempontjairól, www.mnb.hu/letoltes/10-2019-tajekozodasi-kotelezettseg.pdf.

Ez a követelmény egyszerre két elvárást tartalmaz: egyfelől a robottanácsadó működtető tanácsadó cég hatáskörébe utalja az alkalmassági értékelés elvégzését, másfelől azt írja elő, hogy a személyes ajánlás megadása és a kereskedés nem korlátozódhat egy rendszerre.

Az Értékpapír-piaci Hatóság anyagai is megerősítik mindezt. Az egyik ilyen anyag⁴³ egész alfejezetet szentel a témának, amely azzal kezdődik, hogy az automatizált tanácsadó eszközök gyorsan terjednek, és utal a fentebb, a tanulmány elején jelzett ESA-jelentésre, amely szerint az ilyen szolgáltatások egyszerre nyújtanak előnyöket, de jelentenek kockázatot is. Az anyag – akárcsak a MiFID II VHR – főszabályként leszögezi, hogy amennyiben a szoftverek a MiFID II definíciói szerinti tanácsadást vagy portfólió-kezelést végeznek, a cégnek (nyilván a robottanácsadó üzemeltető cégnek) ugyanúgy meg kell felelnie a MiFID II alkalmassági követelményeinek, *mintha ezeket ember nyújtaná*. Ez önmagában nem túl informatív, ezért az anyag szerzői három, valamivel konkrétabb kritériumot is meghatároznak a robottanácsadókkal kapcsolatban:

- a cég köteles jelezni az ügyfélnek, hogy a tanácsadást gép nyújtja;
- a megfeleléségi értékelésnek igazodnia kell az automatizáltság fokához (pl. a kérdőívnek másnak kell lennie);
- az automatizáltság foka speciális szervezési intézkedéseket is indokolhat.

A robottanácsadás – olvashatjuk az anyagban – abban különbözik a hagyományos tanácsadástól, hogy nem előzi meg interakció, beszélgetés egy emberi tanácsadóval: nincsen lehetőség kérdések feltételére: ezért a cégeknek fel kell készülniük arra, hogy hogyan tudják elmagyarázni az alkalmazott modellt egyszerűen, érthetően, és azt is, hogy mikor, milyen pontokon tudnak az ügyfelek emberi beavatkozást kérni.

Az ESMA-ajánlás már a szektor résztvevőinek visszajelzései alapján született. Az anyag helyesen ismeri fel, hogy a robottanácsadás többféle automatizálási szintet jelenthet, sőt a szolgáltatói visszajelzések alapján az is világos lett, hogy nem mindegy, hogy olyan robottanácsadóról beszélünk, amely a tanácsadókat segíti ('professional-facing robo-advice') vagy a fogyasztókat ('client-facing robo-advice'). Többen azt hangsúlyozták, hogy a szabályozásnak elsősorban az utóbbira kell kiterjednie. Az is fontos szempont, hogy egyes szoftverek profilozáson alapulnak, míg mások csak egyszerű „kvantitatív menedzsmentet” alkalmaznak. Az ESMA azonban nem elsősorban ezen megkülönböztetésekre épít, hanem továbbra is azt vallja, hogy amennyiben befektetési tanácsadásról vagy portfólió-menedzsmentről van szó, a MiFID II és a VHR rendelkezéseit és az ESMA útmutatásait alkalmazni kell. Sőt, az ESMA-ajánlás⁴⁴ azt sugallja, hogy az ügyfelek felvilágosítása során⁴⁵ vagy a valódi piacismeretük felmérése során fokozott óvatossággal kell eljárni, valamint különleges „magyarázó” informatikai megoldásokat és az emberi beavatkozás, tanácsadókérés lehetőségét is mindig be kell iktatni.

⁴³ ESMA 2017 (36. lj.) 18–27. bekezdések.

⁴⁴ ESMA 2018a (37. lj.).

⁴⁵ Uo. 32. bekezdés.

Az ESMA 2017-es konzultációs dokumentuma⁴⁶ alapján több pénzügyi felügyelet is elkészítette a maga útmutatóit a tárgykörben. Ezek közül a magyar mellett (amelyet a következőkben ismertetek, de amely csak érintőlegesen foglalkozik a robottanácsadók problematikájával) a holland felügyelet útmutatóját⁴⁷ érdemes kiemelni. Ez az útmutató alapvetően pozitív módon ítéli meg a pénzügyi innovációkat, de alapelveként leszögezi, hogy minden rendszert úgy kell megalkotni, hogy az mindig a fogyasztók érdekeit tartsa szem előtt. Bármilyen szolgáltató csakis akkor vezethet be ilyen szolgáltatásokat, ha száz százalékban képes annak kontrolljára (vagyis a szoftver és az adatok feletti felügyeletet megfelelő módon tudja gyakorolni). A vevők megszerzésekor (‘onboarding’) az intelligens kérdőív használatát javasolják, amely például képes ki küszöbölni a homályos, bizonytalan válaszokat, ellentmondásokat, és a személyre szabott kérdésekkel a fogyasztókat involválja a folyamatba. Ezen felül az ajánlás külön felhívja a figyelmet az ügyfelek adatainak folyamatos frissítésére és az adatpontosság miatt arra, hogy az ügyféladatakhoz is használjanak külső adatforrásokat (pl. jövedelmi adatokat az adóhatóságtól). Itt jegyzem meg, hogy ugyanakkor ez külön adatvédelmi problémákat vethet fel.

A robottanácsadók problémáját egy friss MNB ajánlás⁴⁸ is érinti, amely egyébként több ponton hasonlít a holland ajánlásokra. Az anyag egyrészt – a GDPR-ral összhangban az emberi beavatkozás terjedelmének pontos ismertetését kéri, az ügyfél-válaszok és a befektetési döntések egymáshoz képesti kapcsolatának részletezését, az információforrások részletezését (pl. hogy a kérdőív adatain kívül használnak-e más adatforrásokat) és az adatok aktualizálására vonatkozó információkat.⁴⁹ Az anyag konkrét ötleteket is tartalmaz a fogyasztók tájékoztatásáról: a robottanácsadó szoftverek alkalmazzanak felugró figyelmeztető ablakokat, interaktív sugót és gyakran ismételt kérdéseket.⁵⁰ A Nemzeti Bank anyaga tartalmaz néhány speciális ajánlást a robottanácsadók által használt kérdőívekre vonatkozóan. Ezek nagy része azt a helyzetet próbálja meg kezelni, hogy a robottanácsadás esetén nincsen emberi interakció, visszakérdezési lehetőség, így azt ajánlja például, hogy legyenek olyan funkciók a kérdőívben, amelyek „figyelmeztetik az ügyfeleket, ha válaszaik a kérdőívben belül következtelenek tünnek.”⁵¹

3. A SZABÁLYOZÁS DILEMMÁI ELMÉLETI SZEMMEL

A robottanácsadók szabályozása így néz ki tehát a hatályos jog alapján.⁵² Jól látható, hogy a 2010-es évek közepén egyfajta pánik uralta a szabályozó hatóságokat, és sorra gyártották a jelentéseket, policy paper-öket, ajánlásokat a robottanács-

⁴⁶ ESMA 2017 (36. lj.).

⁴⁷ AFM 2018 (10. lj.).

⁴⁸ MNB 2019 (42. lj.) 8–9. és 20. pontok.

⁴⁹ Uo. 8. pont.

⁵⁰ Uo. 9. pont.

⁵¹ Uo. 20. pont.

⁵² A „robottanácsadó” elnevezés természetesen nem pontos, mert az egyre inkább meggyökeresedő európai uniói zsargonban (pl. A parlament ajánlásai a robotika polgári jogi szabályairól: Report

adókkal kapcsolatban. Az izgalom azután alábbhagyott, több ok miatt is. A legfőbb ok, hogy a robottanácsadók jelenleg a befektetési piac kis szeletét fedik le, még az USA-ban is. Másrészt a teljes automatizálástól még igen messze vagyunk ezekben a szolgáltatásokban, legalábbis a háttérben még igen sok emberi elem, döntés, beavatkozás található. Harmadrészt a robottanácsadók jóval konzervatívabb befektetési politikát visznek, mint alkalmasint a humán brókerek, ezért hibázni sem tudnak akkorát.⁵³ Szinte mindenki azt prognosztizálja viszont, hogy a növekedés ezen a területen hatalmas lesz, és az is igaz, hogy bizonyos szabályokról már első látásra kiderült, hogy vagy értelmezhetetlenek, vagy betarthatatlanok, ha a robottanácsadókról van szó. Az bizonyos tehát, hogy a jelenlegi szabályozást módosítani kell majd, de egyelőre senki nem tudja pontosan, hogy mit és hogyan.

Nemcsak a robottanácsadók kapcsán van bizonytalanság, hanem szinte minden olyan területen, ahol megjelent a magas fokú automatizáció vagy a mesterséges intelligencia. A 2010-es évek elején egy sor intézmény elkezdett különféle ajánlásokat, etikai kódexeket kidolgozni az MI, a digitális világ, az automatizáció új jelenségeinek kezelésére. Ezek a dokumentumok olyasféle címetek viseltek, mint „Algoritmikus átláthatóság és elszámoltathatóság”,⁵⁴ „Az ember–robot interakció kódexe”,⁵⁵ „Digitális etika”⁵⁶ vagy „Az MI felelős használata”.⁵⁷ Az Európai Unió⁵⁸ és az Európa Tanács⁵⁹ szintén több anyagban foglalkozott az MI etikai kérdéseivel.

with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics – https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html) „robot” csak testtel rendelkező mesterséges intelligencia lehet. A „robottanácsadó” ugyanakkor ezeknek az alkalmazásoknak egy, az USA-ból kiindult köznapi elnevezése, és természetesen olyan (fizikai kiterjedéssel nem rendelkező) algoritmusokat jelent, amelyre a pontos EU-s terminológia alapján nem robotok. Nem akartam ugyanakkor a bevett terminológiától eltérni.

⁵³ SEIDT et al. (2. lj.) 501–502.

⁵⁴ *Statement on Algorithmic Transparency and Accountability*, Association for Computing Machinery, US Public Policy Council (USACM), www.acm.org/binaries/content/assets/public-policy/2017_usacm_statement_algorithms.pdf.

⁵⁵ Laurel D. RIEK – Don HOWARD: *A Code of Ethics for the Human Robot Interaction*, www3.nd.edu/~dhoward/a-code-of-ethics-for-the-human-robot-interaction-profession-riek-howard.pdf.

⁵⁶ *Digital Ethics – a Guide for Professionals of the Digital Age*, Cygref – Syntec-Numerique, www.cygref.fr/wp/wp-content/uploads/2019/02/Cigref-Syntec-Digital-Ethics-Guide-for-Professionals-of-Digital-Age-2018-October-EN.pdf.

⁵⁷ *Responsible use of artificial intelligence (AI)*, Republic of Canada, www.canada.ca/en/government/system/digital-government/modern-emerging-technologies/responsible-use-ai.html.

⁵⁸ Az EU számtalan anyagban foglalkozott a témával, a lényegesebbek:

A Bizottság egy korai, innovációs, gazdasági szempontú megközelítése: Commission Communication Digitising European Industry. Reaping the full benefits of a Digital Single Market (SWD(2016) 110 final) ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/1-2016-180-EN-F1-1.PDF.

A Bizottság etikai szempontú megközelítése: Artificial Intelligence for Europe (Communication from the Commission... SWD(2018) 137 final ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-artificial-intelligence-europe). Ugyanígy, egy etikai szempontú bizottsági dokumentum: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Com-mittee of the Regions: Building Trust in Human-Centric Artificial Intelligence, COM (2019) 168 final 1 eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52019DC0168.

Sajnos akár a robottanácsadókról szóló anyagokat, akár ezeket a szabályozási javaslatokat olvassuk, folyamatosan hiányérzetünk van. Olyan alapproblémákat érzünk megválaszolatlanoknak, mint hogy tulajdonképpen mi is az MI, és mi a probléma vele. Egyáltalán létezik-e általános fogalma, és van-e értelme „általában” szabályozni, amikor olyan egymástól távol eső területeken tevékenykedik, mint a gyártás, a pénzügyi befektetési szektor, az egészségügy több területe vagy a bűnügyi predikció? Kinek szólnak ezek az etikai kódexek, ki legyen a szabályozás címzettje?⁶⁰ Mi dönti el, hogy egy régi jogi szabály működik-e az MI-re vonatkozóan vagy sem? Ha az MI-t végső soron kódok vezérik, akkor a jognak egyáltalán milyen szerepe lesz az MI kontrollálásában? Mi lesz a jog és a kód viszonya? És így tovább.

A továbbiakban öt olyan kérdést elemzek, amely nemcsak a robottanácsadók, hanem általában a magas szinten automatizált vagy MI-vel támogatott területeket érintik. A robottanácsadókat pedig példaként használom majd az egyes elméleti problémák megvilágítására.

3.1. MI A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA? MIT ÉS MIÉRT KELL SZABÁLYOZNI?

Az első kérdés, amely felvetődik és amely felett nagyon sokszor elsiklunk, hogy tulajdonképpen mi is az MI, és mi a baj vele.⁶¹ Milyen újszerű, speciális jegyekkel rendelkezik, amely miatt új szabályozásra van szükség? Milyen kockázatokat kell kezelnünk vele?

Az ismert MI-kézikönyv⁶² szerint az MI „emberi módon/racionálisan gondolkodni/cselekedni képes rendszer (agens). Ma már szinte mindenütt közhelyként kezelik

A 2018-ban létrehozott Magas Szintű Szakértői Csoport AI High Level Expert Group (AI HLEG) anyaga: Ethics guidelines for trustworthy AI, High-Level Expert Group on Artificial Intelligence, 8 April 2019 ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai.

A parlament ajánlása a robotika polgári jogi szabályairól: Report with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics – www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html.

Végül a legutóbbi Fehér Könyv a mesterséges intelligenciáról: White Paper on Artificial Intelligence. A European approach to excellence and trust, 19 February 2020.

ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf.

⁵⁹ Az ET vonatkozó weboldala tizenhárom dokumentumot sorol fel, ezek közül hármat emelek ki: a Parlamenti Közgyűlés ajánlása: Technological convergence, artificial intelligence and human rights assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=23726&lang=en; Guidelines on Artificial Intelligence and Data Protection rm.coe.int/guidelines-on-artificial-intelligence-and-data-protection/168091f9d8; és a legfrissebb: Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems, search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectId=09000016809e1154.

⁶⁰ KLEIN Tamás – TÓTH András: „A robotika egyes szabályozási kérdései” in HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Egyes modern technológiák etikai, jogi és szabályozási kihívásai* (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2018) 95.

⁶¹ Természetesen a tudományos irodalom behatóan foglalkozik a kérdéssel. Vö. KLEIN Tamás: „Robotjog” in KLEIN–TÓTH (szerk.): *Technológiai jog – Robotjog – Cyberjog* (Budapest: Wolters Kluwer 2018) 179–215., különösen 179–184.

⁶² Stuart J. RUSSELL – Peter NORVIG: „Mesterséges intelligencia modern megközelítésében” (Budapest: Panem – Prentice Hall 2000) 34.

ugyanakkor, hogy a kétféle (szimbolikus vagy szabályalapú és statisztikai alapú) MI közül lényegében szinte csak a statisztikai alapú MI-t használják, és ezen belül is a gépi tanuláson vagy gépi mélytanuláson alapuló rendszereket. Ez azt eredményezte, hogy az utóbbi években az öntanulási képesség⁶³ lett az MI fő jellegzetessége, az az elválasztó ismérv, amely megkülönböztet egy determinisztikusan működő gépet, egy egyszerű automatát egy MI-től. Milyen jelentősége lehet ennek a jogi szabályozás szemszögéből? A jogi szabályozás számára mindegy, hogy milyen technológia áll a háttérben. Nincsen relevanciája ugyanígy annak sem, hogy az adott rendszer „emberi módon cselekszik”, illetve van-e öntanulási képessége. A jog a még be nem következett eseményeket a kockázatok, a bekövetkezett eseményeket pedig a felelősség oldaláról közelíti meg. A robottanácsadók esetén (is) elég világos, valójában a „nem determinisztikus” (még egyszerűbben nem kiszámítható, nem megérhető és nem elmagyarázható) viselkedéssel van a valódi probléma. Kiszámíthatatlan kimenetet, illetve „feketedoboz-szerű működést” nemcsak neurális hálók és öntanuló rendszerek tudnak produkálni, sőt, ehhez még csak valódi MI sem kell, hanem egy kellően bonyolult (azaz adott esetben sok százezer vagy millió féle kimeneti állapotot felvenni képes) döntési fa is.

A robottanácsadók szabályozási dilemmái jól mutatják ezt. A legtöbb anyag egyáltalán nem utal az MI-re, amikor az automatikus tanácsadást igyekeznek szabályozni, vagy ajánlásokat megfogalmazni: a legtöbbször úgy különbözteti meg a robottanácsadókat, hogy az emberi beavatkozás hiányát tekinti elválasztó ismérvnek.⁶⁴ Az emberi beavatkozás mértéke alapján javasol különféle intézkedéseket, tájékoztatást, szoftveres kontrollokat stb.

Ez a megoldás emlékeztet az adatvédelem automatizált döntéshozatalra vonatkozó szabályaira, amelyek azonban magát az automatikus döntéshozatalt nem definiálják, de itt is az „emberi beavatkozás nélkül” kifejezést találjuk.⁶⁵ Így meg kell állapítanunk, hogy az MI szabályozásával kapcsolatos problémák valójában nem újak, és nem is az MI-hez kötődnek, hanem általában jellemzők a bonyolult automaták minden válfajára. Ez azonban felveti azt a kérdést, hogy vajon az a rengeteg erőfeszítés, amely a mesterséges intelligencia szabályozására irányul, valóban hozott-e bármilyen érdemi eredményt. Van-e a mesterséges intelligenciának olyan sajátossága, amely megkülönbözteti a döntéseket hozó automatáktól. Erre a kérdésre magam sem tudom a választ.

3.2. KIRE VONATKOZZANAK A SZABÁLYOK?

Ha elolvassuk az etikai kódexeket, első látásra feltűnik, hogy azoknak igen eltérő címzettjei vannak. Van egy sor olyan dokumentum, amely a szabályozó államokat veszi célba, és van egy sor olyan, amely azokat a cégeket vagy szervezeteket (de ez persze lehet magánszemély is), amelyek használják, alkalmazzák az MI-t. A robot-

⁶³ *Artificial Intelligence in Society*, OECD Publishing, Paris, 2019. 27. doi.org/10.1787/eedfee77-en.

⁶⁴ Pl. ESMA 2018a 20. pont (37. lj.).

⁶⁵ GDPR Preambulum (71).

tanácsadók esetén az a kevés szabályozás, amely kifejezetten a rájuk irányul, ez utóbbi megoldást választja, hiszen a pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás címzettjei főszabályként a pénzügyi vállalkozások.

Elképzelhető más szabályozási technika is ugyanakkor, és az ajánlások egy része használja is ezeket. Az egyik lehetséges címzeti kör az MI-iket előállító cégek (tehát egyelőre és jellemzően a szoftverfejlesztő cégek) vagy a cégekben dolgozó mérnökök, akiknek kötelességük bizonyos etikai és egyéb sztenderdeket betartaniuk.⁶⁶

Végül, bármilyen furcsának hangzik is, a címzett lehet maga az MI is, mégpedig abban a formában, hogy – ahogy ez egyre gyakrabban előfordul – a jogi szabályozás nem elsősorban emberi magatartásokat céloz, hanem a technológiai kimeneteket, folyamatokat, szabványokat definiál, és a szabályozó hatóságok is ezeket a szabványokat igyekeznek betartatni.

3.3. RÉGI VAGY ÚJ SZABÁLYOK?

Az előző pontokban említettekkel szorosan összefügg az a dilemma, hogy a mesterséges intelligencia koordinálásához teljesen új szabályokra van-e szükség, vagy a régiek adaptációjára.⁶⁷ Gondoljunk csak az elég sokszor emlegetett KRESZ-szabályokra és az autonóm járművekre, ahol szinte közhely, hogy amennyiben az autonóm járművek bizonyos körülhatárolt területen „egyedül” maradnak, a KRESZ-re, azaz olyan szabályrendszerre, amely mindenki számára előre kiszámítható és stabil szabályozást biztosít, nem lesz többé szükség, hiszen a forgalom irányítása a pillanatnyi körülmények, a járművek száma, az időjárási viszonyok stb. függvényében pillanatról pillanatra fog történni. Ebben a helyzetben csak olyan, az irányítást befolyásoló magas szintű elveket kell betartani, mint például hogy az emberi egészség megóvása (a balesetek elkerülése) mindenek feletti szempont stb.

Az amerikai szakirodalom kedvenc témája a robottanácsadókkal kapcsolatban, hogy vajon ezek megfelelnek-e az 1940-es befektetési tanácsadókról szóló szövetségi törvénynek,⁶⁸ illetve hogy általában megfelelnek-e a pénzügyi szektor fogyasztóvédelmi szabályainak.⁶⁹ Ahogy azt jeleztem, a 2010-es évek elején elég határozott volt az a vélemény, hogy teljesen új szabályokra lesz szükség. Amikor azután a szabályozó hatóságok elmélyedtek a témában, már jóval kevésbé radikálisan fogalmaztak. Seidt

⁶⁶ Lásd például a *Critical Engineering Manifesto*-t, <https://criticalengineering.org/en>; a „kinek szól a szabályozás” problémára reflektál a Digital Ethics anyag is. (54. l.).

⁶⁷ A szabályozás eszközeinek kérdése, az analógiák alkalmazhatósága és az új szabályozási elemek bevezetésének a szükségessége kiemelt jelentőséggel merül fel a jogalanyiség és a felelősség kérdése körében, vö. KLEIN Tamás: „Robotjog” in KLEIN Tamás – TÖTH András (szerk.): *Technológia, jog, robotjog, cyberjog* (Budapest: Wolters Kluwer 2018). 179–215. és UDVARY Sándor: „A non-humán ágenssek (intelligens rendszerek) jogi szabályozása robotok, dedikált rendszerek (önvezető rendszerek)” in HOMICSKÓ Árpád (szerk.): *A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken* (Budapest: KRE ÁJK 2020) 239–256.

⁶⁸ Ji 2017 (2. l.).

⁶⁹ IANNARONE 2018 és LIGHBOURNE 2017 (2. l.).

és szerzőtársai szerint⁷⁰ a portfóliókat valójában a robottanácsadókon keresztül most is emberek menedzselik. Ők határozzák meg a modelleket, amelyek az algoritmusokat vezérlik, ők adják meg, milyen adatok alapján hozzák meg a robotok a döntést, és így tovább.⁷¹

A régi vagy új szabályok dilemmát szerintem úgy lehet feloldani, hogy a következő tényből indulunk ki: a szabályozásnak a jogban általában két szintje van. Az első szintet azok a rendelkezések képviselik, amelyek az adott jogterület legfőbb alapelveit – legtöbbször erkölcsileg erősen színezett szabályait – tartalmazzák, amelyek magának a szabályozásnak az értelmét, célját is adják. Ezt manapság egyébként a legtöbb jogi norma explicit módon is tartalmazza, például épp a jogszabály elején található elvek formájában. Nagyon sokfelől lehetne példát hozni, de mondjuk a médiajogban ez a sajtószabadság biztosítása és a cenzúra tilalma, a sajtószabadság gyakorlása során előidézett károk megakadályozása és szankcionálása és a vélemények sokszínűségének biztosítása.⁷²

A szabályozás második csoportja a szabályozási célokat bontja le konkrét rendelkezésekre. Médiajogi példánknál maradván a második szabályozási cél, a kockázatok elkerülése körében találhatjuk a kiskorúak védelmét és azt a rendelkezést, hogy a televíziócsatornák nem sugározhatnak káros tartalmakat egy bizonyos időpont előtt. A technikai fejlődés általában a második rendelkezés-halmazt érinti, és elég ritkán változtatja meg a szabályozás elveit, céljait. A médiajogi példánkkal élve, ha a lineáris televíziózást felváltja a lekérhető tartalom,⁷³ akkor azok a konkrét rendelkezések, amelyek a lineáris technológiához kötődnek, értelmüket veszítik ugyan, így a káros tartalmak sugárzásának tilalma a nappali órákban, de a szabályozás célja nem válik érvénytelenné: a kiskorúakat továbbra is meg kell óvni a káros tartalmaktól, csak másféle rendelkezésekkel.

A pénzügyi fogyasztóvédelemben, amely területen a robottanácsadók tevékenykednek, a szabályozás kettős célt szolgál: a befektetők védelmét és a pénzügyi piacok stabilitását.⁷⁴

A második szinten ezeket a célkitűzéseket megvalósító szabályok tömege található, nagyon eltérő absztrakciós szinttel. A szakirodalom ezeket a szabályokat szokásosan három csoportba sorolja.⁷⁵ Az első csoportba az engedélyezés szabályai tartoznak: a pénzügyi közvetítőknek tevékenységüket engedélyeztetni kell, és ennek során bizonyos kritériumoknak meg kell felelniük. A második szabálycsoport a köz-

⁷⁰ SEIDT et al. 2019 (2. lj.).

⁷¹ Uo. 504.

⁷² KOLTAY András: Az új média és a szólásszabadság. A nyilvánosság alkotmányos alapjainak újragondolása (Budapest: Wolters Kluwer 2019). 282.; KLEIN Tamás: „Az online diskurzusok egyes szabályozási kérdései” in KLEIN Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről*. (Budapest: Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete 2018).

⁷³ Vö. KLEIN Tamás: „Néhány gondolat a digitalizáció sajtószabadság tartalmára gyakorolt hatásáról” in HOMICSÓ Árpád Olivér (szerk.): *A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken* (Budapest: KRE ÁJK 2020), különösen 133–139.

⁷⁴ Ld. pl. MIFID II Preambulum (37).

⁷⁵ MAUME 2019 (2. lj.) 74–75.

vetítők belső struktúrájára, szervezetére és működésére vonatkozik: ilyenek például az összeférhetetlenségi szabályok, bizonyos nyilvántartások vezetésének kötelezettsége, bizonyos dokumentumok, adatok archiválásának, jelentések benyújtásának kötelezettsége a szabályozó hatóságnak stb. A harmadik csoport a befektetőkkel való bánásmód kérdéseit rendezi, például a megfelelő tájékoztatás előírásait, vagy a szakmailag kompetens, az ügyfél érdekét szem előtt tartó, személyre szabott tanácsadás kötelezettségét. Az amerikai szabályozás hasonló megoldásokkal operál, a szakértelem ('competence'), az őszinteség ('honesty') és az odaillőség ('suitability') elveivel.⁷⁶

Világos, hogy a robottanácsadók megjelenése a szabályozás célját és elveit nem érinti. A befektetővédelem és a pénzügyi piacok stabilitása továbbra is érvényes célkitűzések. A második szinten azonban nyilvánvaló, hogy a szabályokat csak kisebb vagy nagyobb átértelmezéssel lehet majd alkalmazni, illetve azok teljesen értelmüket veszítik. Az első csoportban, amelyben a szabályok alapvetően jól működhetnek a jövőben is, csak át kell értelmezni a tágabb kontextusukat, például ide olyan rendelkezések sorolhatók, amelyek a befektetők megfelelő tájékoztatására vonatkoznak. Ezek a kötelezettségek nem változnak meg alapjaikban, de ahogy azt a holland felügyelet anyaga tartalmazza, a megfelelő tájékoztatás a robottanácsadók kontextusában inkább jelent például olyan figyelmeztetéseket, mint amilyen az ügyfél következtetlensége vagy az interaktív, felugró ablakokkal operáló sűgók. Nem lesznek értelmezhetők azok a rendelkezések, amelyek alapvetően a személyes kontaktust tartják szem előtt. Ugyanígy, nagyobb átértelmezéssel, de lehet értelme az engedélyezéssel kapcsolatos szabályoknak is, amelyekről még szólok. Lesz egy sor szabály ezenkívül, amely egyáltalán nem értelmezhető a robottanácsadói kontextusban, ezek nagyobbbrészt a szervezeti és eljárási normák.

3.4. ELVEK? SZABÁLYOK? KÓDOK?

Nemcsak az nem eldöntött egyelőre, hogy mire vonatkozzanak azok a szabályok, amelyekkel a mesterséges intelligenciát koordinálni szeretnék, hanem az sem, hogy egyáltalán a hagyományos értelemben vett szabályokkal kell-e ezt a területet kontrollálni. Miről van szó?

Már korábban is több helyen felvetődött, hogy a robottanácsadókat, ahogy a többi MI-t és automatát is kódok vezérelnek, és nem jogi szabályok. Ez a meglátás nagyon triviálisnak hat, de a következményeit kevesen gondolják végig. Az MI nem képes „magától” betartani egy jogi szabályt, egy elvet vagy egy előírást (pl. hogy ne legyen elfogult, vagy hogy tisztességes és ne félrevezető tájékoztatást adjon) – ezt valakinek le kell fordítania a kódok nyelvére. Másképp: a szoftverekkel, automatákkal, mesterséges intelligenciákkal kapcsolatban a „megfelelési szabályok” valójában kódokra, azaz szoftverekre vonatkozó követelményeket jelentenek: vagy a kódok által létrehozott kimenetekről szólókat, vagy egyenesen a működésükre vonatkozókat. Bármelyik legyen is igaz, ez mindenképpen olyan technikai szabályokat jelent,

⁷⁶ BAKER–DELLAERT 2018 (2. lj.) 717.

amelyekhez speciális szakértelem szükséges. Ez a magyarázata annak, hogy egyre többen sürgetik a megfelelő kompetencia kiépítését a szabályozó hatóságoknál, hogy ezek képesek legyenek a szoftverek, az automaták, az MI megfelelőségét is ellenőrizni: azaz ezeket a szoftvereket auditálni. Baker és Dellaert például cikkükben egyenesen azt állítják, hogy a szabályozóknak „eljárásokat kell kidolgozniuk a (robottanácsadók) értékelésére, beleértve azoknak az algoritmusoknak és eljárásoknak az értékelését, amelyek személyre szabottan rangsorolják a pénzügyi termékeket a vevők számára, a fogyasztókkal és a pénzügyi termékekkel kapcsolatos adatokat, amelyeket az algoritmusok használnak, azokat a felületeket, amelyeken keresztül a tanácsadás megvalósul, és a fogyasztó választ, és az ezekkel kapcsolatos infrastruktúrát”.⁷⁷ A kódok kontrollálása, a szoftverek auditálása minden olyan szabályozó hatóságnál fel fog merülni, amelynek a területén MI-k tevékenykednek. Márpedig egy-két évtizeden belül lényegében alig marad olyan terület, amelyen ne lennének ilyen szoftverek.

3.5. ÁGAZATI VAGY ÁLTALÁNOS MESTERSÉGES INTELLIGENCIA (ROBOT-)SZABÁLYOK?

Az utolsó probléma, amelyet az MI szabályozása kapcsán felvetek, az az, amelyik azt firtatja, hogy vajon elegendő lesz-e egy általános MI-szabályozás („robot-törvény”) vagy sem.⁷⁸ Az eddigiekből elég világosan kitűnt az álláspontom: aligha hiszem, hogy egy ilyen törvénybe valóban hasznos és értelmes dolgokat lehetne beleírni. A robottanácsadók speciális területe ezt kiválóan illusztrálja. Itt is arról van szó, hogy az itteni életviszonyok, szabályozási területek kockázatai, belső dinamikája és eddigi jogi környezete befolyásolja, hogy hogyan is történik majd a jövőben az MI-vel kapcsolatos konkrét szabályozás. Még afelől is komoly kétségeim vannak, hogy a nagyon általánosnak és minden területre érvényesnek szánt etikai kódexek minden rendelkezése is értelmes-e bizonyos területeken. Szinte az összes etikai kódex tartalmazza például azt az elvárást, hogy az MI működése legyen transzparens, vagy hogy a döntései (valójában kimeneti állapotai) legyenek megmagyarázhatók. Amellett, hogy ez a kívánalom az összes európai államban – a GDPR automatikus döntéshozatallal kapcsolatos szabálya révén – már jelenleg is a tételes jog része, bizonyos területeken tökéletesen betarthatatlan és/vagy felesleges is. Gondoljunk egy autonóm járműre, amely szinte minden pillanatban hoz fontos és olykor a bent ülőkre komolyan kiható döntéseket, de a helyzet sajátosságára tekintettel ezek ellen igen nehéz lenne emberi beavatkozást kérni, vagy utólag a döntéshez vezető indokokat elmagyarázni. Ugyanígy: ha egy neurális hálón alapú orvosdiagnosztikai MI egy CT-felvétel alapján diagnózist állít fel, vajon hogyan lehet ennek a konkrét diagnózisnak a felállítási folyamatát megmagyarázni? Sehogyan, de nem is biztos, hogy kell. Ebben az esetben viszont nagyon is szükség lehet emberi megerősítésre,

⁷⁷ Uo, 718.

⁷⁸ Vö. KLEIN Tamás: „Homonculum regulare necesse est – Adalékok egy jövődő robotjog elé, különös tekintettel a jogalanyiság és a felelősség kérdésére” *Jogtudományi Közöny* 2018/9. 380–391.

még akkor is, ha tudjuk, hogy az ember szinte soha vagy nagyon kicsi valószínűséggel bírálja felül a diagnózist. A robottanácsadók esete igen hasonló ehhez. Természetesen azt megkövetelhetjük, hogy az ügyfél kapjon tájékoztatást arról, egyáltalán milyen instrumentumokat vesz figyelembe a robot, és milyen magas szintű elvekre van tekintettel, amikor újrasúlyozza a portfóliót, de annak bizonyára semmi értelme, hogy a konkrét javaslat statisztikai és matematikai levezetését is megadja.

Azt is láthattuk, hogy a „robotszabályoknak” elsősorban az adott terület jogi szabályozásának alapelveit, céljait kell figyelembe venni, de a konkrét megfelelési szabályokat egyenként kell végiggondolni. Mégpedig azzal a módszerrel, hogy melyek azok, amelyek csekély átértelmezéssel működhetnek, melyek azok, amelyeknek a magvát érdemes megtartani, de már a pusztán átértelmezés nem elegendő, és melyek lesznek azok, amelyeket teljesen ki kell majd emelni a rendszerből. Ez természetesen területenként más és más lesz: ahogy láttuk, a robottanácsadók esetén az ügyféltájékoztatás és engedélyeztetés szabályai csekély átértelmezéssel alkalmazhatók, míg a szervezeti és eljárási megfelelés szabályait valószínűleg ki kell dobni hosszabb távon ebben a szektorban, illetve valószínűleg a robotok kódjaira vonatkozó követelményekkel kell majd helyettesíteni. Ugyanilyen aprómunkát igényel majd az összes többi terület is. Ezt az aprómunkát sajnos sem etikai kódexekkel, sem egy hangzatos robottvénnyel nem lehet megspórolni.

RECENZIO

JOHANNA NIEMI – LOURDES PERONI –
VLADISLAVA STOYANOVA (SZERK.): INTERNATIONAL LAW AND
VIOLENCE AGAINST WOMEN. EUROPE AND THE ISTANBUL CONVENTION
(LONDON – NEW YORK: ROUTLEDGE 2020)

A nők elleni erőszak és a párkapcsolati, valamint családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló egyezmény¹ elfogadásáról az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2011. május 11-én Isztambulban döntött; innen származik közismert – Európa számos országában politikai vitákban is gyakran hallható – elnevezése: Isztambuli Egyezmény. A Routledge könyvkiadó emberi jogi kutatásokat bemutató (*Research in Human Rights Law*) sorozatában 2020-ban megjelent, Johanna Niemi, Lourdes Peroni és Vladislava Stoyanova által szerkesztett kötet a fülszövege szerint az Egyezmény mélyreható, kritikai elemzésére, illetve a (várható) hatásainak és rejtettebb rétegeinek mérlegelésére vállalkozik.

A kötet a bevezetőn túl tizennégy tanulmányt tartalmaz, amelyek a szer-

kesztői koncepció szerint – ezt tükrözi a tartalomjegyzék is – hat téma köré csoportosulnak: 1) az egyezmény kontextusa és szerepe, 2) az egyezményben szereplő fogalmak, 3) büntetőjogi válaszok, 4) áldozatvédelem, 5) az egyezmény migrációval kapcsolatos és menedéjogi aspektusai, és 6) az egyes országok „egyezményre adott válaszai”. A tanulmányok tartalmát közelebbről nézve azonban kiderül, hogy ez a csoportosítás nem könnyíti meg az olvasó tájékozódását – erőltetett; sőt, inkább félrevezető –, ezért nem a kötet szerkezetét követve mutatom be a tanulmányokat.

A szerzők közül az Egyezményt alighanem Lourdes Peroni értékeli a leginkább pozitívan és optimistán: az általa írt fejezet központi kérdése az, hogy hogyan „bontakoztatható ki az Isztambuli Egyezményben rejlő potenciál a nemek közötti egyenlőség előmozdítására”.² A szerző meggyőződése, hogy az egyezmény hatékonyan járulhat hozzá a nemek hierarchikus viszonyának, vagyis annak a struktúrájának az átalakításához, amelyben a nők elleni erőszak gyökerezik. (55. o.) E lehetőség valóra váltásában véleménye szerint kulcsszerepet játszik az egyezmény végrehajtását figyelemmel kísérő szakértői cso-

¹ Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS No.210 (a továbbiakban: Isztambuli Egyezmény, Egyezmény). Az Egyezményt Magyarország is aláírta, 2014. március 14-én. 2017. február 14-én az Igazságügyi Minisztérium az Isztambuli Egyezmény ratifikációjára vonatkozóan előterjesztést hozott nyilvánosságra, ezt azonban a kormány végül nem tárgyalta meg (és a ratifikációra azóta sem került sor). Az előterjesztés – amely időközben lekerült a kormányzati honlapról – tartalmazta az egyezmény IM által készített hivatalos magyar fordítását; a jelen írásban szereplő idézetek forrása ez a fordítás, amelyek archivált változata elérhető: <https://nokjoga.hu/wp-content/uploads/isztambuli-egyezmény-forditas-nane-patent-ne-2017-hu.pdf>.

² Lourdes PERONI: „Unleashing the Gender Equality Potential of the Istanbul Convention” 43–56. o.

port, a GREVIO,³ amely a tevékenysége – országértékelés és ajánlások kibocsátása – során figyelembe veheti a tágabb kontextust is, különös tekintettel a nők politikai életben való részvételére és szocioökonómiai helyzetére az egyes országokban. Peroni szerint a végrehajtáshoz inspirációt és iránymutatást nyújthat az ENSZ CEDAW Egyezménye néven ismert nemzetközi jogi dokumentum is.⁴

Sara De Vido szintén bizik az Isztambuli Egyezményben, amely álláspontja szerint emelheti a nők emberi jogainak védelmére vonatkozó normák színvonalát, és ezért azt mint európai és nemzeti szinten is alkalmazható jogértelmezési eszközt vizsgálja.⁵ Először is felidézi, hogy az ENSZ égisze alatt létrejött Bécsi egyezmény a szerződések jogáról úgy rendelkezik, hogy „[a] szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni [...] a nemzetközi jognak a részes felek viszonyában alkalmazható bármely idevontkozó szabályát”.⁶ Ennek értelmében az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) számára az Emberi Jogok Európai Egyezményének alkalmazásakor, adott esetben, „vonatkozó szabály” lehet az Isztambuli Egyezmény. Az EJEB joggyakorlatában

van is már erre példa: a Talpis Olaszország elleni ügyében hozott 2017-es ítélet hangsúlyozza az Isztambuli Egyezmény által elvárt „különös gondosság” követelményét a családon belüli erőszak esetei kapcsán.⁷ A „vonatkozó szabály” elvének érvényesülésére messzebből is említ példát a szerző, egy másik regionális szervezet emberi jogi egyezménye és hasonló tárgyú dokumentuma viszonylatában: felidéz egy esetet, amikor az Amerikai Emberi Jogi Egyezményt alkalmazó Amerika-közi Emberi Jogi Bíróság figyelembe vette a nők elleni erőszak megelőzéséről, büntetéséről és felszámolásáról szóló Belém do Pará-i Egyezmény⁸ rendelkezéseit egy nemi erőszakkal kapcsolatos ügyben hozott döntésben.⁹ Ami az Isztambuli Egyezmény és az Európai Unió joga között viszonyt illeti, De Vido szerint – noha az EU csak aláírta, de nem ratifikálta a dokumentumot – a másodlagos uniós jogforrások értelmezésekor bizonyos esetekben érdemes lehet az Isztambuli Egyezményhez nyúlni. Erre példának a 2004/38/EK irányelv egyik rendelkezését említi, amely a családon belüli erőszak azon áldozatainak tartózkodási jogáról szól, akik felbontják uniós állampolgárral kötött házasságukat vagy regisztrált élettársi kapcsolatukat,¹⁰ és amelynek értelmezésekor rele-

³ Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence (GREVIO).

⁴ *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Kihirdette: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

⁵ Sara De Vido: „The Istanbul Convention as an Interpretative Tool at the European and National Levels” 57–74. o.

⁶ 1969. évi bécsi egyezmény, 31. cikk 3. c). Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

⁷ *Talpis v. Italy*, Judgment of 2 March 2017, no. 41237/14, § 129.

⁸ *Inter-American Convention on the prevention, punishment and eradication of violence against women (Belém do Pará Convention)*.

⁹ *Fernández Ortega et al. v. Mexico*, IACHR, Judgment of August 30, 2010.

¹⁰ *Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK,*

váns lehet az Isztambuli Egyezmény 59. (tartózkodási jogállásra vonatkozó) cikke. Végezetül: a fejezet szerzője olaszországi példákkal szemléltetni, hogy miként válhat (a ratifikációt követő néhány éven belül) hivatkozási ponttá az Isztambuli Egyezmény a nemzeti igazságszolgáltatás szintjén.

A kötet leghosszabb fejezetében¹¹ a szerző, Vladislava Stoyanova a „kellő gondosság” (‘due diligence’) fogalmát vizsgálja tüzetesen – párban a „pozitív kötelezettség” (‘positive obligation’) fogalmával – az Isztambuli Egyezmény rendelkezése és más nemzetközi jogi dokumentumok tükrében, illetve széles kitekintéssel az EJEB esetjogára. A vizsgálat középpontjában az Egyezmény 5. cikkének 2. bekezdése áll: „*A részes felek megteszik a szükséges jogalkotási és más intézkedéseket, hogy kellő gondossággal járjanak el a jelen Egyezmény hatálya alá tartozó, nem állami szereplők által elkövetett erőszakos cselekmények megelőzése, kivizsgálása, megbüntetése és az ilyen erőszakos cselekményekkel kapcsolatos jóvátétel biztosítása érdekében.*” A szerző szerint a bekezdés tartalma, illetve szövegezése két szempontból is aggályos. Egyrészt nem világos, hogy a kellő gondosság követelményét előíró bekezdés miért korlátozódik a nem állami szereplők által elkövetett cselekményekre, miközben az olyan esetek kapcsán is hasonlóképpen fontos a megelőzés, a kivizsgálás, a büntetés és a jóvátétel, amikor állami sze-

replők az elkövetők. Másrészt a fogalmi tisztázatlanság jelének tartja eleve azt, hogy a kellő gondosság követelményére épül mind a négy említett kötelezettség, miközben az EJEB esetjoga azt mutatja, hogy a megelőzés, a kivizsgálás, a büntetés és a jóvátétel esetében más és más mércével mérendő az, hogy az állam teljesítette-e a kötelezettségét, illetve az, hogy fennállt-e egyáltalán kötelezettsége.

Wojciech Burek az Isztambuli Egyezményhez tett fenntartásokról és nyilatkozatokról¹² szóló fejezetében először is felvázolja a kontextust: a nemzetközi jog területén régóta a legellentmondásosabb témák egyikének számít a többoldalú egyezményekhez való csatlakozáskor az egyes országok által tett fenntartások és „értelmező nyilatkozatok” kérdésköre; a felmerülő problémák súlyát mutatja, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 2011-ben több mint 600 oldal terjedelmű gyakorlati útmutatót adott ki erről.¹³ Az érintett emberi jogi egyezmények közül – kapcsolódó témája okán is – kiemelhető az ENSZ CEDAW Egyezménye, melynek megfelelő végrehajtását sok ország esetében „aláásták a tág hatókörű fenntartások”. (294. o.) Az Isztambuli Egyezmény létrehozásakor egy ilyen forgatókönyv elkerülése is nyilvánvalóan cél volt, és ehhez segítséget nyújtott az ENSZ gyakorlati útmutatója is. Az Egyezmény csupán néhány, a 78. cikkben felsorolt cikk kapcsán enged a csatlakozó országoknak fenntartást. Az Egyezményhez tartozó Magyarázó jelentés¹⁴ szerint ezek

a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről, 13. cikk (2)c).

¹¹ Vladislava STOYANOVA: „Due diligence versus positive obligations: Critical reflections on the Council of Europe Convention on Violence against Women Vladislava Stoyanova” 95–129. o.

¹² Wojciech BUREK: „Reservations and Declarations under the Istanbul Convention” 277–295. o.

¹³ International Law Commission: *Guide to Practice on Reservations to Treaties*, 2011.

¹⁴ *Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating vio-*

voltak azok a rendelkezések, amelyekről az egyezmény megalkotása során a feleknek nem sikerült kompromisszumra jutniuk: a fenntartás lehetősége azt a célt szolgálja, hogy a lehető legtöbb ország ratifikálja az Egyezményt. A fejezet írásakor az aláíró 46 ország közül 21 tett fenntartást, némelyik több cikkel kapcsolatban is. A fenntartások közül egyesek a nemzeti jogszabályokra hivatkoznak; ezek formailag érvényesek ugyan, tartalmukat közelebről vizsgálva azonban kiderülhet, hogy nem elfogadhatók. Ezek mellett van egy olyan, Lengyelország által tett fenntartás, amelyről közelebbi vizsgálat nélkül is megállapítható, hogy nem elfogadható a nemzetközi jog normái szerint, mivel az Egyezmény más rendelkezését, illetve implicit módon Lengyelország más nemzetközi kötelezettségvállalását is érinti (a fenntartás értelmében Lengyelország csak a lengyel állampolgárságú bűncselekmény-áldozatoknak fizet kártalanítást). Nem világos, hogy az el nem fogadhatónak minősülő fenntartások sorsa mi lesz, tekintve, hogy a fenntartásokat véleményező GREVIO határozatainak nincs jogi kötőerejük. Még kevésbé látható, hogy hogyan értékelhetők az egyes országok által tett értelmező nyilatkozatok – ezekről ugyanis egyáltalán nem rendelkezik az Egyezmény. A fejezet írásakor négy ország – Lengyelország, Lettország, Litvánia és Horvátország – tett olyan nyilatkozatot, amely szerint az Egyezményt az alkotmányuk rendelkezéseivel összhangban hajtják végre. Ezekkel a nyilatkozatokkal szemben felvethető, hogy valójában fenntartások; és mint ilyenek elfogadhatatlanok, mivel nem azokra a

rendelkezésekre vonatkoznak, amelyeket illetően fenntartást lehet tenni; továbbá túl általánosak és tág hatáskörűek, ezért kétséges, hogy az „egyezmény tárgyával és céljával összeegyeztetők-e”. (291. o.)

Katarzyna Sękowska-Kozłowska fejezete a fent említett „problémás csatlakozók” egyike, Lengyelország esetében mutatja be a ratifikáció és a végrehajtás folyamatát; egyrészt a politikai, másrészt a jogi környezet alakulására figyelemmel.¹⁵ A szerző mindenekelőtt történelmi visszatekintést lát szükségesnek a lengyel nők társadalmi szerepét illetően. A nemzeti függetlenség visszaszerzéséért folytatott küzdelem jegyében eltelt – 1918-ig tartó – 123 éves időszak alatt alakult ki a hazájáért és családjáért hatalmas áldozatokra kész „lengyel anya” máig ható eszményképe. Később, az államszocializmus idején ez az ideál ütközött a szovjet felfogás szerinti, emancipált nő eszményével, aki a férfakkal együtt építi az új rendszert, miközben a nők otthoni munkájának egy részét (főleg a gyerekgondozást) átveszi az állam. A társadalom azonban – mintegy a szocialista rendszerrel szembeni ellenállás jegyében – továbbra is inkább a gondoskodó és házias, önfeláldozó nőket ismerte el. A rendszerváltást követően a római katolikus egyház térnyerése is a hagyományos nemi szerepeket erősítette, és megemlíthető, hogy 1993-ban jelentősen szigorították a terhességmegszakítás szabályozását. Mindeközben azonban Lengyelország az Európai Unióhoz való csatlakozásra készült, és e folyamatban a nőkkel szembeni diszkrimináció – beleértve a munkahelyi szexuális zaklatást – leküzdésére hivatott

lence against women and domestic violence (Istanbul, 11.V.2011) – a továbbiakban: Magyarórázó jelentés.

¹⁵ Katarzyna SĘKOWSKA-KOZŁOWSKA: „The Istanbul Convention in Poland: Between the »War on Gender« and Legal Reform” 259–276. o.

jogszabályok is létrejöttek. A nemek közötti egyenlőség elvét illetően egyetértés mutatkozott egészen a 2010-es évek elejéig. 2012 tavaszán, amikor Lengyelország éppen aláírni készült az Isztambuli Egyezményt, a kormányzó Polgári Platform (Platforma Obywatelska, PO) ultrakonzervatív szárnyához tartozó igazságügyminiszter, Jaroslaw Gowin felszólalt a csatlakozás ellen, úgy vélte, hogy az aláírás a család társadalmi szerepét, veszélyeztetné a férfi és nő közötti házasság intézményét, és a homoszexualitás terjedéséhez vezetne. Lengyelország azonban még ebben az évben aláírta az egyezményt, és 2015-ben – néhány hónappal a Jog és Igazságosság (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) párt kormánya kerülése előtt – ratifikálta is. Az igazi politikai ellenállás azonban csak ez után kezdődött, és azóta többször is felvetődött, hogy Lengyelország kilép az Isztambuli Egyezményből. Ami a jogszabályi környezet Isztambuli Egyezménnyel összefüggő alakulását illeti, a fejezet szerzője két büntetőjogi területet emel ki: a nemi erőszak és a családon belüli erőszak kérdéskörét. Az előbbi területen a hivatalból (*ex officio*) induló büntető-eljárás fontos fejlemény – az Isztambuli Egyezmény vonatkozó rendelkezéséről még a fent említett igazságügyminiszter is helyeslően nyilatkozott. A nemi erőszak szigorúbb büntetésének igénye politikai szempontból összefügghet azzal, hogy ilyen bűncselekményt a közgondolkodás szerint „idegenek” követnek el. Az, hogy mindeközben nem volt érdemi fejlemény a családon belüli erőszak elleni jogi fellépés terén, a szerző helyzetértékelése szerint azzal függ össze, hogy mivel „az ultrakonzervatívok számára a családi egység és a családi identitás védelme elsődleges fontosságú,

a jelenlegi lengyel kormány aligha hoz olyan intézkedéseket, amelyekkel családi ügyekben lehetne beavatkozni.” (276. o.)

Minni Leskinen fejezetében¹⁶ a szexuális bűncselekmények, azon belül is a nemi erőszak és a szexuális zaklatás definícióját helyezi az elemzés fókuszába, és ebből kiindulva jut általánosabb, értékelő megállapításokra az Isztambuli Egyezmény jelentőségéről. Az elemzés elején leszögezi, hogy a nemzetközi jogi normák kontextusában a büntetőjogot hagyományosan a nemzeti jogrend és az államszuverenitás legbensőbb magjához sorolják, emiatt pedig gyanakvásba ütközött minden kísérlet, amely a nemzeti büntető jogszabályok harmonizációjára irányult, és csak fokozatos vált elfogadottá az a nézet, hogy a bűnözés súlyos, nemzetközi szinten jelentkező fajtái esetén össze kell hangolni a szabályozást. Az Isztambuli Egyezmény a nők elleni erőszak súlyosságát húzza alá azáltal, hogy nemzetközi jogi dokumentumként rendelkezik az ebbe a körbe sorolt cselekmények nemzeti szintű kriminalizálásáról. Leskinen szerint az egyezmény „figyelemre méltó” és „ambiciózus”, ugyanakkor „hiányos és ellentmondásos”, és inkább csak tükröz bizonyos feszültségeket, anélkül, hogy feloldaná azokat. (133. o.) Összegzésében „kétélű kardnak” minősíti azt a megoldást, hogy az egyezmény „inkább arról szól, hogy mit kell csinálni, arról kevésbé, hogy hogyan kell csinálni” – ez ugyanis előremutatónak tekinthető, amennyiben lehetővé teszi az értelmezés fejlődését, másrészt meg is nehezíti az egyezmény végrehajtásának monito-

¹⁶ Minni LESKINEN: „The Istanbul Convention on Sexual Offences: A Duty to Reform the Wording of National Law or the Way We Think?” 133–156. o.

rozását. Mindazonáltal, a szerző összegzése szerint a GREVIO országértékelő tevékenysége „nagyszerű fórum annak megvitatására, hogy mi az, ami leginkább működik”. (156. o.)

Johanna Niemi és Amalia Verdu Sanmartin a társadalmi nem (gender) és az erőszak fogalmait, illetve a két fogalom összekapcsolását vizsgálja az Isztambuli Egyezményben.¹⁷ Ami az első fogalmat illeti, az Isztambuli Egyezmény szövege szerint „*társadalmi nem*»: *azok a társadalmilag kialakult szerepek, viselkedési formák, tevékenységek és jellegzetes tulajdonságok, amelyeket egy adott társadalom a nők és a férfiak tekintetében helyesnek tekint*¹⁸. Vagyis az Egyezmény bináris felfogáson alapul (két nemről beszél), és konstruktivista szemléletet tükröz (a társadalmi nemet a biológiai nemen alapuló társadalmi konstrukciónak tekinti). Nemi identitásról (beleértve feltehetően a bináris nemi kategorizáció keretein túli önazonosítást) csupán az antidiszkriminációs klauzulában esik szó: „*Ezen Egyezmény rendelkezéseinek, különösen az áldozatok jogainak védelmét szolgáló intézkedéseknek a végrehajtását a részes felek kötelesek [...] nemi identitáson alapuló megkülönböztetés nélkül biztosítani*.”¹⁹ Az Egyezmény fogalommeghatározó részében egyrészt szerepel a „nők elleni erőszak”: „*az emberi jogok megsértéseként és a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés formájaként értelmezendő, és a nemi alapú erőszak mindazon cselekményeit felöleli, amelyek fizikai, szexuális, lelki vagy gazda-*

sági sérelmet vagy szenvedést okoznak vagy okozhatnak a nőknek, ideértve az ilyen cselekményekkel való fenyegetést, a kényszert vagy a szabadságtól való önkényes megfosztást, akár a közéletben, akár a magánéletben fordul elő.”²⁰ Másrészt külön meghatározása van a „nők elleni nemi alapú erőszak”-nak: „*olyan erőszak, amely női mivolta miatt irányul egy nő ellen, vagy amely aránytalan mértékben sújt nőket*.”²¹ Mindazonáltal, az Egyezményben szövegében a „nők elleni nemi alapú erőszak”, a „nemi alapú erőszak” és a „nők elleni erőszak” szinonim kifejezéseként fordulnak elő. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy miközben az egyezmény hangsúlyozza a nemek közötti egyenlőtlenségek szerepét – mint a nők elleni erőszak okát és következményét –, nem utal a nők és férfiak társadalmi helyzetére a családon belüli erőszak meghatározásakor: „*a fizikai, a szexuális, az érzelmi vagy a gazdasági erőszak mindazon cselekményei, amelyek a családon vagy a háztartási egységen belül, illetve a volt vagy jelenlegi házastársak vagy partnerek között történnek, függetlenül attól, hogy az elkövető az áldozattal azonos helyen lakik vagy lakott-e*.”²² Az Egyezmény tehát – jöllehet megemlíti, hogy a jelenség „*aránytalan mértékben sújtja a nőket*”²³ – alapvetően „gendersemleges” jelenségként foglalkozik a családon belüli erőszakkal.

Hogy ennek a szövegezésnek, illetve megközelítésnek mi áll a háttérben, arról a kötet bevezetőjében²⁴ olvashatunk,

¹⁷ Johanna NIEMI – Amalia VERDU SANMARTIN: „The Concepts of Gender and Violence in the Istanbul Convention” 77–94. o.

¹⁸ Egyezmény, 3. cikk c).

¹⁹ Egyezmény, 4. cikk 3.

²⁰ Egyezmény, 3. cikk a).

²¹ Egyezmény, 3. cikk d).

²² Isztambuli Egyezmény, 3. cikk b).

²³ Isztambuli Egyezmény, 2. cikk 1.

²⁴ Johanna NIEMI – Lourdes PERONI – Vladislava STOYANOVA: „The Istanbul Convention as a Res-

amelynek szerzői – Johanna Niemi, Lourdes Peroni és Vladislava Stoyanova – bepillantást engednek az Isztambuli Egyezmény születésének körülményeibe. Az előkészítést és szövegezést végző, tagállami kormányképviselőkből álló *ad hoc* bizottság, a CAHVIO²⁵ körében konszenzus övezte a nők elleni erőszakra vonatkozó egyezmény létrehozásának szükségességét és időszerűségét, a hatókörét illetően azonban a delegációk álláspontja nem volt egységes: a többség olyan egyezményt látott volna szívesen, amely a nők elleni erőszak minden formájáról szól, míg mások a családon belüli erőszak jelenségét helyezték volna a középpontba, az áldozatok nemétől függetlenül – „a végleges szövegváltozat a két megközelítés közötti kompromisszum”.

A családon belüli erőszak konceptualizálását illetően Niemi és Verdu Sanmartin kiemelik, hogy sem az Egyezmény, sem a Magyarázó jelentés nem tekinti a családon belüli erőszakot az áldozat feletti kontroll megnyilvánulásának, és nem helyezi „a kontrolláló tettek és folyamatok kontextusába”, noha a fatális kimenetelű esetek mögött sokszor hosszú bántalmazó kapcsolat áll – vagyis „az Egyezmény nem fókuszál a családon belüli erőszak legsúlyosabb formájára”. (80. o.)

Dolores Morondo Taramundi az Isztambuli Egyezmény jelentőségét a nők nemi alapú üldöztetésének menedékjogi elismerése szempontjából értékeli.²⁶ Ami

ponse to Violence against Women in Europe” 1–21. o.

²⁵ Ad Hoc Committee for preventing and combating violence against women and domestic violence (CAHVIO).

²⁶ Dolores MORONDO TARAMUNDI: „Gender-Based Violence against Women and International Protection Needs: The Contribution of the Istanbul Convention” 241–256. o.

magát a fogalmat illeti, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának útmutatója szerint a „»nemmel összefüggő üldöztetés« olyan kifejezés, amelynek önmagában nincs jogi értelmezése. Az olyan különböző kérelmek körére használatos, összefoglaló módon, amelyek esetében a menekültstátusz odaítélését illetően a (társadalmi) nem szerepet játszik a megfontolásban”²⁷ – ilyenek lehetnek például azok az esetek, amikor a kérelmező nemi erőszakra, családon belüli erőszakra, kényszerházasságra, nőnemiszerv-csonkításra hivatkozik. A szerző öt fő „kihívást” azonosít a nemi alapú üldöztetés menedékjogi megítélését illetően, azt vizsgálva, hogy az Isztambuli Egyezmény hozzájárult-e ezeknek a kérdésköröknek a tisztázásához. Az első kihívást az jelenti, hogy az 1951. évi genfi egyezmény nem sorolja fel az üldözés alapjai²⁸ között a nemet. Az Isztambuli Egyezmény vonatkozó rendelkezése sem írja elő az államok számára, hogy bővítsék ilyen irányban a jogszabályikat, csak azt, hogy megfelelő értelmezés révén a nők elleni nemi alapú erőszak az „üldözés egyik formájaként és a súlyos sérelem olyan formájaként legyen elismerhető, amely kiegészítő/szubszidiárius védelmet tesz szükségessé”.²⁹ A szerző által másodikként

²⁷ UNHCR: *Guidelines on International Protection No 1: Gender-related Persecution within the context of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or its 1967 Protocol relating to the Status of Refugees*, HCR/GIP/02/01, 7 May 2002, 1. pont.

²⁸ Convention relating to the Status of Refugees. Kihirdette: 1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről, 1. cikk A. (2).

²⁹ Isztambuli Egyezmény, 60. cikk 1.

említett problémára – arra, hogy a nőket fenyegető jelenségek „inkább privát, személyes ügynek, illetve társadalmi vagy kulturális normának tűnhetnek, semmint üldöztetésnek” (251. o.) – válaszol az Isztambuli Egyezmény azon rendelkezése, amely szerint az államoknak gondoskodniuk kell arról, hogy „*az említett [1951. évi genfi] egyezményben felsorolt összes ok a társadalmi nemi szempontokra érzékeny értelmezést kapjon*”.³⁰ A szerző által említett harmadik probléma az, hogy a menedékjogban még mindig nem magától értetődő, hogy nem állami szereplők is számításba vehetők mint „üldözők” (amennyiben az adott ország kormánya nem képes vagy nem hajlandó kontrollálni ezeket az aktórokat), noha a nemi alapú üldöztetésre hivatkozó menedékkérők esetében gyakori, hogy a saját hozzátartozóik jelentik számukra a veszélyt, ám erre a körülményre csupán a Magyarázó jelentés utal, érintőlegesen. A negyedik probléma az üldöztetés egyénre vonatkoztatott felfogása és a nemek közötti egyenlőtlenség strukturális jellege közötti feszültség. A szerző idézi az ENSZ útmutatóját, mely szerint „az 1951-es egyezmény társadalmi nemekre érzékeny értelmezése nem azt jelenti, hogy az összes nőnek automatikusan jár a menekültstátusz”,³¹ és hozzáteszi, hogy „ezt a kitételel bírálókat érte amiatt, hogy rájátszik a menedékért folyamodni kész, »hor-dákba verődött nők rémképére«, amely igen gyakran megjelenik bizonyos politikai diskurzusokban, a menekültügyvel kapcsolatos morális pánik keltését célzó eszközként”. (248. o.) A szerző megállapítása szerint „a nemek közötti egyen-

lőtlenség strukturális dimenziója nem jelenik meg az Egyezmény menedékjogi rendelkezéseiben” sem, a dokumentum ehelyett „a kérelmeket individualizáltan, kivételességükben megragadó megközelítést favorizálja”, ha nemi alapú üldöztetésről van szó. (256. o.) A szerző említ egy ötödik problémát is: a nemmel összefüggő üldöztetésre hivatkozó kérelmek elutasítása gyakran azon az érven alapul, hogy a kérelmező nők országhatáron belül is biztonságot találhatnak, és új életet kezdhetnek (‘internal flight alternative’). Noha ennek az érvennek az alkalmazási körét illetően kritériumok meghatározására, garanciákra lenne szükség, az Isztambuli Egyezmény nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, és a Magyarázó jelentés sem ejt róla szót.

Az Isztambuli Egyezmény tartalmát és implikációit sajátos, ám igen lényeges szempontból vizsgálja Ingrid Westendorp: fejezetének³² kiinduló állítása szerint egyértelmű az összefüggés a családon belüli erőszak és a nők lakhatási helyzete között. Sok nő él ugyanis olyan helyzetben, hogy lakhatási költségeit nem tudná önállóan fedezni, és e tekintetben férfi partnerére van utalva – ez pedig „egyenlőtlen hatalmi helyzet kialakulásához vezet, ami bántalmazó kapcsolat alapjává válhat”. (191. o.) Azoknak a nőknek, akik gazdaságilag és érzelmileg is kiszolgáltatottak, igen nehéz lehet kilépni egy bántalmazóvá váló kapcsolatból – főleg, ha gyerekeik is vannak –, ha nincs számukra elérhető, elfogadható lakhatási alternatíva. Westendorp szerint az Isztambuli Egyezmény előrelépést jelent a nők lakhatáshoz való jogának elismerésében

³⁰ Isztambuli Egyezmény, 60. cikk 2.

³¹ UNHCR (27. lj.) 4. pont.

³² Ingrid WESTENDORP: „The Right to Adequate Housing of Battered Women: The Added Value of the Istanbul Convention?” 191–207. o.

ahhoz képest, hogy a korábbi emberi jogi dokumentumok „inkább családi jogként, nem pedig egyéneket megillető jogként” kezelték a lakhatást. (191. o.) Az Isztambuli Egyezmény előírja az államok számára, hogy „*kellő számban megfelelő, könnyen hozzáférhető menhelyeket alakítsanak ki, amelyek biztonságos szállást nyújtanak az áldozatok, különösen a nők és gyermekeik számára*”.³³ Hangsúlyozandó azonban a szerző szerint, hogy a menhely átmeneti megoldásnak tekintendő – a „megfelelő lakhatás” fogalmától távol áll –, és „ha a menhelyeket tekintik elsődleges védelmi intézkedésnek, az inkább a nők és férfiak közötti kapcsolat egyenlőtlenségét, tulajdonjogi helyzetük eltérő voltát hangsúlyozza, és fenntartja azt a hagyományos, sztereotíp megközelítést, miszerint az áldozat az, akinek el kell mennie otthonról”. (201. o.) Ehhez képest az, ha családon belüli erőszak előfordulása esetén az elkövetőnek kell távoznia, „korszerűbb, a nők és férfiak közötti egyenlőség eszméjéhez jobban illeszkedő” megoldás (195. o.), aminek távoltartási végzéssel vagy más védelmi intézkedéssel lehet érvényt szerezni egyes országokban.³⁴ Sok nő fél azonban otthon maradni, és innovatív technológiai megoldások bevetésére is szükség lehet – például az elkövető hollétének GPS-alapú ellenőrzése –, hogy az áldozatok biztonságban érezzék magukat a lakhelyükön. Felmerül, hogy adott esetben „észszerűbb és költséghatékonyabb lenne az elkövetők számára előírt tartózkodási helyként menhelyeket létrehozni, mivel családonként csak egy személyt – nem az áldozatot, a gyerekeivel együtt – kellene elszállá-

solni” (főleg, hogy vannak olyan menhelyek, ahová fiúgyermek egy bizonyos kor – például tizennégy év – fölött nem kísérhetik el anyjukat). (206. o.) Továbbá, a GREVIO-nak benyújtott jelentésekből kiderül, hogy Albániában például szociális lakhatási programmal segítik a családon belüli erőszak áldozatait, a dán jóléti rendszerben pedig a bántalmazottakkal dolgozó szociális eszmunkások adott esetben a lakhatás megoldásában is asszisztálnak. (204. o.)

A bántalmazott nők elszállásolásának kérdéskörét tárgyalja Ulrika Andersson és Sara Bengtson fejezete is,³⁵ az Isztambuli Egyezmény vonatkozó cikke alapján, amelynek értelmében az államoknak a családon belüli erőszak áldozatai számára menhelyeket kell működtetniük. A menhelyek vonatkozásában a szerzők két különböző – egymásnak feszülő – megközelítést azonosítanak: az egyik a nők közötti testvériség, a „nővériség” (‘sisterhood’) eszméjén alapul, a másik a „professzionalitáson”. A két megközelítést a szerzők esettanulmány keretében elemzik, a svédországi menhelyek több évtizedre visszanyúló történetén keresztül, bemutatva a kapcsolódó vitákat, mozgalmi törésvonalakat, jogszabályi és szakpolitikai fejleményeket. Svédországban a hetvenes évek végén indult civil „menhelymozgalom” képviselői a nők ellenei erőszakot strukturális eredetűnek, a nemek társadalmi egyenlőtlenségében gyökerezőnek tekintik, módszerük és értékrendjük a nővériség eszméjén, a nők iránti lojalitáson alapul: „olyan teret nyújtanak, ahol hisznek a nőknek. A menhelyeken dol-

³³ Isztambuli Egyezmény, 23. cikk.

³⁴ Isztambuli Egyezmény, 52–53. cikk.

³⁵ Ulrika ANDERSSON – Sara BENGTON: „Support to Battered Women in Sweden: Non-profits and Public Authorities Collaborating, Counteracting and Competing” 208–222. o.

gozó nők meghallgatják a bántalmazott nőket, megerősítik őket, és nem kérdőjelezik meg azt, amit mondanak. Segítik az áldozatot annak megértésében, hogy nem ő tehet az elszenvedett erőszakról.” (220. o.) Ennek a megközelítésnek a kulcsszava a „képesé tétel” (‘empowerment’). Hamarosan kialakult azonban egy másik megközelítés is, amely az nők elleni erőszak okait inkább az egyes párok kapcsolatában, illetve az egyéni, pszichológiai sajátosságokban keresi, és epiztemológiai szempontból is más talajon áll: a neutralitás jegyében nemcsak a nők narratíváját hallgatja meg, hanem a többi érintettét is. Ez utóbbi szemlélet, illetve a professzionalizmus követelménye határozta meg az időközben kibontakozó állami szerepvállalást is a bántalmazott nők ellátása terén: az önkormányzati fenntartású menhelyeken szakemberek dolgoznak, és „terápiaszzerű munka folyik, minek keretében a nőknek önvizsgálatot kell végezniük, és felelősségét vállalniuk azért, hogy ne hozzák magukat és a gyermekeiket veszélyes helyzetbe”. A szerzők a vázolt megközelítéseket az Isztambuli Egyezményre vetítve rámutatnak egyrészt arra a diszkrépanciára, hogy miközben az Egyezmény deklarálta a nemi egyenlőtlenségekkel kapcsolja össze a nők elleni erőszakot, vagyis strukturális szemléletet alkalmaz, implicit módon jelen van benne az individualizáló megközelítés is. (215. o.) Másrészt feszültséget érzékelnek a Magyarázó jelentésben is, ahol a menhelyekre vonatkozó rész első bekezdése a nővériség szellemét tükrözi: „a nők számára fenntartott menhelyek [...] funkciója túlmutat azon, hogy biztonságos szálláshelyként működnek. Támogatást nyújtanak a nők és a gyermekek számára, képesé teszik őket arra, hogy

megküzdjenek a traumatikus élményekkel, kilépjenek az erőszakos kapcsolatokból, visszanyerjék az önbecsülésüket, és megteremtsék az alapját az általuk választott, független életnek.”³⁶ A következő bekezdés viszont az intézményesítettiségre és a professzionalításra helyezi a hangsúlyt: „Az elsődleges feladat betöltése, vagyis a nők és a gyermekek biztonságának és védelmének szavatolása érdekében minden menhelynek meghatározott normák szerint kell működnie.”³⁷

Részben az erőszak és a lakhely összefüggéseinek kérdésköréhez kapcsolódik Fulvia Staiano fejezete is: e tanulmány abból a szempontból vizsgálja az Isztambuli Egyezmény jelentőségét, hogy mennyiben mozdította elő az Európában élő migráns nők helyzetét.³⁸ Kritikájának lényege, hogy az Egyezmény *ex post* megközelítést alkalmaz a migráns nőkel szembeni erőszakot illetően, vagyis azokra fókuszál, akik már áldozattá váltak, figyelmen kívül hagyva a vonatkozó jogszabályi keretek azon elemeit, amelyek alárendelt helyzetbe hozzák a migráns nőket családi és munkaügyi kapcsolataikban, és amelyek fokozzák az erőszakkal szembeni kiszolgáltatottságukat. Azok a munkavállalói vízummal érkező migráns nők, akik számára az egy munkáltató általi, huzamosabb idejű alkalmazás a tartózkodási engedély feltétele, aligha vannak olyan helyzetben, hogy adott esetben panaszt tegyenek az őket zaklató, bántalmazó felettesük ellen. Ilyen hatásúak azok a szabályok is, amelyek a családdegyszítési vízummal érkezők számára a házastárssal

³⁶ Magyarázó jelentés, para. 133.

³⁷ Magyarázó jelentés, para. 134.

³⁸ Fulvia STAIANO: Protection beyond Victimization: „The Significance of the Istanbul Convention for Migrant Women” 225–240. o.

való együttéléshez kötik a tartózkodási engedélyt: azoknak a migráns nőknek, akik számára a családon belüli erőszak megjelenésekor a szétköltözés jelenthetné a megoldást, adott esetben kényszerűen benne kell maradniuk a bántalmazó kapcsolatban, hogy ne veszítsék el a tartózkodási engedélyüket. Noha az együttélési követelmény nyilvánvalóan a tartózkodási engedély megszerzése érdekében kötött álházasságok kiküszöbölésére szolgál, a szerző szerint a migráns nők áldozattá válásának megelőzése szempontjából „elengedhetetlen lenne alternatív megoldásokat találni a házasságok valódiságának ellenőrzésére, amelyek egyúttal nem zárják el a nők elől annak lehetőségét, hogy szükség esetén elhagyhassák a házastársukkal közös lakhelyet”. (232. o.)

A migráns nők helyzetének témaköréhez kapcsolódóan további problémát vet fel Ruth M. Mestre i Mestre, aki az Isztambuli Egyezmény nőnemiszerv-csonkításról szóló cikkét értelmezi, illetve vizsgálja az interszekcionalitás fogalmának fényében.³⁹ Az utóbbi fogalom kialakítása egy feminista jogász, Kimberlé Crenshaw 1989-ben és 1991-ben publikált tanulmányai révén vált ismertté,⁴⁰ elnevezése pedig a halmozok metszetére, azaz interszekciójára utal. Annak a jelenségnek a megraga-

dásra irányul, hogy a társadalmi alá-főlé rendeltség rendszerei, a diszkrimináció különböző formái nem külön-külön, hanem egymásra hatva, illetve összefonódva határozzák meg az érintettek helyzetét, vagyis azokat, akiket egyszerre több tulajdonságuk – etnikai vagy faji csoporthoz, társadalmi osztályhoz tartozásuk, nemük – miatt szenvedhetnek hátrányos megkülönböztetéstől, elnyomástól. A szerző hangsúlyozza, hogy az interszekcionalitásról mint analitikus fogalomról beszél, és nem mint „közpolitikai célról” (157. o.) – feltehetőleg azt a félreértést kívánva ezzel eloszlatni, hogy az interszekcionalitás hasonló lenne a diverzitáshoz, aminek a fenntartása és kezelése (nem pedig felszámolása) a cél, legalábbis a liberális multikulturalizmus keretei között. „Az interszekcionalitás nem a különbözőségről és az identitásról szól – hanem a hatalomról és az egyenlőtlenségről” – szögezi le (160. o.), ezzel is elhatárolódva a XXI. századi („baloldali”) identitáspolitikai mozgalomra jellemző megközelítéstől: a társadalmi problémák individualizálásától.⁴¹ Ami a nőnemiszerv-csonkítást illeti, az ENSZ égisze alatt kiadott definíció szerint „az olyan, nem orvosi indokú – hanem kulturális vagy más okból végzett – beavatkozásokat értjük alatta, amelyek a külső női nemi szervek részleges vagy teljes eltávolításával vagy bármilyen módon való megsebzésével járnak.”⁴² A nőnemiszerv-csonkítás a világ sok részén – Afrika számos országában, a Közel-Ke-

³⁹ Ruth M. MESTRE I MESTRE: „Exploring Intersectionality: Female Genital Mutilation/Cutting in the Istanbul Convention” 157–172. o.

⁴⁰ Kimberlé CRENSHAW: „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics” *University of Chicago Legal Forum* 1989/1. 139–68.; uő: „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color” *Stanford Law Review* 1991/6. 1241–1299.

⁴¹ Az interszekcionalitás fogalmának fejlődéséről és kritikájáról magyarul lásd: Csányi Gergely – Kováts Eszter: „Túl az excelszemplétű feminizmuson: Az interszekcionalitás koncepcionális és politikai kihívásai ma” *TNTeF* 2020/1. 39–66., doi.org/10.14232/intef.2020.1.39-66.

⁴² *Female genital mutilation: a joint WHO/UNICEF/UNFPA statement* (Geneva: WHO 1997).

let néhány térségében, valamint egyes ázsiai és latin-amerikai közösségekben elterjedt gyakorlat; Európában migráns közösségek révén van jelen. Az Isztambuli Egyezmény 38. cikke szerint büntetendő „*a nagyajkak, a kisajkak vagy a csikló teljes vagy részleges kimetszése, infibulációja vagy bármilyen más módon történő csonkítása*”. A könyvfejezet szerzője éles szemmel észrevételezi, hogy ez a felsorolás nem teljesen fedi le a nőnemiszerv-csonkítás minden fajtáját, amennyiben az ENSZ-kontextusban alkalmazott tipológiát vesszük alapul: I. kloridektómia (a csikló eltávolítása), II. excízió (szeméremajkak kimetszése), III. infibuláció (a hüvelybemenet leszűkítése/lefedése), IV. „egyéb beavatkozások” (pl. a szeméremajkak átszúrása, bevágása).⁴³ Az a megoldás, hogy az Isztambuli Egyezmény rendelkezése a IV. típust lényegében nem fedi, illetve nem rendeli kriminalizálni, azzal a körülménnyel lehet összefüggésben, hogy miközben a bevándorló közösségekkel asszociált nőnemiszerv-csonkítás emberijogsértő „káros hagyománynak” minősül, addig a nemi szervek orvosi indok nélküli módosításának gyakorlata jelen van a nyugati társadalmakban is – intimplasztika, intim-piercing és hasonló formájában –, és elfogadott azon az alapon, hogy a (felnőtt) nőknek joguk van rendelkezni a testük felett. Erre a – faji alapúnak tekinthető – „kettős mércére” figyelemmel javasolja a szerző, hogy a paternalista szemléletet mellőzve, az állami szereplők partnerként vonják be az érintett, bevándorló

közösségekhez tartozó nőket a nőnemiszerv-csonkítás elleni küzdelembe.

Az interszekcionalitás fogalmi keretét használja egy másik szerző, Daniela Alaattinoğlu is.⁴⁴ Gondolatmenetének kiindulópontja az Isztambuli Egyezmény kényszersterilizációról szóló rendelkezése: „*olyan műtét elvégzése egy nőn, a nő előzetes és tájékoztatáson alapuló beleegyezése nélkül vagy anélkül, hogy az eljárást megértene, amelynek célja vagy hatása a nő természetes fogamzóképeségének megszűnése*”.⁴⁵ Ennek a jogsértő gyakorlatnak – amely „nem minden nőt fenyeget egyformán”, hanem azokat célozza, akik a „hegemón kultúra szerint nem »ideális nők«, nem »felelős« anyák, illetve anyaságuk nem »kívánatos«” (185. o.) – az EJEB esetjoga alapján még a legutóbbi időben is áldozataul estek kelet-közép-európai nők. A szerző azonban egy másik, sajátos helyzetű csoporttal is kapcsolatba hozza a kényszersterilizáció fogalmát: azt problematizálja, hogy egyes európai országokban nemváltás esetén a nem jogi elismerésének előfeltétele, hogy az illető művi úton meddővé tétesse magát. Aggályosnak találja ennek kapcsán eleve azt, hogy az Egyezmény „nem tisztázza, hogy a »nők« definíciója kiterjed-e a transznőkre is”, és hogy a Magyar-
zó jelentés „sem nyújt túl sok útmutatást ez ügyben”, illetve az államokra bízta az értelmezést; következésképpen „az Egyezmény jogi kötőerejű dimenziói, ha szűken értelmezik, nem vonatkoznak a transznőkre, a transzférfiakra, valamint a bináris nemi kategóriákba nem sorol-

⁴³ OHCHR–UNAIDS–UNDP–UNECA–UNESCO–UNFPA–UNHCR–UNICEF–UNIFEM–WHO: *Eliminating Female genital mutilation: An interagency statement* (World Health Organization 2008) 3.

⁴⁴ Daniela ALAATTINOĞLU: „Forced Sterilisation in the Istanbul Convention: Remedies, Intersectional Discrimination and Cis-Exclusiveness” 173–188. o.

⁴⁵ Isztambuli Egyezmény, 39. cikk b).

ható személyekre”, és „a tranz embe-
rek védelme az egyes államok jóindula-
tára van bízva”. (187. o.)

Egy további fejezet⁴⁶ szerzője, Lorena Sosa is aggodalmának ad hangot, amikor felidézi, hogy az Isztambuli Egyezmény előkészítésének idején, 2009-ben az ILGA Europe nevű szervezet⁴⁷ petíciót nyújtott be a CAHVIO-nak, benne azzal a sikertelennek bizonyuló javaslattal, hogy az Egyezmény explicit módon írja elő az államok számára „a lesbikus, biszexuális és transznemű nők – köztük a nemváltó beavatkozásokon (‘gender reassignment’) át nem esett transznők – vonatkozásában az erőszak megelőzésének és visszaszorításának kötelezettségét”. (30. o.)

A fentieket tekintve nem meglepő, hogy az Egyezmény fogalmi kereteit vizsgáló fejezetben⁴⁸ Johanna Niemi és Amalia Verdu Sanmartin is úgy értékeli, hogy „az Egyezmény nem ismeri el strukturálisan az LMBT-jogokat”, következésképpen „a »genderizmust« ellenző kelet-európai mozgalmak, úgy tűnik, célt tévesztettek, ha az Egyezmény szövegét nézzük” (81. o.). A szerzők megítélése szerint ugyanis az Isztambuli Egyezmény „nem túl progresszív egyezmény. Szilárdan bele van cövekelve a rögzített és binárisan meghatározott nemek – férfiak és nők – világába; sőt, a társadalmi nem (gender) kifejezést általában a biológiai nemmel felcserélhetően használja”. (93. o.)

Mint látható, ami az Isztambuli Egyezmény jelentőségének értékelését ille-

ti, a kötet szerzőinek észrevételei meg-
lehetősen széles skálán helyezhetők el.
A magyarországi olvasó számára pedig
különösen érdekes lehet – ha ismeri a
vonatkozó politikai diskurzusban el-
hangzó érveket –, hogy az elemzők
éppenséggel mely pontokat illetően von-
ták kétségbe az Isztambuli Egyezmény
transzformatív potenciálját. A fejezetek
igen eltérők olyan szempontból is, hogy
az olvasó részéről mennyire igényelnek
alapos jogi ismereteket – főleg a nemzet-
közi jog, az emberi jogok és a büntetőjog
terén – vagy jártasságot egy-egy közpo-
litikai területen. A szerzők a tekintetben
is eltérően közelítették meg a fejezetírás
feladatát, hogy mennyire tág szövegkör-
nyezetbe helyezik az Isztambuli Egyez-
ményt, és hogy vizsgálatuk középpontjá-
ba állítják-e egyáltalán. Mindenesetre, a
kötet igen sok információt és nézőpontot
kínál, és a témában mégoly jártas olva-
sók körében sem valószínű, hogy akad
olyan, akinek nem szolgálhat új ismer-
tekkel vagy meglepő felvetésekkel.

Balogh Lídia*

⁴⁶ Lorena Sosa: „The Istanbul Convention in the Context of Feminist Claims” 25–42. o.

⁴⁷ Az International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association (nemzetközi lesbikus, meleg, biszexuális, tranz és interszexuális egyesület) európai szervezete.

⁴⁸ NIEMI – VERDU SANMARTIN (17. lj.).

* PhD, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: *balogh.lidia@tk.mta.hu*.

H. SZILÁGYI ISTVÁN – KELEMEN LÁSZLÓ: MIKÉNT VÉLEKEDÜNK
A JOGRÓL? SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KUTATÁS 2018
(BUDAPEST: HVG-ORAC 2019) 256.

1. A jogszociológusok számára a 2019-es év egyik izgalmas hazai eseménye volt a jelen recenzióban tárgyalt kötet megjelenése. Az elmúlt évek eredményei egyértelműen azt mutatták, hogy a jogszociológia Magyarországon újra fejlődési pályára állt,¹ és ezt a tendenciát erősíti H. Szilágyi István és Kelemen László munkája is. Történeti perspektívában a jelenlegi dinamikus fejlődés még érdekesebb, hiszen a rendszerváltást követő időszakban jelentősen beszűkült a jogi jelenségek empirikus kutatása iránti igény, és ez a helyzet csak a 2010-es éveket követően kezdett megváltozni, amikor több ilyen jellegű kutatás is elindult OKTA-finanszírozásban, és ezek most – az elmúlt években – „értek be”, fokozatosan. A jogszociológiai kutatások e váltakozó ár-apálya² hazánkban biztosan nem független attól, hogy a rendszerváltást követő két évtizedben leginkább az új, immár nyugati mintájú, jogállami jogrendszer technikai és fogalmi kialakítása kötötte le a kutatók energiáját,³ és a jogrendszer „új” keretei-

nek megszilárdulását követően ébredt fel újra az igény a jog társadalmi működésének alapos vizsgálatára és jobb megértésére, ami nyilvánvalóan csak lépésről lépésre – kutatásról kutatásra – történhet meg. E kötet is fontos hozzájárulás e sokszínű jogvalóság megismeréséhez, melyre gyakran utalunk – elnagyoltan, ámde találóan – magyar jogi kultúráként.

2. A kötet két nagy részből épül fel. Az első nagy egység az elméleti kérdések összefoglalása. Ebben a részben az első fejezet a kutatás céljait részletezi; a második az elméleti háttérrel dolgozza ki; a harmadik fejezet pedig az alkalmazott módszertant illetően igazítja el az olvasót.

A kutatás céljairól szóló rész bemutatja a projekt történetét, mely egészen 2007-ig nyúlik vissza. A projekt keretei közé illeszkedő első adatfelvétel ugyanis 2007-ben történt, amikor az ELTE és a Károli egyetem joghallgatóinak – közéleti, politikai és jogi – attitűdjeit mérték fel kérdőíves módszerrel egy elsős és egy ötödéves hallgatói mintán.⁴ Ez a kutatás 2010-ben folytatódott, azonban hangsúlyeltolódásokkal, hiszen sor került egy nagymintás, reprezentatív országos felmérésre, melyet egy nagyobb, professzionális jogászokból álló mintával vetettek össze.⁵ A projekt harmadik fázisában a kutatás visszatért a joghallgatók atti-

Loss Sándor személyét és munkásságát lehet megemlíteni, akik a jogszociológiai kutatást átsegítették ezen a meglehetősen nehéz időszakon.

⁴ Lásd: KELEMEN László: *Joghallgatók a jogról* (Budapest: Sprinter 2009).

⁵ Lásd: KELEMEN László: *Miként vélekedünk a jogról?* (Budapest: Line Design 2010).

¹ Összefoglalóan lásd: BENCZE Máttyás: *„Nincs füst, ahol nincsen tűz.” Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a magyar büntetőbíróságok gyakorlatában* (Budapest: Gondolat 2016); FLECK Zoltán – KISS Valéria – TÓTH Fruzsina – NEUMANN László – KENÉZ Anikó – BAJNOK Dávid: *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: ELTE Eötvös 2017); H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017* (Budapest: Pázmány Press 2018).

² A hazai jogszociológiai szocialista időszakáról lásd: FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon” *Iustum Aequum Salutare* 2014/4. 5–40.

³ Alapvetően Badó Attila, H. Szilágyi István és

tűdjeihez, az ELTE elsős és végzős joghallgatóiból alkotott minták vizsgálatával.⁶ Később ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában fogalmazódott meg az igény egy átfogó és longitudinális vizsgálatra, mely a 2010 és 2018 közötti időszak közötti változások feltérképezésére vállalkozik. Ennek alapjául a 2010-ben már felhasznált nagymintás kérdőív „ránccfelvarrt” változata – jelentősebben „frissíteni” kellett például a médiaviszonyok átalakulása miatt a médiafogyasztásra vonatkozó részt – szolgált, melyet egy újabb nagymintás, reprezentatív kutatásnál használtak fel újra 2018-ban. A kötet gerincét a 2010-es és 2018-as nagymintás kutatások összehasonlító bemutatása és elemzése alkotja.

A kutatás elméleti háttéréről szóló rész a kötet egyik legkidolgozottabb és legizgalmasabb fejezete (15–54. o.), amely H. Szilágyi István korábbi eredményeire épül,⁷ és szintézisteremtő igénnyel vázolja a jogtudat fogalmi modellezésének lehetőségét. A szerző lényegében makromodellt alkot – az elmúlt évtizedek hazai és nemzetközi eredményeit összehangolva – a jogtudat és a jogi kultúra működéséről. E modell középpontjában a jogtudat egyéni és társadalmi szintjének megkülönböztetése áll, és annak feltételezése, hogy e két szint között összetett kölcsönhatások finom rendszere működik. Vagyis az egyént több csatornán keresztül is befolyásolja a társadalmi tudat jogi vetülete – a jogalkalmazás, a kommunikáció és a szocializáció folyamatain keresztül –, és az egyén is több

módon hat a jogról vallott elképzelések társadalmi szintjére – a kommunikáció, a jogilag releváns cselekvések és a kifejezett jogi cselekvések útján. Látható tehát, hogy H. Szilágyi számára a jogtudat és az egyéni meggyőződések viszonya dinamikus valóság, mely hatások és a visszahatások folyamatos interakciójából formálódik ki. (16–28. o.)

Más nézőpontból egészíti ki e viszonyrendszer dinamikáit az egyén és a jog közé ékelődő közvetítő struktúrák létének elfogadása; ez teszi nyilvánvalóvá a szerző jogi antropológiában gyökerező felfogását. Hogy milyenek ezek a közvetítő struktúrák, arra döntően hat a társadalmi rétegződés, mely számos ponton meghatározhatja az egyének joghoz való viszonyát. (29–30. o.) Ugyanilyen fontosak a különböző – professzionális vagy magántermészetű – „csoporttagságok”. Ezek összessége adja azt a közeget, mely közvetíti az egyén irányában a hivatalos elvárásokat, illetve alakítja az egyén jogról alkotott képét, jogilag releváns cselekedeteit pedig motiválja. Izgalmas ezen a ponton, hogy H. Szilágyi nem utasítja el a jogi kultúra fogalmának alkalmazását (33. o.), noha láthatóan tisztában van azzal, hogy milyen kockázatokat hordoz magában ennek az igen attraktív, ám fogalmilag igencsak bizonytalan koncepciónak a használata.⁸

A fejezet további részében a szerző a fenti modell prizmáján keresztül értékeli a kortárs jogszociológiai relevanciáját hazai kutatásokat (44–54. o.), és ezzel rámutat, hogy az utóbbi évek kutatásai számos ponton és jelentősen járultak hozzá a magyar jog valóságának feltér-

⁶ Lásd: KELEMEN László – HOLLÁN Miklós: *Joghallgatók a jogról II.* (Budapest–Pécs: Dialog Campus 2013).

⁷ Vö. H. SZILÁGYI István: „A jogtudat-kutatások elméleti kérdései” *Iustum Aequum Salutare* 2017/1. 15–36.

⁸ Vö. FEKETE Balázs: „A jogi kultúra „korai recepciója”: a „jogi kultúra” fogalmának beépülése a '80-as és korai '90-es évek jogirodalmába” *Jogtudományi Közöny* 2019/9. 349–358.

képezéséhez. H. Szilágyi István korábbi kutatásokból alkotott mozaikja ugyanakkor azt is tisztán mutatja, hogy bőven marad még kutatni való a jövő jogszociológusai számára is.

Az elméleti kérdések összefoglalását a módszertant bemutató fejezet zárja. Itt az olvasó rövid magyarázatot kaphat a kérdőív összeállításának logikájáról, illetve megtudhatjuk, hogy melyek azok a részek, amelyeknél korábban kidolgozott, nemzetközi megoldást vettek alapul. Ismertetik továbbá a minta jellemzőit – 1000 fős, országos mintáról van szó, amely reprezentatív nem, kor, településtípus és megye szerint –, valamint a válaszfelvétel módszerét – „Standard Véletlenszerű Haladás” – is röviden bemutatják. (55–60. o.)

Az elméleti részt követi a kutatási eredmények elemzését tartalmazó második tartalmi egység. Ez a 170 oldal kicsit csalóka: a cím alapján az érdeklődő olvasó részletes elemzést várna, melyet releváns adatokat tartalmazó, az érvelés jobb megértését segítő táblázatok színesítenek. A szerzők azonban nem ezt a stratégiát követik, hanem gyakorlatilag alcímek hálózatába rendezve közlik a kutatási adatokból összeállított megoszlási táblázatokat, valamint a – sok esetben szociodemográfiai változókhoz kapcsolódó – keresztábrákat. E táblázatokat általában egy- vagy kétmondatos deskriptív leírások előzik meg, melyek a táblázatokból „kiolvasható” legfontosabb következtetéseket foglalják össze (pl. „A férfiak nagyobb arányban élvezik azokat a helyzeteket, amelyekben új megoldásokat lehet találni, mint a nők” – 78%, illetve 72%; 112. o.).

Az adatokat a szerzők a következő fő csomópontok köré rendezve mutatják be: a társadalom aktuális kérdései irán-

ti érdeklődés; pártpreferencia; egyén és társadalom; jog, bűnözés, igazságszolgáltatás; rendszerkritika és világkép. A táblázatok hosszú sorát követően olvashatjuk „A kutatási eredmények összefoglalása” című, rövidebb részt (225–230. o.), mely tézisszerűen ismerteti a táblázatok elemzésének legfontosabb eredményeit, részben a korábbi – 2010-es – eredményekre is utalva, ahol a longitudinális elemzés valóban releváns lehet. Sajnálatos, hogy a szerzők nem lépnek túl az egyes összefüggések és változások konstatálásán – hogy például csökkent a súlyosabb büntetések visszatartó erejébe vetett hit (227. o.); hogy a társadalom erőskezü vezetőre bízna a korrupció elleni harcot (229. o.); vagy hogy erős, pozitív korreláció mutatkozik az igazságszolgáltatás elfogadása és a rendszerigazolás között (230. o.) –, ugyanis az olvasó kifejezetten igényelné, hogy e megállapításokat a láthatóan jól felkészült szerzők megpróbálják szélesebb összefüggésekben is megmagyarázni.

A kötetet a kérdőív, valamint a különféle táblázatok listája zárja.

3. Lehetetlen nem az elismerés hangján írni H. Szilágyi István és Kelemen László kötetéről. Minden szempontból nyilvánvaló, hogy milyen komoly munkát és mennyi energiát fektettek a szerzők a kutatásba és a kötet megírásába. Ez már önmagában elismerésre méltó. Külön ki kell emelni, hogy a kötet egyesíti az elmélet és az empiria világát, és ezzel igazolja a jogszociológia létjogosultságát. Nagyon fontos, hogy a kötet több szempontból is szintézisre méltó, összefoglaló jellegű, hiszen egyrészt az itt felvázolt elméleti modell H. Szilágyi István sokéves munkájára épül, másrészt a Kelemen László nevéhez fűződő elméleti

kutatás pedig a korábbi kutatások egyfajta megkoronázásként fogható fel.

A kötetben található táblázatok sokirányú elemzésre adnak lehetőséget. A recenzens hosszabb ideje foglalkozik a jogosultságtudat hazai összefüggéseinek elemzésével, és örömmel fedezett fel több olyan táblázatot, melyek e téren is releváns információt közölnek. Az „Emberek természete” című részben három táblázatot is találhatunk a személyes autonómiaigény – mely a jogosultságokban való gondolkodás alapja is – szociodemográfiai háttérváltozókkal való összefüggéseiről. E táblázatok azt mutatják, hogy az egyéni autonóm cselekvési igény⁹ pozitív összefüggésben áll mind a végzettségi szinttel – egyedül a kevesebb mint nyolc osztályt végzettek többsége ért egyet a kérdőív állításával –, mind a vagyoni helyzettel – a súlyos anyagi problémákkal küzdők többsége hajlamosabb csak egyetérteni. Érdekes módon e szempontból a lakóhelynek nincs jelentős hatása: minden településtípus esetén többségben vannak az autonóm cselekvést igénylő válaszadók. (136–137. o.) E táblázatok tehát igazolják az a feltételezést, hogy az iskolázottság és a vagyoni helyzet jelentős hatással van az egyéni autonómiaigényre.

Az autonómiaigény ugyanakkor – amennyiben egy jogosultsággal kapcsolódik össze – egyáltalán nem biztos, hogy bírósági jogérvényesítésben ölt testet. A kötet adatai megerősítik a jogosultságtudat jogi mobilizációs komponensével kapcsolatos megállapításokat, vagyis azt, hogy a bírósághoz fordulás egyáltalán nem magától értetődő, hanem számos pozitív s negatív motivá-

ció összjátékának a függvénye Magyarországon.¹⁰ A 224. diagram azt mutatja, hogy csak a válaszadók fele ért egyet azzal, „hogy mindig érdemes igazunkat a bíróságon keresni”. Ezt az adatot izgalmassá teszi, hogy a 2010-es adatokkal összevetve jelentős elmozdulást láthatunk, 2018-ra ugyanis 14 százalékkal nőtt az egyetértő válaszok aránya. (183. o.) Érdekesen árnyalja ezt a jelenséget a 234. táblázat, mely szerint a legnagyobb arányban a fővárosban élők vállalnák ügyük bíróság elé vitelét – közel a válaszadók kétharmada –, és ez finoman ismét a státuszváltozók – különösen a végzettség és a vagyoni helyzet – jelentőségére mutat,¹¹ ismerte a fővárosi lakosság országos átlagtól eltérő társadalmi és demográfiai jellemzőit.

Összegezve, a kötet mind az elmélet, mind az empirikus adatok iránt érdeklődő olvasó számára tartogat érdekes tanulságokat és inspirációt. Egyetlen hiányosságként talán azt lehet megemlíteni, hogy a szerzők nem éltek a rendelkezésre álló adatok átfogó elemzésének lehetőségével, hanem ehelyett az adatok deskriptív bemutatására helyezték a hangsúlyt.

Fekete Balázs*

¹⁰ Lásd: BARTHA Attila – FEKETE Balázs – GAJDUSCHEK György: „A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogi mobilizáció komponense” *JTI Blog*, 2020. március 24., <https://jog.tk.mta.hu/blog/2020/03/a-jogi-mobilizacio-komponense>.

¹¹ Vö. RÓBERT Péter – FEKETE Balázs: „Ki ellen nyerne meg ön egy pert? Attitűdök jogról, bizalomról, rétegződési szempontból” *Iustum Aequum Salutare* 2017/1. 92–93.

* PhD, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: fekete.balazs@tk.mta.hu.

⁹ A kérdőív 27.3. számú állítása: „Jobban szeretem, ha valaki megmondja, mit kell tennem, mintha nekem kellene mindenről döntenem.”

GELLÉR BALÁZS – AMBRUS ISTVÁN – VASKUTI ANDRÁS: A MAGYAR BÜNTETŐJOG ÁLTALÁNOS TANAI II. BÜNTETÉSTAN (A BÜNTETŐJOGI JOGKÖVETKEZMÉNYEK TANA) (BUDAPEST: ELTE EÖTVÖS 2019) 361.

1. A Gellér Balázs és Ambrus István szerzőpáros első büntető anyagi jogi tankönyve 2017-ben jelent meg *A magyar büntetőjog általános tanai I.* címen, amely célja deklaráltnak az *ELTE iskola* tanainak önálló egyetemi tankönyvbe foglalása is volt.¹ A 2017-es (továbbá 2019-ben javított és hatályosított kiadás)² így tovább erősítette azt a célt, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói a büntetőjog elsajátításakor ne pusztán az anyagi jogi normákat és a fontosabb bírósági gyakorlatot ismerjék meg, hanem a büntetőjog dogmatikai vizsgálata során az intézmény által képviselt álláspontot, az *ELTE iskolát* is. Ez a vállalkozás a szóbeli oktatás során korábban Békés Imre, majd Gellér Balázs tanszékvezetői munkájának köszönhetően eddig is megjelent az egyetemen belül, a szerzőpáros a hallgatók által elsődlegesen felhasznált forrásanyag megírásával folytatja tovább ez irányú munkáját. A második kötetben Gellér és Ambrus mellé társszerzőként csatlakozott Vaskuti András, aki több évtizedes egyetemi oktatói és bírói tapasztalata mellett a fiatalok büntető igazságszolgáltatása kérdéskörében szerzett kimagasló ismereteivel járult hozzá a munkához.

A sorozat I. kötete a büntetőjog jogrendszerbeli helyét, alapelveit és jogfor-

rásait, valamint a bűncselekménytanon belül a tényállás elemeit, továbbá a büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okokat, a stádiumokat, a tettesség-részeség, valamint az egység-halmazat tanát ismertette, amelyet a szakma is méltatótt.³ A II. kötet kizárólag a büntetéstanal foglalkozik, amely így egyértelműen mutatja a szerzőknek a büntetőjog ezen ága iránti elkötelezettségét. Ezt támasztja alá az is, hogy az ELTE által a hallgatói követelményrendszer arányosítását célzó 2017-es tanrendi reformban⁴ a büntető anyagi jog oktatására szánt négy szemeszter közül továbbra is egy szemeszternyi anyagot fed le a büntetéstan. Az ELTE iskola képviselőinek e törekvéseivel teljes mértékben egyet lehet érteni, mivel így a hallgatók stabilabb anyagi dogmatikai alapokra építhetik különösrészi tanulmányaikat, valamint mélyebb és átfogóbb ismereteket szerezhetnek a büntetés fogalmáról, céljáról és joggyakorlatáról, így segítve elő az egyetemi oktatásban a „demokráciára nevelést” is.⁵

³ „Egy valódi tankönyvhöz nemcsak a kritikai megközelítés tartozik, hanem az is, hogy az olvasót gondolkodásra, továbbgondolásra készítse. Gellér Balázs és Ambrus István kötete ezeknek az elvárásoknak maradéktalanul megfelel” – Mészáros Ádám: „Recenzió az ELTE büntetőjogi tankönyvéről” *Ügyészségi Szemle* 2018/1. 128–141.

⁴ Az egyes évfolyamok tantervéhez a tanrendi tájékoztatókat ld. a <https://www.ajk.elte.hu/tanrend> oldalon.

⁵ NAVRATIL Szonja: Az egyetem szerepe a demokratikus szocializációban (Budapest: *Eötvös Károly Intézet* 2016) http://ekint.org/lib/documents/1491905216-DrNavratilSzonja_Az_egyetem_szerepe.pdf.

¹ GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* (Budapest: ELTE Eötvös 2017) 10.

² GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* (Budapest: ELTE Eötvös 2019)

A kötet azonban nem pusztán a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) büntetéstani rendelkezéseit ismerteti, hanem magában foglalja a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Be.) és a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (Bv. tv.) vonatkozó szabályait is. Számos kérdésben kiemelkedő jelentőséget tulajdonít emellett a különböző jogrendszerek összehasonlításának, főként (de nem kizárólagosan) az angolszász, a német jog (és számos esetben gyakorlat) ismertetésével, valamint a nemzetközi fórumok jogalkalmazását is bemutatva az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) és az Európai Unió Bíróságának (EUB) jelentős ítéleteivel. A szerzők így annak a célkitűzésüknek is eleget tudnak tenni, miszerint a kötet nem pusztán a joghallgatóknak, hanem a büntetéstannal foglalkozó elméleti és gyakorlati jogászoknak is készült. (10. o.)

2. A tankönyv felépítése igazodik a Btk. szerkezetéhez, azonban számos elméleti és jogtörténeti alapozóismertetést kínál a Btk. normaszövegének ismertetése előtt. Az első fejezet a szankció jelentőségét és fogalmát elemzi, ismertetve a hasonló témában jellemzően vizsgált Kelsen és Bentham elméletein túl a II. világháború utáni jogirodalmat is (Hart, Androulakis) (13–17. o.). Kiemelést érdemel, hogy a hazai jogirodalom legfontosabb megállapításaival külön részben foglalkoznak, és a hazai szankciótan egyik legjelentősebb képviselőjeként Nagy Ferenc⁶ munkásságát is

⁶ Lásd pl. a szankciórendszert rendkívüli lényeglátással átfogó tanulmányát; NAGY Ferenc: „A szankciórendszer” *Jogtudományi Közlöny* 2015/1., 1–15.

részletesen ismertetik. (20. o.) Az angolszász gyakorlatból a Legfelső Bíróság Nestor- és Mendoza-tesztjeit hasonlítják össze részletesen (a két teszt utóéletét is bemutatva). (18–19. o.) A tankönyv az EJEB gyakorlatából a Welch v. Egyesült Királyság, a Jamil v. Franciaország ügyeket, illetve az A. és B. v. Norvégia ügyeket ismerteti a legrészletesebben.

A *ne bis in idem* elvének ismertetése kapcsán az EJEB gyakorlatán túl az EUB ítélezésének is kiemelt részletességet tulajdonít, amelyet a kötetről megjelent további recenzió⁷ is kiemelt; valamint ismerteti az európai elfogatóparancs és az Európai Unió tagállamaival folytatott bünygyi együttműködésről szóló 2012. évi CLXXX. törvény kapcsolódó rendelkezéseit is. (34. o.) A fejezet e rendkívül komplex problémát számos jogeset részletes ismertetésével és a problémát jelentő jogkérdés külön kiemelésével szemlélteti, hogy az *idem* meghatározása miért eredményezett rendkívüli kihívást számos jogalkalmazónak. A recenzens osztja azon észrevételeket,⁸ miszerint (fenntartva a *ne bis in idem* elvének kiemelt jelentőségét a jogállamiság, továbbá a nemzetközi együttműködés szempontjából) megfontolandó lett volna az elv értelmezési spektrumát e könyvben leszűkíteni a büntetőjogi jogkövetkezményekre, az egyes eljárásjogi kérdéseknél pedig a szerzők további tanulmányaira⁹ utalni, különösen, hogy más témakörök

⁷ GÁL Andor: „Gellér Balázs – Ambrus István – Vaskuti András: A magyar büntetőjog általános tanai II. Büntetéstán c. tankönyvről” *Magyar Jog* 2020/7–8. 467–470.

⁸ Lásd GÁL (7. lj.) 477.

⁹ Pl. AMBRUS István: „A ne bis in idem elve a legújabb európai joggyakorlatban, kitékintéssel a principium érvényesülésére különböző jogterületek találkozása esetében” *Európai Tükör* 2019/3. 122–135.

tekintetében is alkalmaz hasonló megoldást a kötet. (44. o., 105. lj.)

A második fejezet a büntetés jogalapja és célja körén belül kellő részletességgel ismerteti az abszolút, a relatív és az egyesítő teóriákat, kiemelve ezek kritikáit is. Öröndetes, hogy az abszolút határozott és relatíve határozatlan jellelű szankciók jogállami szempontú kritikáit is bemutatják a szerzők, azonban a kötelező szankciókat az angolszász jogrendszerben elfogadhatónak tartják az eljárásjog primátusára és a kontinentálishoz képest kevésbé kiforrott dogmatika egységesítése céljából. (94. o.) Ezzel szemben később azt olvassuk, hogy az abszolút határozott szankciók gyakran minősítési tévutat jelentenek. E körben említés (vagy akár lábjegyzet) szintjén érdemes lett volna az abszolút határozott szankciók okozta eljárásjogi disszonanciákat megemlíteni.¹⁰

A Btk. hatályos büntetési céljainak ismertetésekor érdemes megjegyezni, hogy az új törvénykönyv kodifikációja során a megtorlással kapcsolatos kérdéskört is taglalja, így erősítve az „ELTE Iskola” elkötelezettségét a teleologikus jogértelmezés fontosságának hangsúlyozása körében, amelyre már az előző kötet is mutatott példákat.¹¹

¹⁰ Pl. Kansas állam joga szerint *murder* vádja esetén a bírónak nincs diszkréciója az ítékezés során, a büntetőjogi felelősség megállapítása esetén az esküdtbírósg határozhat halálbüntetés és a tényleges életfogytiglan között. Éppen ezért számos vádlott ismeri el bűnösségét lemondva a tárgyalásról *manslaughter* tényállásában, mivel így egy hosszú, de határozott szabadságvesztés büntetés mellett kerülhetik el a két legsúlyosabb szankciót. Sanford C. Gordon and Gregory A. Huber: „The Effect of Electoral Competitiveness on Incumbent Behavior” *Quarterly Journal of Political Science* 2007. 107–138., 118.

¹¹ Lásd GELLÉR–AMBRUS 2017 (1 lj.) 139–140.

A Btk. szankciórendszerével kapcsolatosan lényeges kiemelni az együttalkalmazási tilalom (a korábbi szakirodalomnál részletesebb és példákkal szemléltetett) ismertetését. Szintén itt lehet megemlíteni, hogy a kötet talán egyik legjelentősebb újítása a hazai büntetőjog-irodalom terén a szankciórendszer diszpozitivitását és kógenciáját taglaló alpont, amely a magánjog ismert fogalompárját vetíti rá a büntetéstani szabályokra. (84–91. o.) Ezen alpont Ambrus korábbi publikációjának¹² a szakirodalmon belül úttörő eredményeit elsőként emeli tankönyvi szintre.

E körben azonban támadhatónak tartom (egyébként a számos találó példa mellett egyedülként) azt a megállapítást, hogy „a járművezetéstől eltiltás kötelező alkalmazásától való kivételes bírósági eltekintést lehetővé tevő szabályt alkalmazni lehet például makulátlan közlekedési előéletű, illetve a [...] 0,50 gramm/litert alig meghaladó alkoholfogyasztásból származó véralkohol-koncentráció mellett járművet vezető személy esetében. Az említett, nyomatékos enyhítő körülmények hiányában – például egy közepes vagy súlyos fokban ittas elkövető kapcsán – ennek azonban már nem lehet helye, az eltiltás kiszabása tehát ilyenkor *de facto* kötelező.” (91. o.) Ez a példa azt a látszatot kelti, hogy a Btk. 55. § (2) bekezdése az ittaság fokához kapcsolódik, miközben a (kötetben később idézett) 38/2007. BK-vélemény nem az ittaság fokára, hanem az elkövető élethelyzetére alapítja a méltányosság alkalmazhatóságát, nem említve az ittaság fokát: „[m]ellőzhető az eltiltás az olyan

¹² AMBRUS István: „Együttalkalmazási tilalmak, valamint valódi és látszólagos kógencia a büntetőjog szankciórendszerében” *Belügyi Szemle* 2018/6. 88–107.

élethelyzetek megállapítása esetén, amikor váratlan és méltányolható ok készteti az alkoholt fogyasztó személyt arra, hogy a törvényi tilalom ellenére járművet vezessen. (Pl. sürgős orvosi segítség kérése vagy nyújtása, egyéb szolgálati, esetleg családi kötelezettség teljesítésének kényszere.)” E büntetés kapcsán hiányolható a Btk. 56. § (2) bekezdése szerinti beszámításra vonatkozó szabály is, különös tekintettel arra, hogy az előzetes fogva tartás szabályainak beszámításával a könyv egy külön pontban részletesen foglalkozik. (301–304. o.)

A büntetésekkel és intézkedésekkel foglalkozó fejezetben egyéb hiányosság vagy téves következtetés nincs. Észrevételként azonban megjegyezhető, hogy – tekintettel a *ne bis in idem* részletes ismertetésére – a kiutasítással foglalkozó pontnál erre az elvre szemléletes példa lehetett volna a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény (Harmtv.) 45. § (7) bekezdése, amely szerint idegenrendészeti kiutasítás, valamint önálló beutazási és tartózkodási tilalom nem alkalmazható olyan bűncselekmény elkövetése miatt, amelynek elbírálásakor az eljáró bíróság büntetés-ként nem rendelt el kiutasítást a harmadik országbeli állampolgárral szemben.

A büntetékiszabással kapcsolatos rész megfelelő részletességgel ismerteti a vonatkozó anyagi – ideértve sok esetben eljárási, illetve végrehajtási – szabályokat. E körben ki kell emelni a bünszövetségben való elkövetés részletes kifejtését. Itt a szerzők helyesen mutatnak rá a támadható kúriai gyakorlatra, valamint az alsóbb szintű bíróságok korrekcióira. Első látásra célszerűbb megoldás lehetett volna, ha a bünszervezet ismérveinek részletes, a nemzet-

közi jogra is kiterjedő ismertetése helyett utal az első kötetre, e tankönyvben pedig a büntetékiszabási következményekre és az ebből eredő ítélkezési torzulásokra összpontosít; azonban a bünszervezet definíciója az első kötet hatályosítása után módosult, így valóban szükségesé vált a definíció részletes ismertetése is. E körben azonban lényegesnek tartottam volna az „[a]ktuális kérdések a bünszervezeti elkövetéssel kapcsolatban” alpontban (298–301. o.) – egyébként rendkívül éleslátó – kritikák mellett a 2019. évi LXVI. törvény okozta változtatások okainak ismertetését, mivel a törvény indoklása alapján a jogalkotót is a definíció pontosításának a szándéka vezette.¹³

A kötet végén a fiatalokúakra vonatkozó speciális szabályokat szintén kiemelendő részletességgel foglalták össze, ezek alapján a könyv túlmutat egy egyetemi tankönyv keretein és mélységén is. E fejezettel kapcsolatosan pusztán egyetlen észrevételem merült fel; tekintettel arra, hogy a könyv más fejezeteiben foglalkoznak jogszabályi és jogalkalmazási következtetésekkel, így a szerzők itt is felhívhatták volna a figyelmet a szerintük aggályos rendelkezésekre.¹⁴

¹³ Ettől függetlenül teljes mértékben osztom a kötet szerzőinek véleményét; Kőszeg Ferenc az Országgyűlés 1997. május 13-án tartott ülésnapján tett, és ez idáig örökérvényű felszólalását idézve: „A differenciáltságnak ez a hiánya talán már nem is annyira a bűnözőknek szól, mint inkább a társadalomnak, amely azt reméli, hogy a generális szigor majd megszabadítja a szervezett bűnözéstől.”

¹⁴ Álláspontom szerint a hatályos szabályozás egyik legnagyobb önellentmondása, hogy a fiatalokú elkövető a Btk. 113. § (3) a) pontja esetén a pénzbüntetést behajthatatlansága esetén közérdekű munkára kell átváltoztatni, azonban a 112. § alapján erre csak a 16 évesnél idősebb elkövetők körében van lehetőség. Tehát a

A fenti észrevételek azonban rendkívül marginálisnak tekinthetők, összességében a könyv beteljesíti azon célkitűzését, hogy egyszerre szolgáljon tankönyvként és szakkönyvként is. A kéziratban rendkívül kevés, feltehetően tévedésből a szövegben maradt, hibás megfogalmazás tűnt fel, ezek azonban nem hátráltatják az olvashatóságot (valamint hallgatóknak a tanulhatóságot). Álláspontom szerint ezek közül a legsúlyosabb az az (minden bizonnyal) elírás, miszerint „a kétévi vagy ennél hosszabb tartamú szabadságvesztés végrehajtási fokozata is börtön, amennyiben az elítélt többszörös visszaeső vagy a bűncselekményt bünszervezetben követte el” (125. o.), mivel ezt a Btk. 37. § (3) bekezdése egyértelműen megcáfolja. Ezzel szemben nem osztom azt a kötetrel kapcsolatban felmerült kritikát, hogy tévesen tüntették fel a kényszergyógykezelést önálló, a büntetést helyettesítő intézkedésként (199. o.).¹⁵ Véleményem szerint ez a megfogalmazás teljes mértékben tartható, mivel a

16 évesnél fiatalabb elkövetők – akik jellemzően kisebb vagyonnal, illetve alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek, így a pénzbüntetés behajthatatlanságára is nagyobb az esély – nem részesülhetnek ezen átváltoztatásban, esetükben rögtön szabadságvesztést ír elő a törvény. Lényegében így a fiatalok elkövetők esetén a törvény hátrányosabb helyzetet teremt a fiatalabb elkövetők számára az idősebbekkel szemben. Hasonló kritikát fogalmaztak meg egyes civil szervezetek a szabálysértési törvény tervezetével kapcsolatban; mivel azonban a probléma gyökere a Btk.-ban is megtalálható, álláspontom szerint ezen észrevétel a Btk.-ra vonatkozóan is fennállhat. *A Magyar Helsinki Bizottság és a Társaság a Szabadságjogokért véleménye a szabálysértésekről, szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló törvény tervezetéről*, 6. o. https://tasz.hu/files/tasz/imce/helsinki_tasz_velemeney_szabsert_tv_2011_10_07.pdf.

¹⁵ Ld. GÁL (7. lj.) 470.

szakirodalomban¹⁶ és a kúriai gyakorlatban¹⁷ is olvasható fordulatról van szó.

A könyv szerkezete világosan követhető, hivatkozásai megfelelnek a tudományos követelményeknek. A nyelvezete olvasmányos, elgépelések vagy nyelvhelyességi hibák nem nehezítik az olvasást. E körben egyetlen észrevétel, hogy a *ne bis in idem* elvének nemzetközi gyakorlatával foglalkozó pontban az EJEB döntéseinek kiemelt paragrafusait egyedül angol nyelven ismerteti a kötet (40. o.); noha az idézett részek valóban lényegre törően szemléltetik az ítéletek közti különbséget, a könyv mégis elsődlegesen tankönyvnek készült, és egy harmadéves jogázhallgatótól nem feltétlenül várható el olyan szintű nyelvtudás, amely az ítélezési gyakorlat fejlődésének megértéséhez szükséges.

Összességében a szerzőtriász beteljesítette az előszóban vállaltakat, ezért a kötet egyaránt szolgálhat tankönyvként a joghallgatóknak és iránymutatásként a gyakorló és más elméleti jogászok számára is. A fenti észrevételek és megfontolandó javaslatok közül a szerzők által elfogadottak egy következő kiadásban könnyen pontosíthatók; a könyv azonban jelen formájában is közel hibátlan része az ELTE Iskola új sorozatának, amely remélhetőleg teljessé válik a közeljövőben a különös részi kötet(ek) kiadásával.

Hodula Máté*

¹⁶ Vókó György: *A magyar büntetés-végrehajtási jog* (Budapest: Dialóg Campus – Nordex 2014) 193. o.

¹⁷ BK 115. szám.

* PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: hodula.mate@gmail.com.

MARK GOODALE: ANTHROPOLOGY AND LAW: A CRITICAL INTRODUCTION (NEW YORK: NEW YORK UNIVERSITY PRESS 2017) 320.

1. A jogi antropológiára a kortárs magyar jogi-társadalmi kutatások sajnos mindmáig kevés figyelmet szentelnek, holott a két világháború közötti időszakban valódi mozgalom szerveződött a diszciplínát művelők köré, és számos, a magyar népi jogeletről szóló írás látott napvilágot ebben az időszakban.¹ A jogi néprajzi hagyományt annak művelői a második világháborút követően ideológiai okokból nem tudták folytatni, ezért a rendszerváltást megelőző években egyedül Tárkány-Szücs Ernő *Magyar jogi népszokások* című munkája jelenhetett meg, az is csupán 1981-ben.² A rendszerváltás után az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején H. Szilágyi Istvánnak és Loss Sándornak köszönhetően újra elindultak a magyarországi jogi antropológiai kutatások, ám Loss Sándor korai tragikus halála miatt e kezdeményezések is megszakadtak.³

2. Goodale könyve azért is szolgálhat hiánypótló kézikönyvként azoknak, akik érdeklődnek a diszciplína legújabb törté-

nete iránt, mert a bemutatandó mű remekül egészíti ki H. Szilágyi klasszikus jogi antropológia történetéről írt munkáját, amely főként a 2000 előtti korszak tudománytörténetét mutatja be.⁴ A szerző ugyanis arra vállalkozott, hogy megírja a nemzetközi jogi antropológia 1990 utáni történetét, és felvázolja az elmúlt három évtized kutatásainak legfontosabb elméleti irányvonalait. (1–3. o.) Goodale neve talán kevésbé ismert a magyar jogtudományban, holott a jelenleg a Lausanne-i Egyetemen tanító amerikai professzor a 2000-es évek elejétől kezdve meghatározó alakja az emberi jogi antropológiának.⁵

A kötet előszavát jegyző Sally Engle Merry szintén említésre méltó, hiszen az amerikai antropológus a kortárs antropológia egyik legtöbbet idézett képviselője, aki az elmúlt harminc évben a női jogok kulturális beágyazódását kutatta Kelet-Ázsia, a csendes-óceáni régió és az Egyesült Államok sokszínű társadalmi kontextusaiban.⁶ A két kutató korábbi, közösen szerkesztett könyve, a *The*

¹ KULCSÁR Kálmán: „A népi jog és a nemzeti jog” *Az Állam- és Jogtudományi Intézet értesítője* 1961/1–2. 153–193. Kulcsár írása jó összefoglalás a hivatkozott időszakban született mozgalom legfontosabb kutatóiról és írásaikról, annak ellenére, hogy tanulmányának célja kifejezetten az, hogy a jogi néprajzi kutatások marxista társadalomtudományban való használhatatlanságát és nacionalista mivoltát bizonyítsa.

² TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások* (Budapest: Gondolat Kiadó 1981).

³ H. SZILÁGYI István: *A jogi antropológia főbb irányjai* (Budapest: Osiris 2000); H. SZILÁGYI István – Loss Sándor: „A cigány per” *Beszélő* 2001/4. 94–100.

⁴ H. SZILÁGYI István: *A jogi antropológia főbb irányjai* (Budapest: Osiris 2000).

⁵ Mark GOODALE: „Toward a Critical Anthropology of Human Rights” *Current Anthropology* 2006/3. 485–511.; Mark GOODALE (szerk.): *Human rights: an anthropological reader* (Chichester, U. K.; Malden, MA: Wiley-Blackwell 2009); Mark GOODALE: *Surrendering to utopia: an anthropology of human rights* (Stanford: Stanford University Press 2009); Mark GOODALE (szerk.): *Human rights at the crossroads* (Oxford – New York: Oxford University Press 2013).

⁶ Sally Engle MERRY: *Human rights and gender violence: translating international law into local justice* (Chicago: University of Chicago Press 2006).

*Practice of Human Rights*⁷ az emberi jogi antropológiát bemutató első átfogó és az irányzat legjelentősebb szerzőit magában foglaló műve volt. Merry kiemelése azért is fontos, mert a Goodale könyvéhez írt előszó jelentősen hozzájárul annak elméleti megalapozásához, így az alkotás nyugodtan nevezhető másfél szerzősnek is. Merry a kötetben bemutatott kutatókat úgy jellemzi, mint az „új jogi antropológia” képviselőit, akik „eltávolodtak a múlt kutatásaitól, amelyek a falvak és törzsek jogi mechanizmusainak természetét vizsgálták, és olyan új területekre tévedtek, mint az emberi jogok, az őslakos közösségek jogi szuverenitása és a nemzetközi büntetőjogi bíróságok”. (ix. o.) Az előszó írója szerint a jogi antropológia történetében a hidegháborút követően valóban új fejezet kezdődött, amelyhez hozzájárult az is, hogy a transznacionális kapcsolatok felélénkülésével az állam és igazságosság koncepciói teljes mértékben átalakultak. (x-xii. o.)

3. A könyv – az előszavakat és az utószót nem számítva – három nagyobb egységre bomlik: i) *Jog és a [jogi] jelentés termelése*; ii) *Jog és képviselet, jog mint szabályzás*; iii) *Jog és identitás*. Az első rész azokat a kutatásokat mutatja be, amelyek a jog és nyelv kapcsolatait és a jognak a történelmi hagyományokhoz való viszonyát keresik. A második rész arra keresi a választ, hogy a „jog miként formálja a cselekedetet” (22. o.), így azon szerzők munkásságát ismerteti, akik az individuális és kollektív képviselet mechanizmusairól írnak, illetve azokat, akik azt tanulmányozzák,

hogy a jogi szabályozás hogyan teremti meg vagy éppen korlátozza a társadalmi, politikai és gazdasági kapcsolatokat. A harmadik részben pedig azokba a munkákba enged bepillantást, amelyek a jog identitásteremtő hatásának lehetőségeit fejtegetik, legyen szó őslakosok jogáról, a jog és a társadalmi nemek kapcsolatáról vagy a posztmodern nemzetépítés jogi eszközeiről.

4. Goodale a bevezetőben leszögezi, hogy könyvében sok egymással akár vitatkozó véleményt kíván bemutatni úgy, hogy közben igyekszik rámutatni a legújabb kutatások és a klasszikus jogi antropológia közötti párbeszédre is. (1. o.) Ez utóbbi cél talán a mű egyik legkiemelkedőbb vonása, mely végig érvényesül a fejezetekben. Fontos, hogy Goodale rávilágít arra, hogy a jogi antropológia Maine-től és Bachofentól Malinowskin vagy akár Llewellynen és Gluckmanon át Naderig vagy Merryig hosszú dialógusnak is tekinthető, és még *Az ősi jog* és a legújabb trendekbe illeszkedő kutatás között is fellelhető az eszmei kapcsolat.

5. Az etnográfia és a jogi diskurzus összefüggéseit tárgyaló fejezet leírja, hogy John Conley és William O’Barr milyen módon tette a jogi nyelv kutatását az etnográfia elismert részévé,⁸ szakítva ezzel a jog és nyelv kapcsolattát kizárólag kvantitatív módszertannal analizáló hagyománnyal (39. o.), de azokat a szerzőket is megismerteti, akik a nyelvi jogokkal, a nemzetépítés jogi narratíváival vagy akár az egyesült államokbeli törzsi bíróságokkal foglalkoztak.

⁷ Mark GOODALE – Sally Engle MERRY (szerk.): *The Practice of Human Rights: Tracking Law Between the Global and the Local* (Cambridge: Cambridge University Press 2007).

⁸ Vö. John M. CONLEY – William M. O’BARR: *Rules versus relationships: the ethnography of legal discourse* (Chicago: University of Chicago Press 1990).

Goodale szerint a jog és nyelv néprajzi kutatása rávilágít arra, hogy a jogban is érvényesül a Bahtyin által leírt heteroglosszia, amely azt jelenti, hogy a jogi nyelvet „küzdelem, ellentmondás, a diszkurzív autoritás hiánya és számos »axiológikus hitrendszer« egyszerre való jelenléte” (51. o.) jellemez.

A jogi antropológia és a történelem viszonyának jellemzésekor Goodale először számot vet a jogi antropológia gyarmati örökségével, amely amellett, hogy számos gyarmati nép jogi kultúráját tárta fel, egyben a gyarmati adminisztrációt is segítette azzal, hogy ismereteket adott a gyarmatokon élők jogi kultúrájáról, könnyebbé téve ezzel a gyarmati lakosság feletti hatalomgyakorlást. (56. o.)

A múlt fontosságáról írtak második részében olvasható a kötet egyik legérdekesebb feltevése, amely szerint a „jogi tudás alapja a mítosz”. (71. o.) Goodale szerint ahhoz, hogy a jog hatékonyan működhessen, lennie kell egy jog mögött megbújó mitikus alapnak, amely egy adott csoport közös kulturális és normatív felfogásából áll össze. (71. o.) A szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy „a jog egyrészt része egy mítosz megtestesülésének (*embodiment of myth*), és része egyúttal a társadalom megtestesülésének is (*embodiment of society*), még akkor is, ha a jog elengedhetetlen motívumai idejétmúltak, kirekesztők és megérettek a változásra”. (72. o.) Amellett, hogy a jog és mítosz kötelékéről írt megállapítás a mű legizgalmasabb hipotézise, a szerző részletesebb magyarázat nélkül fejezi be a könyv e részét, amely miatt hiányérzet marad az olvasóban.

6. A kötet második része – ahogyan címe is mutatja – szokatlan párosítás eredménye. Az első egység, amely jól érthető-

en az igazságosság eszméje és az emberi jogi diskurzus köre szerveződik. A második egységben, amely a jogi szabályozás természetéről szólna, már nehezen lehet meghatározni a szöveg koherenciáját biztosító elgondolást.

Az igazságosságról szóló rész egyrészt a különböző kulturális kontextusokban alkalmazott igazságosság koncepciók kutatási eredményeit vázolja fel. Ezzel kapcsolatban Goodale megjegyzi, hogy „az igazságosság egy szubsztantív módon nyitott elképzelés, [...] amely esetében a mai antropológiának sikerült megtalálnia azokat az általános mintákat, amelyekből a különféle igazságosság-elképzelések fakadnak”. (93. o.) Goodale, Merry alapján, négy ilyen mintázatot különít el: az emberi jogokat, a helyi kultúrákat, a vallást és a kozmopolita gondolkodást. (93–94. o.) A szerző szerint ezekből az elemekből végtelen számú és sokszínű megoldások születtek, amelyekben az egyedüli közös az, hogy „az igazságosság iránti soha véget nem érő keresés valami sokkal fundamentálisabb dolgot jelent: a végtelen Don Quijote-i küzdelmet a »megelőttünk állóért«”. (95. o.)

Az emberi jogi antropológia szerzőit bemutató részfejezet igyekszik röviden összefoglalni a jogi antropológia elmúlt harminc évének egyik talán legtermékenyebb területét. E tudósok közül talán Merry életművét lehetne kiemelni, aki az emberi jogi diskurzus globális és helyi szintek közötti közvetítésének folyamatát és a közvetítők technikáit írja le.⁹ Kutatásai a nemek közötti esélyegyenlőséghez fűződő emberi jogi szemlélet helyi adaptációira irányulnak, azaz

⁹ Sally Engle MERRY: „Transnational Human Rights and Local Activism: Mapping the Middle” *American Anthropologist* 2006/1. 40.; és MERRY (6. l.) 18.

arra, hogy ezek a jogok milyen eljárásokon keresztül válnak a vernakuláris kultúra részévé.¹⁰ Merry ezért elsősorban olyan kisebb csoportokat vizsgál, ahol „egyszerre jelennek meg a globális, a nemzeti és a helyi folyamatok”.¹¹ A 2006-ban megjelent *Human Rights and Gender Violence* című könyvében például „öt kisebb csoportot [tekint át] az ázsiai és a csendes-óceáni régióban, és az ENSZ-konferenciák helyhez nem kötött világában, a transznacionális NGO-aktivizmusban és az akadémiai, jogi és szociális szférákban kialakult és használt fogalomrendszert és gyakorlatot” kutatja.¹²

A jogi szabályozás természetéről szóló részfejezet különös elegy, mert Goodale minden olyan kutatást ide zsúfolt be, amelyek valamilyen formában az értékek szabályozásával foglalkoznak. (117. o.) Az olvasó megismerheti például azt, hogy a mexikói őslakos indiánok miként bonyolítják gazdasági kapcsolataikat a multinacionális gyógyszercégekkel a mexikói szerzői jog saját szabályainak köszönhetően (120–121. o.), de arról is olvashat, hogy a Világbank jogászai miért nem tudnak megfelelően közvetíteni jog és kultúra között (127. o.), vagy arról, hogy a párizsi önkormányzat miért nem képes megfelelően szabályozni a prostitúciót a prostituáltak eltérő kulturális értékei és társadalmi helyzete miatt. (135. o.)

Goodale szerint e kutatások arra világíthatnak rá, hogy „ha a jogot egyfajta szabályozási logikaként fogjuk fel, [...] úgy ez a logikai [rendszer] csak részben magyarázható azzal, hogy a szabályozás alapját adó különböző szándékok

és ideológiák igazolására jött létre [...], mert a jog] egyszerre járul hozzá a ki-rekesztéshez (de a befogadáshoz is), az egyenlőtlenséghez (de az egyenlőséghez is) az igazságtalansághoz (de az igazságossághoz is)”. (138. o.) Ez a sommás észrevétel ugyan fontos kiegészítést fűz hozzá a posztmodern társadalomelméletek jogról alkotott, sokszor szélsőségesen kétpólusú gondolkodásmódjához, azonban a fejezet széttartó vonásai miatt az olvasó mégsem érzi teljesen mértékben bizonyítottnak.

7. A harmadik és egyben utolsó rész a jog és identitás vonatkozásairól szól, így az őslakosok jogainak érvényesülésével, a társadalmi nemekkel kapcsolatos jogi szabályozásával és a nacionalizmus alkotmányos úton való megerősítésével foglalkozó szerzőket ismerhetjük meg.

Goodale az őslakosok emberi jogait védő intézményrendszer kialakulását és ennek működését részletesen és informatívan foglalja össze, azonban az őslakosjogokat érintő etnográfiai kutatások szemléltetése során a fejezet élvezhetőségét feláldozza a túlzott alaposág oltárán. (141–163. o.) Amennyiben valakinek mégis sikerül átküzdenie magát a felsorolt szerzők tömegén, úgy biztos képet kaphat arról az összetett rendszerrel, amely az őslakosok sokarcú kultúráját hivatott védeni.

A társadalmi nemekhez kötődő identitások és a jog viszonyáról szóló részfejezet leginkább említésre méltó része az, ahogyan Goodale Bachofen *Das Mutterrecht*¹³ című művében az archaikus tár-

¹³ Johann Jakob BACHOFEN – Hans-Jürgen HEINRICH: *Das Mutterrecht: eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003).

¹⁰ MERRY (6. lj.) 29.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

sadalmak matriarchális jogáról szóló elméletét összeköti a legújabb identitás-kutatásokkal. (164. o.) A részfejezetnek sikerül úgy bemutatnia ezt a különösen szerteágazó területet, hogy elkerüli az aktivista antropológiában sok esetben tapasztalható egyoldalúságot. Goodale ugyanis rámutat arra, hogy a „jog képes arra, hogy támogassa azt a kulturális változást, amely hozzájárul az egyéni autonómia erősítéséhez, képes arra, hogy a patriarchális erőszak mintázataira rávilágítson, és arra is, hogy [...] kapcsolatot teremtsen a helyi nők küzdelmei és a globális aktivista közösség között, [d]e ugyanezek a jogi adottságok képesek arra is, hogy nehézségeket teremtsenek, [...] mert a jog és a társadalmi nem közötti kapcsolat általában leggyakrabban a kulturális, társadalmi és gazdasági átmenetet átélő nemzetállamokban bontakozik ki”. (183. o.)

Egy közép-európai olvasóhoz az utolsó részfejezet témája állhat legközelebb, hiszen a jogi nacionalizmus mechanizmusait a délszláv háború közben és azt követően kialakult régi-új nemzetállamok alkotmányozási eljárásain keresztül mutatja be a szerző. Figyelemre méltó, hogy Goodale sokat idézett nyugat-európai kutatók mellett egy fiatal szlovén antropológus, Uršula Lipovec-Čebon munkásságát is ismerteti, aki azzal foglalkozik, hogy az 1991 utáni szlovén állampolgársági jog hogyan járult hozzá a modern szlovén nemzetkép kialakításához és több tízezer nem szlovén etnikumú volt állampolgár kirekesztéséhez.¹⁴ (191. o.)

¹⁴ Jelka ZORN – Uršula LIPOVEC ČEBRON (szerk.): *Once upon an Erasure: From Citizens to Illegal Residents in Republic of Slovenia* (Ljubljana: Študentska založba 2008).

8. Az utószóban Goodale határozott módon állást foglal amellett, hogy a könyvében bemutatott hidegháborút követő jogi antropológiai kutatások már betöltötték a küldetésüket, hiszen rámutattak arra, hogy a társadalmi valóság sokkal árnyaltabb, mintsem azt az 1990-es évek kozmopolita jog sikerét hirdető diskurzusa jövendölte. (215. o.) A szerző úgy véli, hogy az „utópia utáni világ antropológiája” elsősorban azzal foglalkozik majd, hogy árnyalja a „globális indikátorok kultúrája” által bemutatott társadalomképet. (209. o.) Mivel a *big data* korában meghatározóvá vált kvantitatív kutatások nem képesek bemutatni a társadalom és a kultúrák sokrétű világát, így szükségképpen torzítanak.¹⁵

9. Az utószót olvasva megint úgy érezheti az olvasó, hogy Goodale nagyon sok izgalmas kutatási ötletet vázol fel, azonban ez a rész is – csak úgy, mint a korábbi fejezetek, – hiányérzetet okoz. A kötet ezért leginkább egy túlságosan aprólékos útikönyvre hasonlít, amelynek írója lemondott műve olvashatóságáról azért, hogy a bemutatandó vidéket a lehető legapróbb részletekig leírhasssa.

Jobb könyvet nem is vehet a kezébe az, aki szeretné megtudni, hogy melyek a jogi antropológia legújabb kutatási irányai, mert ez a munka a lehető legszélesebb körű ismeretet képes átadni számára. Ha valaki azt szeretné azonban, hogy egy koherens és a kötet címe alapján megígért „kritikus” írást vegyen kézbe, annak csalódnia kell. Goodale könyve

¹⁵ Sally Engle MERRY: *The seductions of quantification: measuring human rights, gender violence, and sex trafficking* (Chicago: The University of Chicago Press 2016). Goodale indikátorokkal kapcsolatos megállapításait Merry legújabb könyvéből veszi.

ugyanis nem nyújt mást, mint feldolgozhatatlan mennyiségű információhalmazt és sok helyen felvillanó és gondolkodásra készítő elméletkezdeményt. Ajánlatos inkább Merry előszaván kívül a könyvnek egy-egy, az olvasót érdeklő témát feldolgozó fejezetét elolvasni elsőként, mert ebben az esetben biztosan minden, a tárgykörbe tartozó tudásra szert tehet az érdeklődő. A könyv egyben való elolvasása azonban kifejezetten ellenjavalt.

Matyasovszky-Németh Márton*

* Fialat kutató, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: *Matyasovszky-Nemeth.Marton@tk.mta.hu*.

BÚCSÚ BRAGYOVA ANDRÁSTÓL¹

Bragyova András elhunytával igazi tudós távozott közülünk. Egyszer azt mondta, tizenhat éves korától tudós szeretett volna lenni; ismerve életművét, elmondható: ez az álma megvalósult.

Jogi tanulmányainak *summa cum laude* eredménnyel történt befejezése után két évig bankjogászként dolgozott, majd 1977-től az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója lett. A Jogtudományi Intézet ebben az időben már jelentős, külföldön is elismert tudományos műhely volt.

Az intézetben Bragyova Andrásra – és nem csak az első időben – kutatóként Peschka Vilmos, távolabbról Eörsi Gyula munkássága gyakorolt jelentős befolyást. A külföldi jogtudósok közül különösen Hans Kelsen volt rá nagy hatással; Kelsen műveire egyetemistaként talált rá, és attól kezdve azokat rendszeresen tanulmányozta; ugyanez mondható el Peschka Vilmos *A modern jogfilozófia alapproblémái* című könyvéről, amelyet szintén egyetemistaként ismert meg.

Intézeti pályafutását a nemzetközi jogi osztályon kezdte, első munkái a környezetvédelem nemzetközi jogi kérdéseivel foglalkoztak, majd az állam immunitásáról írt elemző tanulmányt. Érdeklődése a nemzetközi jog akkoriban világszerte mellőzött elméleti alapkérdései felé fordult. E témakörből írt első tanulmánya 1980-ban jelent meg (*A nemzetközi jog érvényessége*); kandidátusi értekezését is nemzetközi jogból írta, „*A nemzetközi konfliktusok jogi rendezésének alapproblémái*” címmel. Mindazok, akik annak idején olvasták ezt a disszertációt, csak sajnálni tudják, hogy könyvalakban nem jelent meg. Az MTA doktora címet 2003-ban szerezte meg az alkotmánybíráskodás elméleti kérdéseit tárgyaló monográfiájával.

Az 1980-as évek végétől Bragyova András figyelme mind inkább az alkotmányjog felé fordult, ami persze összefüggött az országban és régiókban folyamatban lévő politikai változásokkal. Szakmai kíváncsiságát főleg az alkotmánybíráskodással összefüggő kérdések izgatták, nemcsak azért, mert ez Magyarországon újdonság volt, hanem azért is, mert az alkotmánybírói jogként művelt alkotmányjogban – a hajdan filozófia szakos hallgatónak készült kutató – meglátta a jogfilozófiai elemeket. Hiszen – mint írta – az alkotmánybíráskodás egyik hatása a jogrendszerre, hogy rengeteg addig teoretikus-jogfilozófiai kérdés egyszerre a joggyakorlat problémája lesz. Az alkotmánybírósnak mindenképpen döntenie kell, s az eléje terjesztett tételes alkotmányjogi problémákra adandó válaszadás során nem kerülhet meg bizonyos alapvető elméleti jogfilozófiai kérdéseket. Példaként említhető erre a halálbüntetés, az abortusz, az eutanázia, a szólásszabadság, az egyenlőség, a szabadságjogok vagy a magántulajdon korlátai.

Kutatóként foglalkozott az alkotmányjog több aktuális kérdésével, még mielőtt azokban az Alkotmánybíróság döntést hozott volna. Ilyen volt az ún. Zétényi–Takács törvény alkotmányosságáról szóló vita 1990–91-ben, ebben az ügyben egyébként az Alkotmánybíróság döntésében Bragyova András érvelésével értetett egyet. Hasonló

¹ Bragyova András (1950. március 1. – 2020. november 4.).

volt az ún. sortűzperекről kifejtett álláspontja, amelyet a legtöbb katonai büntetőbírórság elfogadott. Az ügy eldöntéséhez szükséges jogi kérdések érintették a magyar jog és a nemzetközi jog viszonyát (mellyel korábban is foglalkozott), valamint a belső fegyveres konfliktus fogalmának meghatározását. Hasonlóan az Alkotmánybírórság gyakorlatával kapcsolatban álló volt az Európai Unióhoz való csatlakozás alkotmányjogi kérdéseinek vizsgálata. Ezekben és más vitatott – gyakran a napi politikai vitákban is megjelenő – ügyekben álláspontját mindig szigorúan jogi érvekkel támasztotta alá. Időközben foglalkozott a népszavazás és a közvetlen demokrácia alkotmányjogi kérdéseivel is.

A rendszerváltás alkotmányjogi vetületeire többször is visszatért, főleg – mint a Zétényi–Takács (elévülési) ügyben – a jogrendszer kontinuitásának alkotmányjogi és jogfilozófiai kérdéseivel foglalkoztatták. *Az igazságtétel legalitása* című írásában foglalta össze először a jogrendszer alkotmányos kontinuitásáról és ennek alkotmányjogi következményeiről szóló nézeteit.

Életművében külön helyet foglal el *Az új alkotmány egy koncepciója* című 1995-ben megjelent könyve, amely az 1994–1998 közötti parlamenti ciklusban tervezett új alkotmány előkészítésére szolgált. Ez a mű nem alkotmánytervezet, hanem a magyar alkotmány mérsékelt megújításának rendszeres átgondolása, minden változást és a régi szabályozást megőrző rendelkezést részletesen indokolva; a legfontosabb helyeken szövegjavaslatokat is megfogalmazva, melyek közül néhány az Alaptörvény szövegében is felismerhető. Az akkori alkotmánytervezet (melyet az Országgyűlés különbizottsága készített el) végül néhány szavazat híján nem lett sikeres. *Az új alkotmány egy koncepciója* című könyv azonban – függetlenül az alkalomtól amire készült – alkotmányjogi alapművé vált, s mind a mai napig az egyik legtöbbet idézett hazai alkotmányjogi munka.

Több írásában foglalkozott az alkotmányjog alapvető tartalmi kérdéseivel: az alkotmányos egyenlőséggel, a szabadság alkotmányjogi fogalmával és a kisebbségi jogok alkotmányos igazolásával. Alapvető alkotmányos kérdést tett fel – Magyarországon valószínűleg elsőként – a *Vannak-e megváltoztathatatlan normák az Alkotmányban?* című tanulmányában, igennel felelve a kérdésre. Ezt a gondolatot a tanulmány megírásakor sem az Alkotmánybírórság, sem a szakirodalom nem támogatta; ma már azonban ez tűnik uralkodó véleménynek.

Nagy érdeme, hogy – az alkotmányjog művelésének Magyarországon évtizedeken át uralkodó jogi-politikai vizsgálatával ellentétben – az alkotmányjogot igyekezett ugyanazokkal a jogtudományi módszerekkel elemezni, mint ahogyan ezt saját területükön a polgári jog vagy a büntetőjog művelői évszázadok óta teszik. Kidolgozta az alkotmány és az alkotmánybíráskodás jogrendszerbeli helyzetén alapuló elméletét, mely szerint az alkotmánybíráskodás alapja a jogrendszer tulajdonságainak, különösen tartalmának jogi szabályozása az alkotmányban. Az alkotmánybíráskodás feladata a jogrendszer normái *alkotmányos igazolhatóságának* eldöntése az alkotmány jogi értelmezésével. Kimutatta továbbá, hogy az alkotmánybíráskodásnak van a demokrácia fogalmával és gyakorlatával összhangban álló igazolása is. Nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltók a jogállami alkotmányos változások problémáit tárgyaló munkái.

Kutatómunkája mellett a Jogtudományi Intézetben igen jelenős tudományszervezési tevékenységet is végzett, részben tudományos titkárként, részben pedig az 1990-es évek közepén, amikor az Intézetet bízták meg az új alkotmány tudományos megalapozásával kapcsolatos kutatások irányításával és szervezésével. E munkálatokban igen aktívan vett részt, a kutatások szakmai irányításában meghatározó szerepet játszott, s több tanulmánykötetet szerkesztett.

Bragyova András 2005 és 2014 között alkotmánybíróként működött; vallotta, az alkotmánybíró tevékenysége a jog gyakorlati-tudományos művelésének felső foka, különösen annak, aki korábban az alkotmánybíráskodást kutatta. Ezekben az években jogtudományi munkásságának nagyobb része alkotmánybírói tevékenységében jelent meg, bár a tiszta jogtudománnyal sem szakadt meg a kapcsolata. Alkotmánybíróként több mint harminc jogszabályt megsemmisítő határozatnak volt előadója; ezen felül negyven párhuzamos és több mint száz különvéleményt írt, illetve csatlakozott bírótársainak véleményéhez; ezeket a véleményeket tudományos munkákban is gyakran idézik. Alkotmánybírói időszakában publikált írásai elsősorban elméleti jellegűek, közülük idővel komolyabb jelentőségre tett szert – nem utolsósorban a későbbi változások miatt – *Az alkotmányjogi panasz fogalma* című írása.

Alkotmánybírói megbízatásának megszűnésével folytatta tudományos munkáját, és visszatért anyaintézetébe, a Jogtudományi Intézetbe, amelyet mindig is első számú szakmai otthonának tekintett.

Bragyova András az egyetemi oktatásban az 1980-as évektől vett részt; a Miskolci Egyetemen kezdetben nemzetközi jogot tanított; 2001-től az alkotmányjog professzora, évekig vezette a Miskolci Egyetem alkotmányjogi tanszékét; 2002-től haláláig a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a vezetője.

1994 és 2004 között a Közép-Európai Egyetem Politikatudományi Tanszékén vendégprofesszorként alkotmányelméletet és analitikus jogelméletet oktatott.

Az 1990-es évek elején az akkori köztársasági elnök, Göncz Árpád alkotmányjogi tanácsadója.

A hazai és a nemzetközi tudományos közélet aktív részvevője volt, több cikluson át az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsának és más akadémiai bizottságoknak a tagja; az 1990-es években majd' egy évtizeden át az *Állam- és Jogtudomány* című folyóirat szerkesztője; haláláig pedig a *Miskolci Jogi Szemle* szerkesztőbizottságának elnöke. Tagja volt a European Academy of Sciences and Arts-nak, az Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie-nek, az International Law Association-nak, a Magyar Alkotmányjogászok Egyesületének, valamint az International Association of Legal Science-nek.

Tudóstársai 2019-ben MTA levelező tagságra jelölték, kevésen múlt, hogy nem került be a tudós testület tagjai közé.

A kollégái és a fiatalok körében nagy szakmai tiszteletnek örvendett, mindenkinek szívesen segített, bölcs tanácsokkal, kéziratok véleményezésével; igyekezett fiatalabb kollégái szakmai pályáját egyengetni.

Ritka nagy műveltségű, sokoldalú jogtudósként ismertük, aki a jogtudomány mellett a filozófia, az irodalom és a zene terén is rendkívül tájékozott volt. Kiemelkedő

nyelvtudással rendelkezett, magyar anyanyelvén kívül itthon és külföldön rendszeresen előadott angolul, franciául, németül és oroszul.

A pályája zenitjén lévő tudós alkotmánybíró ugyanolyan szerény ember maradt, mint amilyen a fiatal, rosszul fizetett akadémiai kutató volt. Magánemberként is igazi tudósként élt, igazán jól budapesti otthonában érezte magát, ahol körbevette őt gondosan összeválogatott magánkönyvtárának több ezer kötete.

Bragyova András alkotóereje teljében ment el. Több befejezetlen tanulmánya, kész könyvtervek és más kéziratok lapultak a fiókjában, illetve maradtak a számítógépén. Kívánsága az volt – ezt többször elmondta –, hogy halála után egyetlen sor sem jelenhet meg tőle; ezt az óhaját mindenképpen tiszteletben kell tartani.

A szörnyű betegséggel nagy lelkierővel küzdött, s – amíg lehetett – reménykedett a gyógyulásban.

Régi kollégáinak, itthoni és külföldi barátainak, volt munkatársainak, tanítványainak nagyon fog hiányozni Bragyova András, mindannyian fájó szívvel búcsúznak Tőle. E sorok íróját több mint negyvenéves barátság fűzte Andráshoz, nagyon nehéz elfogadni a megváltoztathatatlant.

Sit tibi terra levis!

Lamm Vanda*

* Professor emerita, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; professor emerita, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 9026 Győr, Áldozat utca 12. E-mail: *Lamm.Vanda@tk.mta.hu*.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az *Állam- és Jogtudomány* a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fozozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez, kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az eredményekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft

Éves előfizetési díj: 3800 Ft